POLIROM Top 10+

VASILI

GROSSMAN

Panta rhei

VASILI

GROSSMAN

Panta rhei

Traducere din limba rusă de Janina Ianoși
Note de Ion Ianoși

POLIROM
2014

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;

sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-4664-7

ISBN PDF: 978-973-46-4665-4

ISBN print: 978-973-46-4296-0

Coperta: Carmen Parii

Pe copertă: Harris & Ewing, 1921-1923, Biblioteca Congresului SUA

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

VASILI GROSSMAN (1905-1964) este una dintre figurile marcante ale rezistenţei antitotalitare. S-a născut într-o familie de evrei asimilaţi din Berdicev (oraş din Ucraina de astăzi) şi a urmat cursurile Institutului de Studii Superioare din Kiev şi pe cele ale Facultăţii de matematică-fizică din cadrul Universităţii de Stat din Moscova, absolvind în 1929. A lucrat ca inginer chimist în bazinul Donului, dar la mijlocul anilor '30 a renunţat la această meserie în favoarea literaturii. Nuvelele şi povestirile sale se bucură de succes şi atrag atenţia unor autori ca Maxim Gorki şi Mihail Bulgakov. În 1934, publică nuvela „În oraşul Berdicev", care a stat la baza filmului *Comisarul* (1967), regizat de Aleksandr Askolov. Filmul este însă interzis de KGB şi apare pe marile ecrane abia în 1990, în perioada perestroikăi. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Grossman a fost reporter de front, unul dintre primii comentatori ai Holocaustului. Articolul său „Infernul de la Treblinka", din 1944, a făcut parte dintre probele acuzării în procesul de la Nürnberg. Însă criticile la adresa colectivizării şi a represiunii politice din URSS duc la interzicerea cărţilor sale, gloria lui Grossman fiind, în cele din urmă, ca şi a lui Bulgakov sau Pasternak, postumă. Din opera sa, la Editura Polirom au mai apărut: *Viaţă şi destin* (2010), volum interzis în Uniunea Sovietică din pricina conţinutului „dăunător" şi publicat abia în 1980, în Elveţia; *Drumul* (2012).

1

Trenul de Habarovsk ajungea la Moscova pe la orele nouă dimineaţa. Îmbrăcat în pijama, un tânăr îşi scărpina capul ciufulit şi privea pe fereastră; întunericul dimineţii de toamnă începea să se destrame. Căscând, tânărul se adresă persoanelor de pe culoar, care aşteptau la rând cu prosopul şi săpunul în mână:

— Cetăţeni, cine e ultimul?

I se spuse că, după nenea ăla care ţinea în mână un tub de pastă de dinţi stâlcit şi un săpun pe care mai stăruiau lipite bucăţi dintr-un ziar, îşi ţinuse rând o cetăţeană corpolentă.

— Oare de ce-o fi funcţionând numai o singură toaletă? spuse tânărul. Ne apropiem de punctul terminus, de capitală, şi însoţitorii vagonului se ocupă numai de afaceri, pentru o servire civilizată a pasagerilor nu mai au timp.

După câteva minute apăru şi femeia corpolentă, îmbrăcată în capot; tânărul îi spuse:

— Cetăţeano, sunt şi eu după dumneata, dar deocamdată intru la mine în cupeu ca să nu mai încurc lumea pe culoar.

În cupeu tânărul îşi deschise geamantanul de culoare portocalie şi începu să contemple lucrurile din el.

Dintre tovarăşii lui de călătorie, unul – cu ceafa groasă şi proeminentă – sforăia, altul – un tânăr chel şi rumen la faţă – îşi aranja nişte hârtii într-o servietă; cel de-al treilea – un bătrân uscăţiv – şedea şi privea pe fereastră, sprijinindu-şi capul în pumni.

Tânărul îl întrebă pe cel rumen la faţă:

— Mai citiţi? Trebuie să-mi pun cartea în geamantan.

Ar fi dorit ca vecinul să-i admire geamantanul.

Avea în el câteva cămăşi de viscoză şi un *Mic dicţionar de filozofie*, nişte chiloţi de baie şi o pereche de ochelari de soare cu ramă albă. Într-o margine a geamantanului, împachetată într-un ziar local de format mic, se vedea nişte turtă dulce de casă.

Călătorul îi răspunse:

— Văr rog, cartea aceasta, *Eugenie Grandet*, am citit-o anul trecut, la sanatoriu.

— Tare cărticică, nimic de zis, spuse tânărul şi puse cartea în geamantan.

Pe drum jucaseră împreună preferans şi, în timp ce mâncau şi beau, discutaseră despre filme, discuri, garnituri de mobilă, sanatoriile din Soci, agricultura socialistă şi se contraziseseră în problema: al cui atac e mai eficace – al lui Spartak sau al lui Dinamo?…

Chelul rumen la faţă era instructor al Uniunii Generale a Sindicatelor într-un centru raional, iar ciufulitul se întorcea la Moscova, unde lucra ca economist la Comitetul de Stat al Planificării al RSFSR.

Al treilea călător, şef de şantier în Siberia, cel care acum sforăia pe cuşeta de jos, nu le plăcuse din cauza mitocăniei de care dădea dovadă: înjura de mamă, râgâia după masă şi, aflând că vecinul său de compartiment lucrează în domeniul ştiinţelor economice, la planificare, spusese:

— Economia politică? Cum să nu ştiu, asta este despre cum se duc colhoznicii la oraş ca să cumpere pâine de la muncitori.

Odată şi băuse peste măsură la bufetul unei staţii, nod de cale ferată, unde, spunea el, coborâse să-şi vizeze biletul; pe urmă nu-i lăsase mult timp pe ceilalţi să adoarmă, tot bodogănind.

— Dacă te ţii de lege, în treburile noastre, nu obţii nimic; ca să faci planul trebuie să lucrezi aşa cum îţi cere viaţa: „eu îţi dau ţie, tu îmi dai mie“. În timpul ţarului asta se chema iniţiativă privată, iar pe limba noastră: lasă omul să trăiască, fiindcă vrea el să trăiască; asta e economia! Betoniştii mei, până să vină noile investiţii, s-au angajat, un trimestru întreg,

dădace pe la oraşe. Legea merge contra vieţii, iar viaţa îşi cere drepturile! Ai făcut planul – poftim supliment şi primă. Dar până una alta poţi să stai mult şi bine şi câte şase ani la rând. Legea-i contra vieţii, şi viaţa-i contra legii.

Tinerii tăcuseră, dar după ce şeful de şantier se linişti, sau mai bine zis începu să sforăie zgomotos, îl dezaprobaseră:

— Alde ăştia ar mai trebui supravegheaţi. Sub masca bonomiei…

— Un afacerist. Fără principii. Un soi de Abraşa[1].

Îi supăra faptul că omul acesta grosolan îi trata cam dispreţuitor.

— La mine pe şantier lucrează deţinuţi, şi pe dintr-ăştia ca voi îi consideră nişte nătărăi; o să vină ea, vremea, şi o să se lămurească cine a construit de fapt comunismul; o să se vadă atunci că voi aţi fost ca musca la arat, le spusese odată în treacăt şi se dusese în compartimentul de alături să joace popa-prostu'.

Cel de-al patrulea pasager, se vedea, nu călătorise prea des cu locuri rezervate. Stătuse mai tot timpul cu palmele sprijinite pe genunchi, încercând, parcă, să-şi ascundă peticele pantalonilor. Mânecile cămăşii de satin negru îi ajungeau undeva, între cot şi încheietura mâinii, iar nasturii albi de la guler şi de pe piept îi dădeau un aer copilăresc, de băieţel. Ceva amuzant şi înduioşător sălăşluia în această combinaţie dintre nasturii albi de îmbrăcăminte pentru copii, tâmplele cărunte şi privirile bătrâneşti ale ochilor lui obosiţi.

Atunci când şeful şantierului îi spusese cu vocea lui obişnuită să comande:

— Papaşa, mută-te de lângă măsuţă, acum vreau să-mi beau ceaiul – bătrânul sărise milităreşte în picioare şi ieşise pe culoar.

În lădiţa lui cu vopseaua scorojită, alături de primenelile curate, avea o bucată de pâine sfărâmicioasă. De fumat fuma mahorcă, şi, după ce-

şi răsucea ţigara, ieşea să pufăie între vagoane, ca să nu-şi stânjenească vecinii cu fumul greţos.

Uneori tovarăşii de drum îl serveau cu salam, iar odată şeful şantierului îi oferise chiar un ou fiert tare şi un păhărel de Moskovskaia.

I se adresau cu „tu“ chiar şi cei de două ori mai tineri decât el, iar şeful glumea tot timpul, spunea că în capitală „papaşa“ o să se dea drept burlac şi o să se însoare cu una tinerică.

În compartiment venise odată vorba despre colhozuri şi tânărul economist începuse să-i ocărască pe trântorii satelor.

— Cu ochii mei m-am convins cum stau şi se adună la conducere şi se scarpină-n cap. Până apucă preşedintele şi brigadierii să-i mâne la lucru, curg de pe ei şapte sudori. Iar colhoznicii se plâng că pe timpul lui Stalin nu primeau nimic pentru ziua-muncă, iar acum abia dacă li se dă ceva.

Inspectorul sindical îl susţinea, în timp ce pregătea cărţile de joc.

— Şi pentru ce să li se dea, mă rog, dacă nu respectă livrările? Mai trebuie educaţi, asta e – spusese el şi fluturase prin aer un pumn ţărănesc, mare şi alb, de mult dezobişnuit de muncă.

Şeful şantierului îşi mângâiase pe pieptul larg petliţele soioase ale decoraţiilor.

— Pe front am avut pâine, ne-a hrănit poporul rus. Şi n-a mai stat nimeni să-l educe.

— Asta aşa-i, spusese economistul. Principalul e că suntem ruşi. Ce, e glumă să fii rus?!

Zâmbind, inspectorul îi făcu cu ochiul prietenului său de călătorie, ceea ce voia să însemne: rusul e fratele mai mare, primul între egali!

— De-asta te şi apucă dracii, continuă tânărul economist, tocmai că sunt ruşi şi nu naţmeni[2]. S-a repezit odată la mine unul: „Cinci ani am mâncat frunză de tei, zice, din patru'ş'şapte n-am mai primit nimic pe ziua-muncă“. Dar de muncit nu le place. Nu vor să înţeleagă că totul depinde acum de popor.

Îşi întoarse privirile spre bătrânul care şedea în tăcere, ascultând discuţia, şi îi spuse:

— Tu, papaşa, nu te supăra. Voi nu vă îndepliniţi îndatoririle de muncă, iar statul îşi întoarce faţa de la voi.

— Ce treabă au ei, interveni şeful de şantier. N-au pic de conştiinţă, dar de mâncat vor să mănânce în fiecare zi.

Discuţia nu se terminase în nici un fel, ca mai toate discuţiile din vagoanele de cale ferată sau din afara lor. În cupeu îşi aruncase privirile, scânteind din dinţii lui de aur, un maior de aviaţie şi le spusese tinerilor, cu reproş în glas:

— Cum aşa, tovarăşi? Dar de muncit cine o să mai muncească?

Şi cu asta se dusese la vecini să-şi termine de jucat partida de cărţi.

Dar iată că drumul cel lung se termina. Pasagerii îşi puneau papucii în geamantan şi abandonau pe măsuţe bucăţi de pâine uscată, oase de pui roase până la măduvă, bucăţi de salam îngălbenit, înfăşurat în sfori.

Iată că treceau îmbufnate şi însoţitoarele vagoanelor, cărând aşternuturile boţite.

Curând universul trenului se va risipi. Vor fi date uitării şi glumele, şi chipurile, şi râsetele, şi soarta întâmplător povestită, ca şi durerea întâmplător dată la iveală.

Tot mai aproape era marele oraş, capitala falnicului stat. Gândurile şi neliniştile drumului dispăreau, destrămate. Uitate erau şi discuţiile cu vecinii de compartiment, pe platformele acoperite dintre vagoane, de unde, prin geamurile tulburi, ţi se perindă în faţa ochilor marea câmpie rusă, iar în spate gâlgâie zgomotos apa din rezervoare.

Se topea această lume strâmtă a vagoanelor de tren, ivită pentru câteva zile, da, se destrăma după legile tuturor lumilor create de om, lumi care se deplasează în spaţiu şi timp, pe o traiectorie dreaptă sau curbă.

Covârşitoare este puterea oraşului imens. Ea face să zvâcnească chiar şi inima celor nepăsători, veniţi să viziteze capitala, să colinde prin magazine,

să se ducă la grădina zoologică sau la Planetarium. Oricine nimereşte în câmpul de forţă vie al unui oraş de importanţă mondială încearcă brusc o senzaţie de panică şi de oboseală.

Economistul mai că îşi pierdu rândul la toaletă. Acum, după ce se pieptănase, el se întorsese la locul lui şi îşi privea vecinii.

Şeful de şantier îşi aranja cu mâini nesigure (băuse vârtos în timpul călătoriei) hârtiile oficiale.

Inspectorul sindical îşi pusese haina şi amuţise, timid, atins şi el de panica omenească – oare ce-o să zică şefa inspectorilor UGS, o muiere căruntă şi veninoasă?

Trenul trecea acum pe lângă căsuţe ţărăneşti din bârne, pe lângă fabrici de cărămidă, pe lângă câmpuri cenuşii semănate cu varză, pe lângă peroanele staţiilor suburbane cu bălţile lor murdare, adunate de pe urma ploii din timpul nopţii în găurile din asfalt.

Pe peroane stăteau posaci moscoviţii din suburbii cu pelerine de plastic puse peste paltoane. Sub norii cenuşii se întindeau sârmele liniilor de înaltă tensiune. Pe liniile de garaj zăceau vagoane cenuşii rău prevestitoare: „Staţia Boinia. Calea ferată de centură“.

Iar trenul huruia şi alerga cu o viteză tot mai mare, parcă bucurându-se de necazul altora. Viteza strivea şi încingea spaţiul şi timpul.

Bătrânul stătea lângă fereastră şi privea sprijinindu-şi tâmplele în pumni. Cu mulţi ani în urmă, tânăr fiind, cu părul vâlvoi, nepieptănat, stătuse tot aşa, la fereastra unui vagon de clasa a treia. Şi, cu toate că oamenii care călătoriseră atunci în vagon cu el nu mai existau, iar chipurile şi vocile lor fuseseră uitate, în capul cărunt prinse din nou viaţă ceea ce părea să nu fi existat vreodată.

Trenul pătrundea acum în centura de verdeaţă care înconjoară Moscova. Împins în rafale, fumul cenuşiu, zdrenţăros se agăţa de ramurile brazilor şi se prelingea peste gardurile caselor de vacanţă. Cât de familiare sunt siluetele acestea aspre ale brazilor nordici şi ce ciudat arată ele alături de bariera

albastră, de acoperişurile ţuguiate ale caselor, de geamurile multicolore ale verandelor, de răzoarele semănate cu dalii!

Şi omul, care timp de trei lungi decenii nu se gândise nici o singură dată că mai existau pe lumea asta şi tufe de liliac, şi panseluţe, şi cărări presărate cu nisip prin grădini, şi tonete cu apă gazoasă, oftă, convingându-se încă o dată, dar într-alt fel, că viaţa a mers înainte, că ea şi-a continuat drumul şi în lipsa lui.

2

După ce citi telegrama, Nikolai Andreievici regretă bacşişul dat poştaşului – telegrama, după toate aparenţele, nu-i era destinată lui. Pe urmă înţelese dintr-odată: telegrama era din partea vărului Ivan.

— Maşa! Maşa! îşi strigă el soţia.

Luând telegrama, Maria Pavlovna spuse:

— Ştii că fără ochelari sunt ca şi oarbă, adu-mi ochelarii. Mă îndoiesc că or să-i dea viză de Moscova.

— Lasă acum viza.

Bărbatul îşi trecu palma peste faţă şi spuse:

— Dacă stai să te gândeşti, se întoarce Vania şi dă numai peste morminte, numai morminte.

Maria Pavlovna spuse îngândurată:

— Ce situaţie neplăcută cu Sokolov! Cadoul i-l trimitem, dar oricum nu-i frumos, împlineşte cincizeci de ani, e o aniversare mai deosebită.

— Nu face nimic, am să-i explic eu.

— Şi de la prânzul jubiliar noutatea o să colinde toată Moscova, că s-a întors Ivan, şi de la gară – direct la tine.

Nikolai Andreievici îi flutură telegrama prin faţa ochilor.

— Eşti sau nu în stare să înţelegi ce înseamnă Vania pentru sufletul meu?

Era supărat pe soţia sa: fleacul la care se referise Maria Pavlovna apăruse şi în conştiinţa lui, încă înainte ca ea să fi spus ceva. Se întâmpla, nu pentru prima oară, astfel şi de aceea se enerva văzând în ea propriile sale slăbiciuni, fără să înţeleagă însă că de fapt se supăra nu pe neajunsurile soţiei, ci pe propriile sale păcate. Iar de terminat, termina atât de repede şi de uşor certurile cu soţia pentru că se iubea pe sine: iertând-o pe ea, se ierta pe sine.

Acum i se năzărise şi lui ideea prostească a aniversării lui Sokolov. Şi pentru că vestea privitoare la venirea vărului său îl tulburase, iar viaţa i se înfăţişase întreagă, cu adevărurile şi neadevărurile ei, i se făcu dintr-odată ruşine că-i pare rău să piardă masa festivă, însoţită de tradiţionala votcă de la Sokolov.

Îi era ruşine de nimicnicia propriilor sale gânduri – îi trecuse prin minte şi lui că va trebui acum să bată drumurile Moscovei pentru a obţine viza lui Ivan, că întreaga Moscovă va afla despre întoarcerea lui Ivan, că faptul acesta se va repercuta, poate, negativ asupra şanselor sale în alegerile de la Academie…

Iar Maria Pavlovna continua să-l chinuie pe Nikolai Andreievici, rostind cu glas tare gândurile lui care, întâmplătoare şi lăturalnice, nu prindeau contur, aducându-le în felul acesta la lumina zilei.

— Ciudată mai eşti, spuse el. Am impresia că mi-ar fi fost mai uşor să primesc telegrama asta în lipsa ta.

Cuvintele lui o răniră, dar ea ştia că Nikolai Andreievici nu va întârzia s-o îmbrăţişeze şi să-i spună: „Maşa, Maşa, o să ne bucurăm împreună, cum altfel decât noi doi împreună?!“.

Aşa se şi întâmplă, iar ea făcu o mină răbdătoare şi plictisită, care voia să însemne: „Vorbele tale tandre nu-mi fac nici o plăcere, dar stau şi le rabd“.

Şi doar după aceea privirile lor se întâlniră şi dragostea dintre ei repară totul.

Trăiau împreună de douăzeci şi opt de ani fără să se fi despărţit vreodată – greu de înţeles şi de descurcat relaţiile unor oameni care au trăit împreună aproape o treime de secol!

Acum, cu părul ei cărunt, ea se apropia de fereastră, să vadă cum, cărunt şi el, se urcă în maşină. Iar cândva, odinioară, luau prânzul într-o cantină sărăcăcioasă de pe Bronnaia.

— Kolia, spuse în şoaptă Maria Pavlovna. Ivan nici nu l-a văzut pe Valia al nostru. Când l-au închis, Valia nu era pe lume, iar acum, când se întoarce, Valia e de opt ani în pământ.

Şi gândul acesta o ului.

3

În aşteptarea vărului său, Nikolai Andreievici se gândea la propria lui viaţă şi se pregătea să se plângă de ea lui Ivan. Îşi închipuia cum îi va arăta lui Ivan casa. În sufragerie e un covor persan, uită-te şi tu, e al dracului de frumos. Maşa are gust, doar nu-i un secret cine a fost tatăl ei; în vechiul Petersburg, slavă Domnului, se ştia ce-i viaţa bună.

Dar cum să discute cu Ivan? Că doar au trecut decenii, a trecut, propriu-zis, viaţa! Tocmai despre asta or să şi discute – n-a trecut viaţa! Ea de-abia începe.

Va fi, oricum, o întâlnire deosebită! Ivan soseşte într-un moment interesant: câte nu s-au schimbat după moartea lui Stalin! Schimbările astea i-au afectat pe toţi. Şi pe muncitori, şi pe ţărani. A apărut şi pâinea! Şi uite că şi el, Ivan, se întoarce din lagăr. Şi nu numai el. Chiar în viaţa lui, a lui Nikolai Andreievici, s-au petrecut multe, s-a produs o cotitură.

Lipsa succesului îl apăsase pe Nikolai Andreievici încă din vremea studenţiei. Şi el se simţea cu atât mai apăsat şi chinuit cu cât acest lucru

i se părea o nedreptate. Era instruit, muncitor, era considerat un interlocutor spiritual, femeile se îndrăgosteau de el.

Se mândrea cu faptul că era un om cinstit, principial, că era, în general, străin de făţărnicia celor care se agaţă de posturi; îi plăceau anecdotele spuse în timpul cinei, se descurca admirabil în numerotarea vinurilor seci şi adesea, lăsând la o parte vinul, trecea la votcă.

Atunci când prietenii lăudau caracterul lui Nikolai Andreievici, Maria Pavlovna spunea, privindu-şi soţul cu ochi veseli şi totodată supăraţi:

— Dacă aţi sta voi cu el sub acelaşi acoperiş, l-aţi cunoaşte mai bine pe minunatul Kolenka: un despot, un psihopat, un egoist cum nu-i altul pe lume.

Uneori se enervau îngrozitor unul pe celălalt cu această cunoaştere reciprocă a tuturor păcatelor lor. Câteodată li se părea chiar că ar fi poate mai bine să se despartă. Dar acest lucru era doar aparent, era evident că n-ar fi putut trăi unul fără celălalt, că ar fi suferit peste măsură dacă ar fi trăit despărţiţi.

Maria Pavlovna se îndrăgostise de Nikolai Andreievici încă de pe vremea când era şcolăriţă; glasul, fruntea înaltă, zâmbetul lui – totul i se păruse cu treizeci de ani în urmă uimitor şi minunat, şi tot mai drag cu fiecare an care trecea.

Şi el o iubea pe ea, dar dragostea lui se transformase, şi tot ceea ce în relaţiile dintre ei fusese cândva important se ştersese, iar ceea ce păruse a nu fi foarte semnificativ deţinea acum locul principal.

Maria Pavlovna fusese cândva frumoasă – înaltă, cu ochii căprui. Şi acum mişcările ei se distingeau prin supleţe, iar ochii nu-şi pierduseră drăgălăşenia tinerească. Numai zâmbetul – în tinereţe, dar mai ales acum – îi risipea farmecul chipului, căci atunci când zâmbea i se descopereau, mari şi ieşiţi în afară, dinţii de jos.

Încă din vremea studenţiei, Nikolai Andreievici resimţise maladiv lipsa succesului. Admiraţia participanţilor la seminarii nu o stârneau expunerile lui pregătite cu migală, ci comunicările pregătite în

grabă ale roşcovanului Radionov sau ale pilangiului Pîjov…

Nikolai Andreievici devenise apoi cercetător ştiinţific principal într-un foarte cunoscut institut de cercetare, publicase zeci de lucrări, îşi susţinuse teza de doctorat. Numai nevasta lui ştia însă prin câte chinuri şi înjosiri trecuse Nikolai Andreievici.

Câţiva oameni, dintre care unul era academician, alţi doi deţineau posturi inferioare comparativ cu Nikolai Andreievici, iar unul nu-şi susţinuse nici măcar teza de candidat în ştiinţe, erau – cum s-ar spune – principala forţă vie a ştiinţei sale. Aceşti oameni îl preţuiau pe Nikolai Andreievici ca interlocutor, îl stimau pentru cumsecădenia lui, dar sincer şi cu toată binevoinţa nu-l considerau un savant.

El resimţea în schimb permanent atmosfera entuziastă şi plină de tensiune care îi însoţea pretutindeni pe aceşti oameni, şi în special pe şchiopul Mandelştam.

Odată, o revistă ştiinţifică londoneză scrisese despre Mandelştam: „Un mare continuator al întemeietorilor biologiei contemporane“. Când Nikolai Andreievici citise această frază i se păruse că, dacă ar citi asemenea cuvinte despre sine, ar muri de fericire.

Mandelştam nu se purta frumos – era când morocănos şi deprimat, când profesoral şi arogant; după ce bea un păhărel în plus începea să-i bârfească pe oamenii de ştiinţă cunoscuţi, făcându-i pe unii netalentaţi, iar pe alţii – afacerişti şi goange. Această apucătură îl enerva peste măsură pe Nikolai Andreievici – căci Mandelştam îi vorbea de rău tocmai pe cei cu care era în relaţii de prietenie, în casele cărora se ducea în vizită. Şi Nikolai Andreievici credea că, fără îndoială, aflat undeva în vizită, Mandelştam zicea şi despre el că e netalentat şi goangă.

Îl enerva şi nevasta lui Mandelştam – o femeie cândva frumoasă, acum o grăsană, interesată, după

câte se părea, numai de jocul de cărţi şi de faima ştiinţifică a soţului ei şchiop.

În acelaşi timp, era şi atras de Mandelştam şi spunea că astfel de oameni deosebiţi n-au o viaţă uşoară.

Când însă Mandelştam îi dădea condescendent lecţii lui Nikolai Andreievici, pe acesta îl apuca furia, suferea şi după ce venea acasă îl ocăra zicând că e un parvenit.

Maria Pavlovna îl considera pe soţul ei un om de mare talent. Nikolai Andreievici îi povestea despre indiferenţa indulgentă a „corifeilor“ faţă de lucrările sale, dar încrederea ei în el devenea cu atât mai înfocată. Admiraţia şi încrederea soţiei îi ajunseseră necesare, ca beţivului – votca. Şi el, şi ea considerau că există oameni care au noroc şi oameni care n-au noroc, dar că, în general, toţi sunt la fel. Iată, Mandelştam fusese pecetluit de noroc, devenise un Veniamin-preafericitul în domeniul ştiinţelor biologice, iar Radionov era înconjurat de admiratori ca un tenor de operă, chiar dacă între un tenor de operă şi Radionov cel cârn şi fălcos nu putea fi nici un fel de asemănare. Părea că şi lui Isaak Havkin îi merg bine treburile, deşi acestuia, bănuit de vitalism, nu i se confirmase titlul de candidat, nu fusese angajat în vreun institut ştiinţific, nici chiar în vremurile cele mai calme, iar acum, la bătrâneţe, lucra la un laborator sanitar bacteriologic raional şi umbla în nişte pantaloni jerpeliţi. Şi totuşi, la el se duceau să stea de vorbă academicieni, iar el desfăşura în laboratorul lui mai mult decât modest o activitate ştiinţifică despre care discuta multă lume.

Când începuse campania împotriva weissmaniştilor, wirchoffienilor, mendelienilor, Nikolai Andreievici se întristase, considerând prea aspre măsurile luate împotriva multora dintre colegii săi. Atât el cât şi Maria Pavlovna se necăjiseră atunci când Radionov, refuzând să-şi recunoască greşelile, fusese concediat; deşi îl mustrase pentru donquijotismul său lipsit de sens, Nikolai

Andreievici îi făcuse totuşi rost de nişte traduceri din engleză.

Învinuit de ploconire în faţa Occidentului, Pîjov fusese trimis să lucreze într-un laborator experimental din regiunea Cikalov; Nikolai Andreievici îi scrisese scrisori, îi trimisese cărţi, iar Maria Pavlovna pregătise pentru familia acestuia, de Anul Nou, un pachet pe care îl şi expediase.

În ziare începuseră să apară foiletoane ce demascau pe carieriştii şi şnapanii care primiseră în mod fraudulos diplome şi titluri ştiinţifice; pe medicii care se purtau fără omenie cu bolnavii, copiii şi lăuzele; pe inginerii care construiseră vile pentru neamurile lor în loc să construiască spitale şi şcoli. Aproape toţi cei demascaţi în foiletoane erau evrei, iar ziarele publicau cu deosebită osârdie numele şi patronimicul lor: „Ştrul Nahmanovici, Haim Abramovici, Israel Mendelevici…“ Dacă într-o recenzie se întâmpla să fie criticată vreo carte scrisă de un evreu care avea un pseudonim literar rusesc, alături, între paranteze, era neapărat tipărit şi numele evreiesc al autorului. Se crea impresia că în URSS singurii care fură, care iau şperţuri, care manifestă o indiferenţă criminală faţă de suferinţele bolnavilor, care scriu cărţi dăunătoare sau de mântuială sunt evreii.

Nikolai Andreievici îşi dăduse seama că aceste foiletoane nu sunt numai pe placul portarilor şi pasagerilor beţivi din trenurile electrice suburbane. Ele îl indignau, dar, în acelaşi timp, îl iritau şi prietenii săi evrei care vedeau în aceste articolaşe sfârşitul lumii. Ei se plângeau că tinerii evrei talentaţi nu sunt primiţi la aspirantură, că evreii nu sunt acceptaţi la facultatea de fizică a Universităţii, că nu sunt angajaţi în ministere, în industria grea, ba chiar nici în cea uşoară, că absolvenţii evrei ai institutelor de învăţământ superior sunt repartizaţi în cele mai îndepărtate colţuri ale ţării. Mai spuneau că, atunci când se fac reduceri de posturi, aproape totdeauna cei sacrificaţi sunt evreii.

E adevărat, toate acestea se petreceau, dar evreilor li se năzărea că e vorba de un grandios plan de stat care să-i condamne pe toţi la foamete, degenerare, moarte. Nikolai Andreievici era convins că de fapt e vorba, pur şi simplu, de o atitudine ostilă faţă de evrei a unei părţi a activiştilor de partid şi de stat şi că secţiile de cadre sau comisiile de admitere în învăţământul superior nu primesc nici un fel de indicaţii speciale la adresa evreilor. Stalin nu era antisemit şi, mai mult ca sigur, nici nu ştia despre toate acestea.

Şi apoi nu sufereau numai evreii, o păţiseră doar şi bătrânul Ciurkovski, şi Pîjov, şi Radionov.

Pe Mandelştam, care era directorul ştiinţific al institutului, îl făcuseră cercetător în secţia în care lucra şi Nikolai Andreievici; putuse prin urmare să-şi continue lucrările iar titlul de doctor îi asigura un salariu foarte mare.

După ce însă în *Pravda* apăruse editorialul, fără semnătură, împotriva criticilor teatrali cosmopoliţi – Gurvici, Iuzovski şi alţii, acuzaţi că îşi bătuseră joc de teatrul rus – începuse o campanie largă de demascare a cosmopolitismului în toate domeniile artei şi ştiinţei, iar Mandelştam fusese şi el învinuit de antipatriotism. Candidatul în ştiinţe Bratova scrisese la gazeta de perete articolul: „Ivan, care şi-a uitat neamul“. El începea aşa: „Întorcându-se din îndepărtatele sale peregrinări, Mark Samuilovici Mandelştam a dat uitării principiile ştiinţei sovietice ruse.“

Nikolai Andreievici se dusese atunci acasă la Mandelştam, îl găsise pe acesta agitat, mâhnit, iar soţia lui cea îngâmfată nu i se mai păruse chiar atât de îngâmfată. Băuseră împreună votcă. Mandelştam o suduia pe Bratova, eleva lui, se lua cu mâinile de cap şi se văita că elevii săi talentaţi evrei sunt izgoniţi din ştiinţă.

— Ce-ai vrea să facă? Să fie vânzători la chioşcurile de galanterie? întrebase el.

— Da’ nu te mai agita aşa, o să fie pentru toată lumea de lucru, şi pentru dumneata, şi pentru

Havkin, chiar şi pentru laboranta Anecika Zilberman, îi spusese pe un ton glumeţ Nikolai Andreievici. Or să se aranjeze toţi şi or să aibă o bucăţică de pâine, poate chiar cu icrişoare.

— Doamne, Dumnezeule, spusese Mandelştam. Dar ce, parcă de icrişoare e vorba? La demnitatea umană mă gândesc.

E adevărat, în cazul lui Havkin, Nikolai Andreievici greşise. Cu Havkin lucrurile luaseră o întorsătură proastă. Curând după ce a apărut în presă comunicatul privitor la medicii-asasini, pe Havkin l-au arestat.

Comunicatul despre faptul că oamenii de ştiinţă-medici şi artistul Mihoels[3] săvârşiseră crime monstruoase cutremurase pe toată lumea. Părea că o ceaţă neagră se întinde deasupra Moscovei, se strecoară prin case, prin şcoli, şi se insinuează în inimile oamenilor.

În „Cronica" din coloana a patra a ziarului se spunea că toţi cei învinuiţi şi-au recunoscut în timpul anchetei vina; însemna că, fără nici un dubiu, ei sunt nişte criminali.

Şi totuşi lucrul acesta părea de neconceput, simţeai că te înăbuşi, că nu mai poţi să-ţi vezi de treburi, ştiind că profesori şi academicieni deveniseră nişte otrăvitori, că erau ucigaşii lui Jdanov şi Şcerbakov.

Nikolai Andreievici şi-l amintea pe simpaticul Vovsi, pe remarcabilul actor Mihoels, şi crimele de care erau învinuiţi păreau imposibile, inimaginabile.

Dar ei recunoscuseră! Şi dacă s-au recunoscut vinovaţi fără să fie, atunci e cazul să presupui o altă crimă, una şi mai groaznică decât aceea de care erau învinuiţi, crima împotriva lor înşile.

Numai la acest gând te îngrozeşti. Trebuia să dai dovadă de mare curaj pentru a te îndoi de vina lor, acest lucru ar fi însemnat că adevăraţii criminali sunt conducătorii statului socialist, ar fi însemnat că însuşi Stalin este criminal.

Medicii povesteau că munca lor în spitale şi policlinici devenise de-a dreptul insuportabilă. Sub

influenţa îngrozitoarelor comunicate oficiale bolnavii deveniseră suspicioşi, mulţi refuzau să mai fie îngrijiţi de medici evrei. Medicii curanţi povesteau că din partea populaţiei se primesc nenumărate plângeri şi denunţuri privitoare la tratamente greşite cu bună ştiinţă. Oamenii îi bănuiau pe farmacişti că încearcă să le strecoare medicamente otrăvite; în tramvaie, prin pieţe, în instituţii se povestea că la Moscova fuseseră închise o serie de farmacii în care farmacişti-evrei – agenţi ai Americii – vindeau pilule din păduchi uscaţi; se mai povestea că, în maternităţi, nou-născuţii şi lăuzele sunt inoculaţi cu sifilis şi că în policlinicile dentare pacienţilor li se transplantează cancerul de maxilar şi limbă. Se mai vorbea despre nişte cutii de chibrituri cu beţe otrăvitoare ce provocau moartea. Mulţi oameni îşi aminteau împrejurările morţii unor rude de mult decedate şi trimiteau reclamaţii organelor securităţii de stat, cerând cercetarea şi tragerea la răspundere a medicilor evrei. Cel mai trist era însă faptul că toate aceste zvonuri găseau crezare nu numai la portari, camionagii, la şoferi semianalfabeţi şi beţivi, dar şi la anumiţi doctori în ştiinţe, scriitori, ingineri, studenţi.

Această suspiciune generalizată i se păruse lui Nikolai Andreievici greu de suportat. Laboranta Anna Naumovna, cu nasul ei mare, venea la lucru palidă, cu ochii înnebuniţi de spaimă; povestea că odată vecina ei de apartament, care lucra la o farmacie, i-a dat unui bolnav, din neatenţie, un alt medicament decât cel prescris şi când au luat-o la întrebări, cuprinsă de groază, s-a sinucis, lăsând în urma ei doi orfani – o fată, studentă la o şcoală de muzică şi un băiat, elev. Anna Naumovna venea acum la lucru pe jos – în tramvaie se legau de ea beţivii, începând tot soiul de discuţii despre medicii evrei care îi asasinaseră pe Jdanov şi pe Şcerbakov.

Noul director al institutului, Rîskov, îi provoca repulsie lui Nikolai Andreievici. Rîskov zicea că a sosit timpul ca ştiinţa rusească să fie curăţată de numele neruseşti şi odată chiar spusese: „S-a

terminat cu sinagoga jidovească, dacă aţi şti dumneavoastră cât de tare îi detest!“.

În acelaşi timp însă, fără să vrea, Nikolai Andreievici nu-şi putuse reprima bucuria atunci când Rîskov îi spusese: „Tovarăşii de la CC vă apreciază activitatea, activitatea unui mare savant rus“.

Mandelştam nu mai lucra la institut, se angajase metodist într-o şcoală. Nikolai Andreievici îl invita la el acasă, îşi silea nevasta să-i telefoneze. Dar Mandelştam devenise nervos, suspicios şi lui Nikolai Andreievici îi părea bine când Mark Samoilovici amâna întâlnirile, acestea erau din ce în ce mai apăsătoare. În asemenea vremuri, era mai plăcut să te întâlneşti cu oameni optimişti.

Când aflase despre arestarea lui Havkin, Nikolai Andreievici îi spusese în şoaptă nevesti-sii, uitându-se cu coada ochiului la telefon:

— Sunt convins de nevinovăţia lui Isaak, îl cunosc de treizeci de ani.

Ea îl îmbrăţişase şi îl mângâiase pe creştet:

— Sunt mândră de tine, spusese ea, cât suflet pui tu pentru Havkin şi Mandelştam, şi numai eu ştiu câtă obidă ţi-au pricinuit ei.

Da, nu fuseseră vremuri uşoare. Nikolai Andreievici trebuise să ia cuvântul la mitingul de protest contra medicilor-asasini, să vorbească despre vigilenţă, despre diverşi gură-cască şi creduli.

După miting, Nikolai Andreievici discutase cu un cercetător de la secţia de chimie-fizică, profesorul Margolin, care ţinuse şi el un discurs amplu. Margolin ceruse pedeapsa cu moartea pentru medicii-asasini şi dăduse citire unui salut adresat Lidiei Timaşuk[4], care îi demascase pe medicii-asasini şi fusese decorată cu Ordinul „Lenin“. Acest Margolin era un foarte bun cunoscător de filozofie marxistă şi conducea cercul de învăţământ pentru studierea capitolului IV al *Cursului scurt*.

— Da, Samson Abramovici, spusese Nikolai Andreievici, grele vremuri. Nici mie nu-mi este uşor, dar cum trebuie să vă fie dumneavoastră, când luaţi cuvântul în asemenea probleme?!

Margolin îşi ridicase sprâncenele subţiri, îşi ţuguiase buza inferioară, subţire şi palidă, şi întrebase:

— Mă scuzaţi, nu înţeleg prea bine, la ce vă referiţi?

— Aşa, în general, răspunsese Nikolai Andreievici. Ştiţi şi dumneavoastră, Vovsi, Ettingher, Kogan, cine ar fi putut presupune? Am fost pacientul lui Vovsi, personal l-am iubit, iar bolnavii credeau în el ca în Mahomed.

Margolin dăduse din umerii lui slăbănogi, iar nările palide, parcă total lipsite de sânge, îi fremătaseră când spusese:

— Ah, am înţeles, dumneavoastră consideraţi că mie ca evreu îmi e neplăcut să-i condamn pe aceşti monştri? Dimpotrivă, detest naţionalismul evreiesc. Şi dacă evreii, atraşi de America, devin o piedică în calea noastră spre comunism, atunci nu numai de mine nu-mi va fi milă, dar nici măcar de propria mea fiică.

Nikolai Andreievici înţelesese că n-ar fi trebuit să vorbească despre dragostea acelor bolnavi gură-cască pentru Vovsi; de vreme ce omului nici de propria-i fiică nu-i era milă, însemna că trebuia vorbit în formulări precise:

— Mai e vorbă, în condiţiile unităţii noastre moral-politice soarta duşmanului e pecetluită.

Da, vremurile fuseseră grele şi pe Nikolai Andreievici îl consola un singur lucru – munca îi mergea bine.

Era ca şi cum s-ar fi smuls pentru prima oară din spaţiul îngust meşteşugăresc, pătrunzând în domeniile vitale în care mai înainte nu avusese acces. Oamenii începeau să vină la el, să-i ceară sfaturi, să fie măguliţi de aprecierile lui. De obicei indiferente, redacţiile revistelor ştiinţifice începuseră să manifeste interes faţă de articolele sale; odată, i se telefonase de la VOKS[5] – instituţie care înainte nu mai apelase niciodată la Nikolai Andreievici – şi i se ceruse manuscrisul unei cărţi neterminate; VOKS-ul

voia să se îngrijească de editarea ei în ţările cu democraţie populară.

Nikolai Andreievici receptase într-o manieră deosebită, încărcat de emoţii, apariţia succesului. Mai calmă decât el, Maria Pavlovna era de părere că se întâmplase doar ceea ce nu putea să nu se întâmple până la urmă.

Iar în viaţa lui Nikolai Andreievici surveneau între timp schimbări din ce în ce mai numeroase. E adevărat, oamenii noi, care conduceau acum institutul şi care îl promovaseră pe Nikolai Andreievici, nu-i erau în întregime pe plac; ceva îl îndepărta de ei: grosolănia, siguranţa lor de sine ieşită din comun, maniera lor de a-şi califica adversarii ştiinţifici drept cosmopoliţi, agenţi ai capitalismului, năimiţi ai imperialismului. Ştia totuşi să vadă la aceşti oameni noi ceea ce era esenţialul – îndrăzneala, forţa.

Apropo de asta, Mandelştam n-avusese dreptate când spusese despre ei că sunt nişte „armăsari dogmatici", inculţi şi idioţi. Nu îngustimea de vederi îi caracteriza, ci pasiunea, finalitatea îndreptată spre viaţă şi pornită din viaţă. De unde şi ura lor pentru talmudişti, pentru teoreticienii abstracţi.

Şi iată că, deşi aceşti noi şefi ai institutului simţiseră că Nikolai Andreievici este un om cu altfel de vederi şi obiceiuri decât ei, îl tratau totuşi bine, aveau încredere în el, în calitatea lui de om rus! Primise şi o caldă scrisoare de la Lîsenko, acesta îi apreciase mult manuscrisul, îi propunea colaborarea.

Nikolai Andreievici avea o atitudine negativă faţă de teoriile lui Lîsenko, dar scrisoarea din partea renumitului academician-agronom îi făcuse plăcere. De altfel, nici lucrările lui Lîsenko nu trebuiau respinse aşa, cu toptanul. Iar zvonurile cu privire la faptul că e un om foarte periculos pentru adversarii săi ştiinţifici şi că-i place, în cazul disputelor ştiinţifice, să recurgă la argumente poliţieneşti şi la denunţuri erau probabil şi ele mult exagerate.

Rîslov îi propusese odată lui Nikolai Andreievici să ia cuvântul pentru a-i demasca din

punct de vedere ştiinţific pe cosmopoliţii izgoniţi din ştiinţele biologice. Nikolai Andreievici refuzase, deşi remarcase nemulţumirea directorului, care ar fi dorit ca opinia publică să audă glasul indignat al unui savant rus fără partid.

În timpul acela circulau zvonuri că în Siberia orientală se construieşte în grabă un imens oraş din barăci. Se spunea că barăcile astea sunt construite pentru evrei. Îi vor strămuta şi pe ei, tot aşa cum se făcuse cu tătarii din Crimeea, calmucii, bulgarii, grecii şi nemţii din regiunea Volgăi, cu balkarii şi cecenii.

Nikolai Andreievici înţelegea că degeaba îi prezisese el lui Mandelştam tartine cu icre.

În aşteptarea procesului medicilor-asasini fusese neliniştit. Dimineţile răsfoia paginile ziarelor: a început procesul, sau nu? Ca toată lumea, făcea şi el presupuneri în legătură cu caracterul public sau nu al procesului şi deseori îşi întreba soţia:

— Tu ce crezi, or să publice de la o zi la alta rechizitoriul procurorului, interogatoriile, ultimul cuvânt al acuzaţilor, sau vor da numai un comunicat privind sentinţa pronunţată de Colegiul militar?

În mare secret, lui Nikolai Andreievici i se spusese că medicii vor fi executaţi în Piaţa Roşie, în faţa poporului, după care era prevăzut să treacă peste întreaga ţară un val de pogromuri evreieşti, iar, cu acest prilej, era proiectată şi deportarea evreilor în taiga şi în Karakum, pentru construirea Canalului Turkmen. Această deportare va fi întreprinsă în apărarea evreilor, pentru salvarea lor de îndreptăţita, dar neiertătoarea furie a poporului.

În deportare îşi va găsi expresia spiritul permanent viu al internaţionalismului, căci, deşi furia populară este de înţeles, nu se pot totuşi permite asemenea răzbunări şi linşări.

Această indignare spontană împotriva crimelor sângeroase ale evreilor era plănuită, gândită dinainte, ca, de altfel, tot ce se petrecea în ţară.

Tot astfel erau concepute de Stalin şi alegerile pentru Sovietul Suprem: din timp se adunau

informaţiile, se desemnau deputaţii; numai după aceea se desfăşurau, planificat, propunerea spontană de candidaţi, agitaţia în favoarea lor şi, în cele din urmă, alegerile la care participa întregul popor. Aşa se hotărau mitingurile furtunoase de protest, exploziile furiei populare şi manifestările de prietenie frăţească, aşa se aprobau, cu multe săptămâni înaintea parăzilor fastuoase, reportajele din Piaţa Roşie: „În această clipă privesc tancurile care trec în viteză…" Aşa se hotărâse dinainte iniţiativa personală a lui Izotov, a lui Stahanov, a Dusiei Vinogradova[6], cererile de intrare în masă în colhozuri; aşa se creau şi se anulau eroii legendari ai războiului civil, se formulau cererile muncitorilor de a se lansa împrumuturi de stat, de a se lucra fără zile libere, tot aşa se stabilea dragostea întregului popor faţă de conducător, se desemnau dinainte agenţii secreţi în slujba străinătăţii, diversioniştii şi spionii, şi numai după aceea, în cursul unor complexe interogatorii şi confruntări, erau iscălite procesele-verbale în care contabili, ingineri, jurisconsulţi, care până nu demult habar n-aveau că aparţin unui grup de lepădături contrarevoluţionare, îşi recunoşteau activitatea teroristă şi de spionaj. Tot aşa se stabileau marii scriitori, iubiţi de popor, la fel se scriau textele scrisorilor pe care le citeau mamele în faţa microfoanelor, adresându-se cu o limbă de lemn fiilor lor, soldaţi; aşa se planificase din vreme şi elanul patriotic al lui Ferapont Golovatîi[7]; aşa se stabileau participanţii la discuţii libere – dacă din vreo cauză oarecare se ivea nevoia unor asemenea discuţii libere –, se alcătuiau şi se coordonau intervenţiile în cadrul acestor discuţii spontane.

Şi iată, pe neaşteptate, la 5 martie, a murit Stalin. Această moarte dăduse buzna în giganticul sistem al entuziasmului mecanizat, al stabilirii pe bază de ordin a mâniei populare şi a iubirii manifestate de popor.

Stalin murise neplanificat, fără directive emanând de la organele de conducere. Stalin murise fără indicaţia personală a însuşi tovarăşului Stalin.

Această libertate a morţii, acest capriciu al ei dinamitau, veneau în contradicţie cu însăşi esenţa sacră a statului. Şi deruta cuprinse inimile şi minţile oamenilor.

A murit Stalin! Pe unii i-a copleşit durerea: în multe şcoli pedagogii i-au silit pe elevi să îngenuncheze şi, ei înşişi în genunchi, au citit năpădiţi de lacrimi comunicatul guvernamental cu privire la moartea conducătorului. La adunările de doliu din instituţii şi uzine mulţi au fost cuprinşi de o stare de isterie, se auzeau ţipete de femei înnebunite, hohote de plâns, unii leşinau. Murise Dumnezeul măreţ, idolul secolului XX – şi femeile boceau.

Pe alţii i-a cuprins un sentiment de fericire. Statul, care se prăpădea sub apăsarea mâinii de fier a lui Stalin, a răsuflat uşurat.

Milioanele de prizonieri din lagăre jubilau.

Coloanele de deţinuţi se îndreptau spre muncă prin bezna de nepătruns. Urletul oceanului acoperea lătratul câinilor de pază. Şi brusc, de parcă ar fi început să sclipească aurora boreală, s-a răspândit printre rânduri: a murit Stalin! Zeci de mii de oameni aflaţi sub pază îşi transmiteau unul altuia: „A crăpat… A crăpat…“ Şi şoapta aceasta din mii şi mii de guri a început să şuiere ca vântul. Noaptea neagră domnea peste ţinuturile polare. Dar gheaţa Oceanului Îngheţat plesnise şi oceanul vuia.

Nu puţini fuseseră şi oamenii – de la savanţi la muncitori – în care, la această veste, amărăciunea se contopise cu dorinţa de a dansa de bucurie.

Deruta se instalase încă din momentul în care radioul transmisese buletinul despre starea sănătăţii lui Stalin: „Respiraţia lui Cheyne-Stokes… urina… pulsul… tensiunea arterială…“ Stăpânul zeificat îşi dezvăluia pe neaşteptate trupul bătrân şi neputincios.

A murit Stalin! În această moarte exista un element al neprevăzutului liber, cu desăvârşire străin de natura statului stalinist.

Acest element de surpriză făcuse statul să se cutremure, tot aşa cum se cutremurase după

momentul neprevăzut abătut asupra sa la 22 iunie 1941.

Milioane de oameni au dorit să-l vadă pe răposat, în ziua funeraliilor, nu numai Moscova, dar şi regiunile, raioanele depărtate s-au năpustit asupra Casei Sindicatelor. La periferii, cozile de camioane se întindeau pe mulţi kilometri.

Blocarea circulaţiei a atins localitatea Serpuhov, apoi paralizase şoseaua dintre Serpuhov şi Tuia.

Gloate de milioane de pietoni se îndreptau spre centrul Moscovei. Torente de oameni, asemănătoare unor râuri negre, se ciocneau între ele, se izbeau de pietre, distrugeau, sfărâmau maşinile în calea lor, smulgeau din balamale porţi grele de fontă.

În ziua aceea au murit mii de oameni. Ziua încoronării ţarului la Hodînka[8] pălea în comparaţie cu ziua morţii Dumnezeului pământean rus – fiul ciupit de vărsat al unui cizmar din orăşelul Gori.

Părea că oamenii se duc la moarte în stare de hipnoză, împinşi de o predestinare creştină, budistă, mistică. Era de parcă Stalin, marele păstor, şi-ar fi adunat oiţele încă împrăştiate, înlăturând post-mortem elementul întâmplător din teribilul său plan general.

Adunaţi în şedinţă, camarazii lui Stalin citeau informaţiile îngrozitoare furnizate de miliţia moscovită şi de morgă şi se uitau unii la alţii. Dezorientarea lor se lega de un sentiment nou pentru ei – absenţa spaimei în faţa inevitabilei izbucniri de furie a marelui Stalin. Stăpânul era mort.

La 5 aprilie Nikolai Andreievici şi-a trezit dimineaţa soţia din somn, strigând îndârjit:

— Maşa! Medicii sunt nevinovaţi. Maşa, ei au fost torturaţi!

Statul îşi recunoscuse o vină îngrozitoare: recunoştea că, în timpul anchetei, medicilor întemniţaţi li se aplicaseră metode nepermise.

După primele minute de fericire, de uşurare şi înseninare sufletească, pe Nikolai Andreievici îl apucase însă brusc un soi de simţământ tulbure,

apăsător, necunoscut, încercat pentru prima oară în viaţă.

Era un sentiment nou, ciudat şi deosebit, de vinovăţie pentru propria slăbiciune sufletească, pentru cele rostite la miting, pentru semnătura pusă pe o scrisoare colectivă care îi ţintuia la stâlpul infamiei pe medicii torţionari, pentru consimţământul său de a accepta un neadevăr notoriu, pentru faptul că acest consimţământ se născuse în sinea lui nesilit de nimeni, sincer, din adâncul sufletului.

Trăise el oare aşa cum se cuvine? Era el într-adevăr aşa cum îl considerau cei din jur, un om cinstit?

În suflet i se amestecau acum toate, configurând sentimentul chinuitor al căinţei.

În ceasul acela în care statul divin şi infailibil se căia pentru crimele săvârşite, Nikolai Andreievici simţise trupul pământesc, muritor, al acestuia: ca şi Stalin, statul avea insuficienţă cardiacă, albumină în urină.

Rezulta însă că statul divin şi infailibil nu doar strivea omul, ci îl şi apăra, îi alina neputinţa, îi justifica nimicnicia; statul lua pe propriii săi umeri de fier întreaga povară a răspunderii, eliberând oamenii de himera conştiinţei.

Nikolai Andreievici se simţise ca despuiat, ca şi cum mii de ochi străini i-ar fi privit trupul gol.

Şi cel mai neplăcut era faptul că el însuşi se afla parcă în mulţime şi se privea pe sine gol, că laolaltă cu toţi ceilalţi vedea ţâţele ce-i atârnau muiereşte, burta flască, trudită de prea multă mâncare, straturile de grăsime de pe şolduri.

Da, se dovedea că Stalin avusese bătăi de inimă intermitente şi fibrilaţii, se dovedea că statul suferea de incontinenţă, iar Nikolai Andreievici se dovedea a fi gol, sub costumul lui de covercot.

Vai, şi tare neplăcută mai era această autocercetare: peste măsură de josnică era lista mârşăviilor.

În ea figurau şi adunările generale, şi şedinţele consiliului ştiinţific, şi şedinţele solemne

sărbătoreşti, şi şedinţele fulger din laborator, şi articolaşele scrise, şi două cărţi, şi banchetele, şi vizitele la oameni răi, dar importanţi, şi votările, şi glumele la un pahar, şi discuţiile cu şefii de cadre, şi semnăturile pe scrisori, şi audienţele la ministru.

Dar pe rolul vieţii sale mai erau şi destule alte scrisori: cele care nu fuseseră scrise, deşi Dumnezeu îi poruncea să le scrie. Era şi tăcerea, acolo unde Dumnezeu îi poruncea să vorbească, era şi telefonul care ar fi trebuit negreşit dat, şi care nu fusese dat, erau şi vizitele pe care ar fi fost un păcat să nu le facă, dar care nu fuseseră făcute, erau şi banii neexpediaţi, şi telegramele… Multe, multe mai figurau pe lista vieţii lui.

Iar acum i se părea stupid să se fălească – aşa gol cum era – cu acele lucruri de care se mândrise totdeauna: că nu denunţase pe nimeni, că refuzase, chemat fiind la Lubianka[9], să dea informaţii compromiţătoare despre un colaborator arestat, că, întâlnindu-se pe stradă cu soţia unui camarad deportat, nu-i întorsese acesteia spatele, ci, dimpotrivă, îi strânsese mâna şi o întrebase ce-i mai fac copiii…

Te poţi făli cu aşa ceva?…

Întreaga lui viaţă avea în alcătuire doar o mare obedienţă şi nu mai avea loc în ea nici un fel de nesupunere.

Aşa şi cu Ivan – timp de trei decenii Ivan rătăcise prin diverse lagăre şi puşcării, şi Nikolai Andreievici, mândrindu-se cu faptul de a nu se fi dezis niciodată de Ivan, nu-i scrisese totuşi niciodată în toţi aceşti treizeci de ani vreo scrisoare. Când Ivan îi scria lui Nikolai Andreievici, acesta o ruga pe o mătuşă bătrână să răspundă la scrisoare.

Toate acestea i se păruseră înainte fireşti, dar acum, brusc, iată, îl neliniştea, îl rodeau.

Îşi aminti că la mitingul convocat în legătură cu procesele din 1937 votase pedeapsa cu moartea pentru Rîkov şi Buharin.

Timp de 17 ani nu-şi amintise mitingurile acelea şi acum, dintr-odată, îşi adusese aminte de ele.

În vremea aceea i se păruse straniu, chiar demenţial faptul că un profesor al cărui nume îl uitase, de la Institutul de Mine, şi poetul Pasternak refuzaseră să voteze pedeapsa cu moartea pentru Buharin. Doar aceşti răufăcători recunoscuseră totul la proces. Şi fuseseră interogaţi public de către un om cult, un universitar, Andrei Ianuarievici Vîşinski. Nu exista nici un dubiu, nici o umbră de dubiu în legătură cu vinovăţia lor.

Dar iată, acum Nikolai Andreievici îşi amintea că avusese totuşi unele îndoieli. Că doar se prefăcuse a nu fi avut îndoieli. Dar chiar dacă în sinea lui ar fi fost perfect convins de nevinovăţia lui Buharin, tot ar fi votat pentru pedeapsa capitală. Atunci îi venise mai uşor să nu se îndoiască şi să voteze, să se prefacă, chiar faţă de sine, că n-avea nici o îndoială. Iar să nu voteze nu putea, căci credea cu fermitate în ţelurile măreţe ale partidului lui Lenin-Stalin.

Căci, evident, credea – nu-i aşa? Credea că pentru prima oară în istorie era construită o societate socialistă, fără proprietate privată, că socialismul are nevoie de o dictatură a statului. Să te îndoieşti de vinovăţia lui Buharin, să refuzi să votezi, ar fi însemnat să te îndoieşti de marele stat, de ţelurile lui înalte.

Dar chiar şi în această credinţă sfântă, undeva în străfundurile sufletului, persista îndoiala. Oare aşa trebuia să arate socialismul – Kolîma, canibalismul din timpul colectivizării, moartea a milioane de oameni? Şi se mai întâmpla ca şi alte întrebări să se strecoare în tainicele adâncuri ale conştiinţei: prea inumană era teroarea, prea mari suferinţele muncitorilor şi ţăranilor…

Da, da, prea plecat şi supus se scursese întreaga lui viaţă, într-o permanentă spaimă de foame, de schingiuiri, de deportarea în Siberia. Dar mai fusese şi o frică deosebit de josnică, aceea că în loc de icre negre se va înfrupta doar din icre roşii. Această frică josnică de a fi lipsit de icrele negre fusese alimentată de visele de tinereţe, din vremea comunismului de război: numai de n-ar avea îndoieli, numai de-ar vota

fără nici o ezitare. Da, da, frica pentru propria piele, pentru ca ea să nu-i fie jupuită de pe trupul încă viu, şi frica de a pierde icrele negre îi alimentaseră forţa ideologică.

Şi aşa, pe neaşteptate, statul se cutremurase, mormăise că medicii au fost torturaţi. Iar mâine, acelaşi stat va recunoaşte poate că au fost supuşi torturilor şi Buharin, Zinoviev, Kamenev, Rîkov şi Piatakov, că pe Maxim Gorki nu l-au omorât duşmanii poporului. Iar poimâine statul acesta va recunoaşte că milioane de ţărani au fost decimaţi de pomană.

Şi va ieşi la iveală că nu statul atotputernic, infailibil ia asupra sa tot ce s-a petrecut, ci că tras la răspundere urmează să fie el, Nikolai Andreievici, el, care n-a avut îndoieli, el, care a votat totul, el, care a iscălit totul. El, care se obişnuise atât de bine, cu atâta abilitate, să se prefacă faţă de sine însuşi, încât nimeni, dar absolut nimeni, şi nici chiar el însuşi, să nu remarce prefăcătoria. Şi era sincer mândru de credinţa şi puritatea lui.

Sentimentul acela chinuitor al dispreţului faţă de sine devenea în multe clipe atât de puternic, încât lua forma unui reproş amar şi penetrant la adresa statului: de ce recunoscuse?! Mai bine ar fi păstrat tăcerea! N-avea dreptul să recunoască, ar fi trebuit ca totul să rămână ca mai înainte!

Cum rămânea acum cu profesorul Margolin, care declarase că nu numai pe medicii-asasini, dar chiar şi pe propriii săi copii jidănaşi ar fi fost gata să-i sacrifice de dragul măreţei cauze a internaţionalismului?

Insuportabil e să-ţi iei pe conştiinţă ticăloşia supunerii, de-a lungul atâtor ani.

Totuşi, treptat sentimentul acesta apăsător începu să se risipească. Părea că totul s-a schimbat, dar, în acelaşi timp, că nu s-a schimbat nimic.

Munca la institut devenise incomparabil mai plăcută, mai liniştită. Simţise acest lucru în special atunci când Rîkov provocase prin grosolănia lui

nemulţumirea instanţelor superioare şi fusese destituit din postul de director.

Succesul, la care râvnise atâta timp Nikolai Andreievici, venise în sfârşit; şi nu era vorba de un succes doar în cadrul instituţiei, ministerului, ci de unul autentic, un succes într-adevăr mare. Îl recepta în multe – în articole de revistă, în aprecierea participanţilor la conferinţele ştiinţifice, în privirile entuziaste ale colaboratoarelor şi laborantelor, în scrisorile pe care începuse să le primească.

Nikolai Andreievici fusese avansat în Consiliul Ştiinţific Superior şi de curând Prezidiul Academiei îl confirmase conducător ştiinţific al institutului.

Nikolai Andreievici ar fi vrut să-i aducă înapoi pe cosmopoliţii şi pe idealiştii izgoniţi, dar se dovedise incapabil să-l convingă pe şeful serviciului de cadre – o femeie plăcută, frumuşică, dar extrem de încăpăţânată. Singurul lucru pe care îl reuşise fusese să-i facă pe ceilalţi concediaţi colaboratori externi.

Nikolai Andreievici se gândea acum, uitându-se la Mandelştam: oare omul acesta jalnic şi neputincios care îşi aduce la institut teancurile de traduceri şi adnotări este acelaşi om despre care, cu câţiva ani în urmă, se scria în străinătate ca despre un mare savant, aproape ca despre o somitate ştiinţifică? Oare din partea lui aştepta pe atunci cu înfrigurare Nikolai Andreievici câte o vorbă bună?

Înainte Mandelştam se îmbrăca neglijent, acum însă venea la institut în costumul lui cel mai bun.

Nikolai Andreievici încercase să glumească pe chestia asta, dar Mandelştam spusese: „Un actor fără angajament trebuie să fie totdeauna bine îmbrăcat“.

Şi iată că, acum, amintindu-şi viaţa trecută, se gândea şi la întâlnirea lui cu Ivan încercând un sentiment ciudat de amărăciune şi bucurie.

Cândva, în familie se încetăţenise părerea că Vania îi întrece pe toţi cei de vârsta lui şi prin inteligenţă, şi prin talent, iar Nikolai Andreievici se lăsase şi el convins de acest lucru – propriu-zis nu

convins, în adâncul sufletului el nu era câtuşi de puţin convins, ci se supusese părerii generale.

Vania parcurgea cu repeziciune şi uşurinţă tratate de matematică şi fizică, se descurca în ele nu mecanic, şcolăreşte, ci totdeauna într-o manieră originală, bizară. Încă din anii copilăriei dovedise înclinaţii pentru sculptură, era în stare să modeleze din lut, la repezeală, expresia diverselor chipuri din viaţă, câte un gest straniu, particularităţile mişcării. Alături de interesul pentru matematică – şi acesta era cu totul ieşit din comun – îl atrăgea Orientul antic, cunoştea bine literatura despre manuscrisele şi monumentele parţilor.

În caracterul lui se împleteau ciudat, încă din copilărie, trăsături ce păreau imposibil să coexiste în acelaşi om.

Pe când era elev realist, îl umpluse de sânge, într-o încăierare, pe adversarul lui şi fusese reţinut la secţia de miliţie două zile. În acelaşi timp era timid, ruşinos, sensibil; acasă, într-o cămară din pivniţă, amenajase un „spital“ pentru diferite animale schiloade – un câine cu piciorul rupt, un motan orb, o cioară tristă cu aripa frântă.

Şi ca student Ivan îmbinase în el delicateţea, bunătatea, timiditatea cu o asprime nemiloasă care-i făcea chiar şi pe cei apropiaţi lui să-i poarte pică.

Poate că tocmai aceste trăsături de caracter îl făcuseră pe Ivan să nu îndreptăţească speranţele puse în el – viaţa i se frânsese, iar la distrugerea ei totală contribuise chiar el.

În perioada anilor ’20, mulţi tineri capabili nu puteau să înveţe din cauza originii lor sociale – copiii de nobili, de preoţi, de ofiţeri ţarişti, de fabricanţi şi negustori nu erau primiţi în institutele de învăţământ superior.

Pe Ivan îl primiseră la universitate – provenea dintr-o familie de intelectuali fără avere. Trecuse uşor şi prin aspra epurare universitară pe criterii de clasă.

Dacă s-ar fi întâmplat ca Ivan să ia acum viaţa de la început, actualele greutăţi – legate de punctul 5

din chestionare, cel privitor la naţionalitate – nu l-ar fi afectat deloc.

Totuşi, chiar de-ar fi fost să-şi ia acum viaţa de la început, cu siguranţă Ivan s-ar fi angajat din nou pe drumul eşecurilor.

Însemna că nu de împrejurări exterioare era vorba. Soarta nefericită, amară a lui Ivan depinsese chiar de Ivan.

La universitate, în cercul de studiu al filozofiei, purtase discuţii tăioase cu profesorul de materialism dialectic. Disputele continuaseră până la desfiinţarea cercului.

Ivan luase cuvântul în sala de curs împotriva dictaturii – el declarase că libertatea e un bun egal cu viaţa însăşi, că îngrădirea libertăţii schilodeşte oamenii, ca şi cum i-ai lovi cu toporul şi le-ai tăia degetele, urechile, că privarea de libertate e egală cu asasinatul. După acest discurs fusese exclus din universitate şi deportat pe trei ani în regiunea Semipalatinsk.

Trecuseră de atunci 30 de ani şi de-a lungul acestor decenii Ivan fusese în libertate, pare-se, nu mai mult de un an. Ultima oară Nikolai Andreievici îl văzuse în 1936, puţin timp înaintea ultimei lui arestări, după care petrecuse, fără nici un fel de întreruperi, 19 ani în diferite lagăre.

Multă vreme camarazii din copilărie şi din anii studenţiei îl pomeniseră spunând: „Ivan ar fi putut fi acum academician“, „Da, a fost oricum un om deosebit, dar uite că n-a avut noroc“. Iar alţii ziceau: „Era totuşi puţin ţicnit“.

Ania Zamkovskaia, marea dragoste a lui Ivan, îşi amintise probabil de el mai multă vreme decât toţi ceilalţi. Dar timpul îşi vedea de mersul lui şi, atunci când se întâlneau, Ania, acum Anna Vladimirovna, căruntă şi bolnăvicioasă, nu mai întreba de Ivan.

El ieşise din conştiinţa oamenilor, ieşise din inimile lor reci sau fierbinţi, exista ascuns şi apărea din ce în ce mai anevoie în amintirea celor care îl cunoscuseră.

Iar timpul lucra fără pripă, conştiincios; mai întâi omul fusese şters din viaţă, mutându-se în amintirile oamenilor, apoi îşi pierduse viza de şedere şi în amintire, trecând în subconştient, iar acum se ivea tot mai rar, ca un soi de hopa-mitică, speriind oamenii prin neaşteptata şi brusca lui apariţie de o secundă.

Şi timpul lucra înainte, făcea o lucrare dintre cele mai simple, o săpătură, iar Ivan se urnise pentru a se muta cu domiciliu stabil, din beciul întunecat al subconştientului prietenilor săi, în nefiinţă, în veşnica uitare.

Veniseră însă vremurile noi, poststaliniste, şi soarta îi oferise lui Ivan posibilitatea să păşească din nou în viaţă, şi în chiar viaţa aceea din care se pierduse şi gândul despre el, şi imaginea lui.

4

Ivan sosi abia către seară.

În întâlnirea aceasta se amestecau şi ciuda pentru masa îmbelşugată la care ar fi trebuit să participe, şi neliniştea, şi exclamaţiile privind creştetul încărunţit, zbârciturile, viaţa trăită. Şi ochii lui Nikolai Andreievici se umeziră, aşa cum, după furtună, în văgăunile uscate apa începe brusc să clipocească, iar Maria Pavlovna plânse şi ea, îngropându-şi încă o dată fiul.

Faţa întunecată şi zbârcită, haina vătuită şi ghetele soldăţeşti ale omului venit din împărăţia lagărelor nu se potriveau cu lumea parchetelor lustruite, a rafturilor pline de cărţi, a tablourilor şi a lustrelor.

Stăpânindu-şi emoţia, privind cu ochii înceţoşaţi de lacrimi, Ivan Grigorievici spuse:

— Nikolai, în primul rând ţin să ştii că nu vreau să-ţi cer nimic, nici viză, nici bani, nimic. Şi am fost şi la baie, aşa că nu-ţi aduc lighioane în casă.

Nikolai Andreievici îşi şterse lacrimile şi se puse pe râs.

— Cărunt, zbârcit şi totuşi neschimbat, acelaşi Vania al nostru.

Şi desenă prin aer un cerc imaginar pe care îl străpunse apoi cu degetul.

— Insuportabil, ţeapăn ca oiştea şi, în acelaşi timp, dracu' să te ia, bun la suflet.

Maria Pavlovna se uită la Nikolai Andreievici – chiar în dimineaţa aceea ea îi demonstrase soţului ei că ar fi mai bine ca Ivan Grigorievici să se ducă la baia publică, deoarece acasă în cadă nu te speli niciodată aşa bine, nemaivorbind de faptul că după aceea nu mai scoţi cada la lumină nici cu acizi, nici cu leşie.

În discuţia lor banală nu era numai banalitate – zâmbetele, privirile, mişcările mâinilor, tusea, toate acestea ajutau să descoperi, să explici, să înţelegi din nou.

Mai degrabă decât să-şi amintească de copilărie şi să enumere morţii din familie, decât să-l întrebe pe Ivan de-ale lui, Nikolai Andreievici tare ar fi vrut să povestească despre sine. Dar pentru că era bine-crescut, pentru că ştia, cu alte cuvinte, să facă şi să spună altceva decât ar fi dorit, zise:

— Ar trebui să ne ducem la vreo casă de vacanţă, unde nu există telefoane, şi să te ascultăm povestind o săptămână, o lună, două.

Ivan Grigorievici se şi închipui şezând într-un fotoliu într-o vilă, sorbindu-şi vinişorul şi începând să povestească despre oamenii plecaţi în bezna veşniciei. Soarta multora dintre ei fusese atât de sfâşietor de tristă, încât chiar cea mai gingaşă atingere, cel mai şoptit şi bun cuvânt despre ei ar fi semănat cu o mână aspră şi butucănoasă pusă pe o inimă deschisă sângerândă. N-aveai voie să te atingi de ei.

Dând din cap, Ivan spuse:

— Da, da, da – povestiri din o mie şi una de nopţi… polare.

Era emoţionat. Care e de fapt Kolea? Cel îmbrăcat într-o cămaşă de satin, tocită, cu o carte englezească la subsuoară, vesel, spiritual şi serviabil sau ăsta – cu obrajii moi căzuţi şi chelie ca de ceară?

Ivan fusese un om tare toată viaţa. Toţi i se adresau lui când aveau nevoie de vreo explicaţie sau mângâiere.

Uneori chiar şi locatarii „Indiei“[10], deţinuţii de drept comun din lagăr, aveau nevoie de sfatul lui. Odată reuşise chiar să stopeze o bătaie cu cuţitele între hoţi şi „căţele“[11]. Îl respectau oamenii cei mai diverşi: şi inginerii-sabotori, şi bătrânul cavalergard[12] zdrenţăros, şi locotenent-colonelul din armata lui Denikin, maestru în cântatul la ferăstrău, şi medicul ginecolog din Minsk, învinuit de naţionalism burghez evreiesc, şi tătarul din Crimeea, care cârtise pentru că poporul său fusese izgonit, de pe malurile calde ale mării, în taiga, şi colhoznicul care şterpelise din colhoz un sac de cartofi şi care acum îşi făcea socoteala să nu se mai întoarcă în colhoz după ispăşirea pedepsei, ci să primească, pe baza unei adeverinţe din lagăr, permis de şedere la oraş timp de şase luni.

În ziua aceea însă dorea ca nişte mâini bune să-i ia povara aceasta de pe umeri. Şi ştia că singura forţă, în faţa căreia ţi-e ciudat de bine să te simţi mic şi neajutorat, e forţa mamei. Dar mama nu mai era de mult, şi pe lume nu mai exista nimeni care să-i ia povara de pe umeri.

Nikolai Andreievici încerca un sentiment straniu, apărut cu desăvârşire pe negândite.

În aşteptarea lui Ivan, îşi propusese înduioşat să fie până la capăt sincer cu el, aşa cum nu mai fusese cu nimeni altul pe lume. Dorea să i se spovedească lui Ivan, să-i vorbească despre toate suferinţele conştiinţei sale, să-i povestească smerit despre amara şi ticăloasa lui slăbiciune.

Ivan n-are decât să-l judece, dacă e în stare – îl va înţelege, dacă poate – îl va ierta, iar dacă nu poate, nu-l va ierta, ce să-i faci, Dumnezeu cu mila! Era

emoţionat, îi dăduseră lacrimile când repetase încet, pentru sine, versurile lui Nekrasov:

Fiul se plecă în faţa părintelui său
Picioarele să-i spele bătrânului.

Ar fi vrut să-i spună vărului său: „Vania, Vanicika, e monstruos, e ciudat, dar te invidiez, te invidiez pentru că în lagărul acela groaznic n-ai fost obligat să semnezi scrisori mârşave, n-ai votat pentru pedepsirea cu moartea a unor nevinovaţi, n-ai ţinut discursuri ticăloase…“

Dar, pe neaşteptate, îndată ce-l văzu pe Ivan, îl încurcă un sentiment cu desăvârşire opus. Omul în haină vătuită şi ghete soldăţeşti, cu faţa mâncată de geruri şi de duhoarea de mahorcă a barăcilor, i se păru străin, rău, duşmănos.

Un asemenea sentiment îl încerca de obicei în timpul călătoriilor în străinătate. În străinătate i se părea de neînchipuit, imposibil, să stea de vorbă cu acei străini dichisiţi despre îndoielile sale, să le împărtăşească amarul trăit de el.

Străinilor nu le povestea despre neliniştile sale, ci numai despre ceea ce era important şi indubitabil, despre realizările istorice ale statului sovietic. În faţa lor el se apăra pe sine, îşi apăra patria.

Ar fi putut oare presupune că Ivan va trezi în el un asemenea sentiment? De ce? Pentru ce? Dar iată că tocmai aşa se întâmpla.

Acum avea impresia că Ivan venise să-i şteargă cu buretele viaţa. Era sigur că Ivan o să-l înjosească, o să-i vorbească de sus, cu trufie.

Şi dintr-odată dori cu ardoare să-i explice lui Ivan că totul se schimbase, că totul e altfel, că toate aprecierile vechi sunt anulate, iar el, Ivan, este un om zdrobit, terminat, că soarta lui amară nu e o întâmplare. Da, da, e un bătrân student ghinionist… Ce lasă el în urmă, ce îl aşteaptă în viitor?

Şi, probabil, tocmai pentru că Nikolai Andreievici dorea cu atâta încăpăţânare să-i spună toate astea lui Ivan, el îi spuse exact contrariul:

— E uimitor cât este de bine. Noi cu tine, Vania, suntem egali în ceea ce e esenţial. Şi aş vrea să-ţi

spun că dacă, atunci când te întâlneşti cu oameni care în toţi aceşti ani nu au trăit tăind lemne şi săpând pământul, ci scriind cărţi şi aşa mai departe, o să ai sentimentul unor decenii pierdute, al unei vieţi irosite, alungă sentimentul acesta! În ceea ce e esenţial, Vanecika, tu eşti egal cu cei care au făcut să progreseze ştiinţa, cu cei care au reuşit în viaţă şi în muncă.

Îşi percepu tremurul de emoţie din glas şi o dulce strângere de inimă.

Observă şi sfiala lui Ivan, şi lacrimile ce împăienjeniseră din nou ochii soţiei sale.

Căci îl iubea pe Ivan, îl iubea şi îl iubise toată viaţa.

Maria Pavlovna parcă nu simţise niciodată atât de deplin forţa sufletească a bărbatului ei, ca în minutele acestea când el încerca să-l încurajeze pe nefericitul Ivan. Căci ea ştia cine e învingătorul, şi cine – învinsul.

Ciudat, dar nu încercase cu atâta profunzime triumful vieţii ei nici măcar atunci când „Zis"-ul acela negru îl dusese pe Nikolai la aeroportul Vnukovo, de unde urma să-şi ia zborul în India, cu misiunea de a-i prezenta premierului Nehru o delegaţie de oameni de ştiinţă sovietici. Acum sentimentul acesta era cu totul deosebit: el se îmbina cu lacrimile pentru fiul mort şi cu mila şi dragostea pentru omul acesta cărunt, încălţat cu ghete grosolane.

— Vania, spuse ea, am pregătit pentru tine o întreagă garderobă, că eşti de aceeaşi statură cu Kolea.

Discuţia despre hainele vechi Maria Pavlovna o începu într-un moment nu prea potrivit, şi Nikolai Andreievici spuse:

— Doamne, Dumnezeule, ce să mai vorbim despre asemenea fleacuri. Desigur, Vania, din tot sufletul.

— Aici nu de suflet e vorba, spuse Ivan Grigorievici, ci de faptul că eşti de vreo trei ori mai voluminos decât mine.

Maria Pavlovna se simţi străpunsă de privirile atente, întru câtva compătimitoare ale lui Ivan. Probabil, faptul că soţul ei manifesta o prea mare modestie îl împiedica pe Vania să scape de vechea lui condescendenţă faţă de Nikolai Andreievici.

Ivan Grigorievici bău votcă şi faţa i se acoperi de o rumeneală întunecată.

Întrebă despre vechile lor cunoştinţe.

Majoritatea foştilor prieteni nu se mai întâlniseră cu Nikolai Andreievici de-a lungul deceniilor care trecuseră, mulţi dintre ei nici nu mai erau în viaţă. Tot ceea ce-i legase – emoţii comune, treburi – dispăruse; drumurile lor se despărţiseră, părerile de rău şi tristeţea pentru cei duşi „fără drept de corespondenţă“ şi fără de întoarcere se volatilizaseră. De altfel Nikolai Andreievici nici nu avea chef să-şi amintească de ei, aşa cum n-ai chef să te apropii de un ciot singuratic şi uscat, în jurul căruia se întinde numai pământ sterp, acoperit de praf.

El ar fi dorit să vorbească despre cei pe care Ivan Grigorievici nu-i cunoştea: de aceştia din urmă se legau de fapt întâmplările vieţii sale. Povestind despre ei, el se apropia parcă de miez, de povestea vieţii lui.

Da, tocmai în asemenea clipe trebuia să scape de viermele intelectual care îl rodea, să se izbăvească de sentimentul de vinovăţie, de senzaţia nelegitimităţii lucrurilor minunate care se petrecuseră cu el. Nu căinţa o dorea, ci afirmarea de sine.

Aşa că începu să povestească despre oamenii care îl dispreţuiseră cu bunăvoinţă, care nu-l înţeleseseră şi nu-l stimaseră, dar pe care era acum gata să-i ajute din tot sufletul.

— Kolenka, spuse dintr-odată Maria Pavlovna, povesteşte-i despre Ania Zamkovskaia.

Şi soţul, şi soţia simţiră pe dată emoţia lui Ivan Grigorievici.

Nikolai Andreievici spuse:

— Păi nu ţi-a scris?

— Ultima scrisoare am primit-o acum optsprezece ani.

— Da, da, s-a măritat. Bărbatul ei e fizician, cum să-ţi spun, specialist în problemele astea atomice. Locuiesc la Leningrad, închipuieşte-ţi, în acelaşi apartament în care a locuit ea cu părinţii ei. De obicei o întâlnim toamna în concediu… Înainte întreba totdeauna de tine, dar după război, să-ţi spun drept, n-a mai întrebat.

Ivan Grigorievici tuşi, apoi spuse cu glas răguşit:

— Şi eu care credeam că a murit, de vreme ce a încetat să mai scrie!

— Da, să continui, aşadar, despre Mandelştam. Ţi-l mai aminteşti pe bătrânul Zaoziorski? Mandelştam era elevul lui preferat. Zaoziorski a căzut în treizeci şi şapte; mergea omul în străinătate, se întâlnea din plin, nestingherit, cu emigranţi şi cu rămaşi, cu alde Ipatiev, cu Cicibavin… Cât despre Mandelştam, a avut o ascensiune fulgerătoare, iar sfârşitul ţi l-am povestit, cum l-au declarat cosmopolit etc. etc. Toate au fost, la drept vorbind, prostii, iar Zaoziorski a avut mână bună, l-a introdus în toate cercurile lui ştiinţifice europene şi americane.

Nikolai Andreievici avea impresia că povesteşte toate astea nu pentru sine, ci de dragul lui Ivan – că doar Ivan era cel care trăia din trecute amintiri din copilărie şi trebuia cumva introdus în ziua de azi. Dar imediat îi străfulgera prin minte: „Doamne, cât de mieros şi prefăcut pot să fiu!“.

Se uită la mâinile cuminţi, maronii ale lui Ivan şi începu să explice:

— Probabil că ţie îţi vine greu să înţelegi toată terminologia asta – cosmopolitism, naţionalism burghez, importanţa punctului 5 din chestionare. Cosmopolitismul corespunde cumva cu participarea la un complot monarhist din perioada primului Congres al Cominternului. Deşi i-ai văzut cu siguranţă pe toţi în lagăre. Cei care au venit să-i schimbe pe cei scoşi au fost şi ei schimbaţi şi au

devenit vecinii tăi de prici. Cred însă că acum nu ne mai paşte aşa ceva – s-a terminat cu schimburile. În aceste decenii naţionalul a trecut în viaţa noastră din domeniul formei în domeniul conţinutului – grandios şi simplu. Simplitatea asta n-o pot însă înţelege mulţi oameni. Şi dacă omul e dat jos, el nu vrea să recepteze lucrul acesta ca pe o legitate istorică, ci vede numai absurdul, greşeala. Faptele rămân însă fapte. Savanţii şi tehnicienii noştri au creat avioanele ruseşti sovietice, reactoarele cu uraniu şi maşinile electronice ruseşti, şi acestei suveranităţi trebuie să-i corespundă o suveranitate politică – elementul rus a pătruns în domeniul conţinutului, al bazei, al fundamentului…

Vorbi despre faptul că nu suportă „Sutele negre“[13], dar că vede totodată şi faptul că Mandelştam sau Havkin, oameni fără îndoială talentaţi, capabili, au fost totuşi orbiţi, li s-a părut că tot ce se petrece se reduce la iudeofobie şi la nimic altceva. Şi nici Pîjov, Radionov sau alţii ca ei n-au înţeles că aici e vorba nu atât de grosolănia şi intoleranţa lui Lîsenko, cât de ştiinţa naţională pe care o promovează oamenii noi.

Ochii atenţi ai lui Ivan Grigorievici îl priveau insistent, şi Nikolai Andreievici simţi în suflet un soi de alertă, asemănătoare celei pe care o simţea demult, în copilărie, sub privirile triste ale ochilor materni care-ţi spun cumva nedesluşit că ai greşit, că ai zis ceva ce nu trebuia. Dorind să-şi alunge acest sentiment nebulos, el raţionă mai departe deosebit de tăios şi înflăcărat:

— Am trecut şi eu prin multe încercări, spuse cu tristeţe şi sinceritate Nikolai Andreievici; am trecut prin vremuri grele şi aspre! Desigur, n-am vuit precum clopotul lui Herzen[14], nu l-am demascat pe Beria şi nici greşelile staliniste: dar n-are nici un rost să vorbim despre asta.

Ivan Grigorievici lăsă capul în jos şi nu se putea şti dacă moţăie, tânjeşte după ceva îndepărtat sau a căzut pe gânduri la spusele lui Nikolai Andreievici. Mâinile îi aţipiseră şi capul i se retrăsese între umeri.

Aşa stătuse şi ieri în tren, ascultându-i pe tovarăşii lui de drum.

Nikolai Andreievici spuse:

— Mi-a fost rău şi în timpul lui Iagoda, şi în timpul lui Ejov, dar acum, când nu mai există alde Beria şi Abakumov, nici Riumin, Merkulov şi Kobulov[15], m-am pus şi eu cu adevărat pe picioare. În primul rând, acum dorm liniştit, nu mai aştept vizitatori nocturni. S-a născut o viaţă nouă, iar noi suntem cu toţii, după puterile noastre, participanţi la ea.

— Kolea, Kolea, spuse încetişor Ivan Grigorievici.

Aceste cuvinte o supărară pe Maria Pavlovna. Remarcase şi ea, ca şi soţul ei, expresia compătimitoare şi întunecată a oaspetelui.

Îi spuse cu reproş soţului ei:

— De ce te codeşti să zici că Mandelştam şi Pîjov sunt nişte vanitoşi? Şi nu-i nici un motiv să regretăm că viaţa i-a pus la locul lor. I-a pus, şi slavă Domnului că i-a pus.

Ea îşi dojenea soţul, dar reproşul era de fapt adresat musafirului. Şi, neliniştită de propriile ei cuvinte aspre, spuse:

— Mă duc să fac patul. Vania e obosit, iar noi la asta nici nu ne-am gândit.

Iar Ivan Grigorievici, realizând că vizita la vărul său nu-i va aduce uşurarea dorită, ci, dimpotrivă, o apăsare şi mai mare, întrebă morocănos:

— Ia spune, ai iscălit şi tu scrisoarea care-i condamna pe medicii-asasini? Că am auzit despre scrisoarea asta în lagăr, de la cei care, totuşi, au venit să ne ia locul.

— Dragul de el, ce ciudat… spuse Nikolai Andreievici şi, poticnindu-se în mijlocul frazei, tăcu.

Tristeţea îl îngheţa; în acelaşi timp simţea că transpiră, roşeşte şi îi ard obrajii.

Dar nu căzu în genunchi, ci spuse:

— Prietene, prietene, dragul meu, ne-a fost greu şi nouă, nu numai vouă acolo, în lagăr.

— Să mă ferească Dumnezeu, spuse precipitat Ivan Grigorievici, că doar n-am să mă apuc acum să te judec nici pe tine, nici pe alţii. Nici vorbă de judecată, cum poţi să crezi… Ba chiar dimpotrivă…

— Nu, nu, nu la asta mă gândeam, spuse Nikolai Andreievici, voiam să spun cât este de important ca în condiţii contradictorii, în ceaţă, în fum, să nu fii orb, să vezi, să vezi drumul cel mare, că dacă nu-l vezi, poţi să-ţi ieşi din minţi.

Ivan Grigorievici vorbi cu un aer vinovat:

— Mă înţelegi, nenorocirea mea e, probabil, că le încurc, că iau văzul drept orbire.

— Unde să-l culcăm pe Vania, întrebă Maria Pavlovna, unde i-ar fi mai comod?

— Nu, nu, mulţumesc, nu pot rămâne la voi peste noapte.

— Cum aşa? Cum se poate? Maşa, haide să-l legăm!

Ivan Grigorievici replică:

— Nu trebuie să mă legaţi!

Nikolai Andreievici tăcu şi se întunecă.

— Vă rog să mă iertaţi, nu e ce credeţi voi, nu pot rămâne din cu totul alte motive, zise Ivan Grigorievici.

— Uite ce e, Vania…, spuse Nikolai Andreievici şi tăcu.

După ce plecă Ivan Grigorievici, Maria Pavlovna se uită la masa întinsă, încărcată cu gustări, la scaunele date la o parte.

— L-am primit împărăteşte, spuse ea. Pe Nesmeianovi nu i-am fi primit mai bine.

Într-adevăr, Maria Pavlovna – lucru ce se întâmplă rar cu oamenii zgârciţi – de rândul acesta pregătise o masă copioasă, cu o largheţe care o depăşea chiar şi pe aceea a generoşilor.

Nikolai Andreievici se apropie de masă:

— Dacă omul e nebun, apăi nebun rămâne toată viaţa, spuse el.

Ea îi prinse tâmplele între palme, îl sărută şi spuse:

— Nu te necăji, n-ai de ce, idealistul meu incurabil!

5

Întins pe cuşeta unui vagon fără locuri rezervate, Ivan Grigorievici se trezi în zori, începu să asculte păcănitul roţilor de tren şi, cu ochii întredeschişi, privi pe fereastră întunericul premergător dimineţii…

De-a lungul a 29 de ani de detenţie el îşi văzuse în vis copilăria de câteva ori. Odată visase un golf micuţ; în apa limpede, peste pietricelele care îl căptuşeau, câţiva crabi înaintau pieziş, cu un mers fără zgomot şi se ascundeau printre alge. El călca prudent peste pietrele lucioase, pipăind cu talpa mătăsoasa vegetaţie subacvatică; asemenea unui şuvoi subţire de argint viu se împrăştiau zeci de picături alungite – puiet de scrumbie şi stavrid… Soarele lumina verdeaţa şi brădetul de sub apă: părea că o lumină sărată, şi nu apa sărată, umple micul golf…

Visul acesta îl avusese într-un vagon de marfă care îl ducea în lagăr; cu toate că din momentul acela trecuse un sfert de veac, îşi amintea tristeţea care-l cuprinsese când, deschizând ochii, văzuse lumina cenuşie de iarnă şi feţele cenuşii ale deţinuţilor, auzise afară scârţâitul cizmelor pe zăpadă şi loviturile înfundate de ciocan – paza care controla fundul vagoanelor.

Uneori îşi imagina o casă la malul mării, ramurile unui cireş bătrân deasupra acoperişului, o fântână…

Îşi încordă memoria până la durere, amintindu-şi luciul petalelor grase de magnolii sau piatra netedă din mijlocul pârâului. Îşi mai aminti liniştea şi răcoarea din odăile spoite în alb, desenul feţei de masă. Îşi aminti cum citea pe divan, cu picioarele

adunate sub el; muşamaua care îmbrăca divanul emana o răcoare plăcută în acele zile călduroase de vară. Uneori se străduia să-şi amintească chipul mamei, dar atunci îşi istovea inima şi se posomora, şi între pleoapele strânse musteau lacrimi, aşa cum i se întâmpla în copilărie când încerca să se uite la soare.

Munţii şi-i amintea uşor şi în amănunţime, ca şi cum ar fi răsfoit o carte îndelung citită, care se deschide singură la pagina căutată.

După ce se strecura printre ruguri de mure şi prin desişul ulmilor de câmp, alunecând pe pământul pietros, crăpat, galben-cenuşiu, ajungea la un defileu şi, aruncând o privire mării, se înfunda în umbra răcoroasă a pădurii… Stejari puternici ridicau pe ramurile lor groase, până spre cer, grămezi imense de frunziş; domnea o linişte solemnă.

La mijlocul secolului trecut ţinuturile de coastă erau populate de cerkezi.

Un grec bătrân, tatăl grădinarului Metodie, văzuse în copilăria lui aulele dens populate de cerkezi şi grădinile lor.

După cucerirea litoralului de către ruşi, cerkezii plecaseră şi viaţa din munţii ce se înalţă de-a lungul coastei amuţise. Printre stejari creşteau ici-colo, cocoşaţi, pruni, peri şi cireşi: piersicii şi caişii nu supravieţuiseră; timpul lor scurt de viaţă trecuse.

În pădure dădeai peste bolovani întunecaţi, afumaţi, rămăşiţe ale vetrelor distruse, iar în cimitirele părăsite se înnegreau lespezi de morminte pe jumătate îngropate în pământ.

Toate cele neînsufleţite – pietre, fier – fuseseră de-a lungul anilor supte de pământ, se contopiseră în el, în schimb viaţa verde, dimpotrivă, izbucnea din pământ. Băiatului i se părea obositoare liniştea care plutea peste vetrele reci. Câteodată, întorcându-se acasă, percepea înduioşat mirosul fumului din bucătării, lătratul câinilor, cotcodăcitul găinilor.

Odată se apropiase de maică-sa, care şedea la masă şi citea, o îmbrăţişase şi îşi sprijinise capul pe genunchii ei.

— Eşti bolnav? îl întrebase ea.

— Nu, sunt sănătos şi sunt fericit, murmurase el, sărutându-i mamei rochia şi mâinile, şi plânsese.

El nu fusese în stare să-i explice mamei sentimentul care-l stăpânea – i se păruse că în umbra pădurii cineva se tânguie, caută oamenii dispăruţi, se uită pe după copaci, pândeşte glasurile păstorilor cerkezi, plânsul pruncilor, adulmecă – nu miroase cumva a fum, a lipii fierbinţi?…

Şi nu se ştie de ce, întors din pădure, savurând fericirea casei părinteşti, simţise nu doar bucurie, ci şi o oarecare ruşine.

I se părea că mama nu înţelege nimic din explicaţiile lui; ea îi spusese:

— Prostuţul meu, cât de greu o să-ţi fie în viaţă cu o inimă atât de sensibilă şi vulnerabilă…

La masă, încrucişându-şi privirile cu ale mamei, tatăl îi zise:

— Vania, ştii probabil că înainte vreme Soci se chema Postul Dahovski, iar satele din munţi erau numite Compania I, Compania a II-a…

— Ştiu, pufnise el răsfăţat.

— Erau tabere ale armatelor ruseşti; ruşii erau înarmaţi nu numai cu puşti, dar şi cu topoare, cu lopeţi; ei îşi tăiau drumul în desişul pădurii în care trăiau muntenii aspri şi sălbatici.

Tatăl îşi mângâiase barba şi adăugase:

— Iartă-mă pentru tonul emfatic – dar ei deschideau drum Rusiei, aşa ne-am şi aşezat noi pe meleagurile astea… Eu, de pildă, am contribuit la ridicarea de şcoli, Iakov Iakovlevici a plantat aici vii, livezi, iar alţii au construit spitale, au făcut şosele. Progresul cere jertfe, iar inevitabilul n-are de ce să fie deplâns. Înţelegi la ce mă refer?

— Înţeleg, răspunsese Vania, dar livezile au fost aici şi înaintea noastră, iar acum s-au sălbăticit.

— Da, da, dragul meu, spusese tatăl – *când tai pădurea, sar aşchii*[16]. De altfel, cerkezii nici n-au fost izgoniţi de aici, ei au plecat în Turcia de bunăvoie. Ar fi putut rămâne pe loc, s-ar fi putut împărtăşi de la cultura rusă. Dar aşa, în Turcia au sărăcit şi mulţi dintre ei au pierit.

Toate câte le trăise îi reveneau în memorie, în vis vedea pământul natal, auzea glasurile familiare lui şi câinele din curte, care cu ochii înroşiţi de lacrimile bătrâneţii îi sărea în întâmpinare.

Dar se trezea în vuietul taigalei, asemănător oceanului frământat de vânturile iernii.

Şi iată, acum zilele lui se scurgeau în libertate, iar el continua să aştepte revenirea a ceva bun, din tinereţe.

În dimineaţa aceea se trezi în tren cu sentimentul unei singurătăţi fără ieşire. Întâlnirea cu vărul său, din ziua precedentă, îl umpluse de amărăciune, iar Moscova îl asurzise şi-l apăsase. Îngrămădeala de case înalte, greoaie, torentele de maşini, semafoarele, mulţimea de oameni pe trotuare, toate îi erau străine, i se păreau ciudate. Oraşul îi crease impresia unei imense maşinării – ba încremenind la semnalul roşu, ba punându-se din nou în mişcare la cel verde… Rusia văzuse multe de-a lungul istoriei ei milenare. În anii Puterii Sovietice ţara cunoscuse şi victorii militare mondiale, şi şantiere uriaşe, şi oraşe noi, şi baraje zăgăzuind cursurile Niprului şi Volgăi, şi canale care legau între ele mări, şi tractoare, şi zgârie-nori… Un singur lucru nu cunoscuse Rusia de-a lungul celor o mie de ani – libertatea.

Parcursese cu troleibuzul cartierele din sud-vestul Moscovei. Acolo, în mijlocul unor noroaie de ţară, al prundurilor săteşti încă nu pe deplin secate, se înălţau blocuri de opt-zece etaje. Izbele ţărăneşti, grădinile de zarzavat, grajdurile îşi trăiau ultimele zile, înghesuite de asaltul puternic al pietrei şi asfaltului.

În acest haos, în urletul camioanelor de cinci tone, se puteau ghici viitoarele străzi ale noii Moscove. Ivan Grigorievici colindase prin oraşul pe cale de apariţie, în care încă nu erau nici trotuare, nici carosabile asfaltate, unde oamenii ajungeau la casele lor pe poteci strecurate printre grămezi de gunoaie. Pretutindeni pe case atârnau aceleaşi firme: „Carne“ şi „Frizerie“… În amurg firmele verticale

„Carne“ ardeau cu o lumină roşie, iar firmele „Frizerie“ sclipeau cu o pătrunzătoare lumină verde.

Aceste firme, apărute odată cu primii locuitori, dezvăluiau parcă natura carnivoră a omului.

Carne, carne, carne… Omul devora carne. Omul nu putea fără carne. Pe aici nu existau nici biblioteci, nici teatre, cinematografe, croitorii; nici măcar farmacii, spitale şi şcoli nu erau, în schimb printre pietre începuse imediat să clipească o lumină roşie: carne, carne, carne…

Şi, totodată, smaraldul firmelor frizeriilor. Omul se hrănea cu carne şi îl năpădea părul…

La căderea nopţii ajunsese la gară; află că la ora 2 pleacă ultimul tren spre Leningrad, îşi cumpără un bilet şi îşi luă lucrurile de la camera de bagaje.

Se miră el însuşi de calmul care îl cuprinsese după ce se instalase în vagonul pustiu, neîncălzit.

Trenul trecea prin suburbiile moscovite, prin geam se perindau când şi când crânguri, poieni tomnatice, şi Ivan Grigorievici se simţi bine că scapă din colosul de electricitate, piatră şi automobile şi că nu mai ascultă povestirile vărului său despre mersul raţional al istoriei, care-i netezise drumul lui Nikolai Andreievici.

Pe suprafaţa lucioasă a banchetei străluci, ca pe suprafaţa unei ape, raza de lumină din lanterna controlorului.

— Papaşa, ai bilet?

— Am, l-am şi prezentat.

Ani de-a rândul se gândise la momentul când, ieşind din puşcărie, se va întâlni cu vărul lui, singurul om din lume care îi mai ştia copilăria, îi cunoscuse părinţii. Acum, în vagonul trenului de noapte, nu se mai mira de calmul şi uşurarea care îl cuprinseseră.

Dimineaţa se trezi cu acea senzaţie de totală singurătate, căreia – aşa i se părea lui – nu-i poate supravieţui nici o făptură pământeană.

El se îndrepta acum spre oraşul în care îşi petrecuse anii studenţiei, în care locuia marea lui dragoste.

Cu mulţi ani în urmă, când ea încetase să-i mai scrie, el o plânsese amarnic – n-avea nici o îndoială că numai moartea le-ar fi putut întrerupe corespondenţa. Dar iată că ea trăia, că era în viaţă…

6

Ivan Grigorievici a petrecut la Leningrad trei zile. De două ori s-a apropiat de Universitate, s-a dus la Ohta, la Institutul Politehnic, a căutat străzile pe care locuiau cunoscuţi şi nu a găsit nici străzile, nici casele distruse în timpul blocadei; când, uneori, descoperea şi străzile şi casele, pe tăbliţele de la intrări nu mai figurau numele cunoscute de el.

Mergând prin locurile cunoscute, uneori era calm, distrat, i se părea că e înconjurat de chipurile deţinuţilor şi de discuţiile din lagăr, iar alteori, cuprins de amintiri din tinereţe, se oprea în faţa unei clădiri cunoscute, la o intersecţie cunoscută. Se dusese la Ermitaj şi plecase de acolo plictisit şi înstrăinat. Să fi rămas oare tablourile la fel de frumoase în tot acest timp cât stătuse el în lagăr, transformându-se într-un moşneag? De ce nu se schimbaseră şi ele, de ce nu îmbătrâniseră chipurile divinelor madone, de ce nu le orbiseră lacrimile ochii? Poate că în veşnicie şi neschimbare consta nu măreţia, ci slăbiciunea lor? Sau poate că tocmai aşa se manifesta trădarea de către artă a omului creator de artă?

Odată amintirile îl năpădiseră pe neaşteptate cu o deosebită forţă. Amintirea părea una întâmplătoare şi neînsemnată: ajutase cândva unei femei bătrâne şi şchioape să-şi ducă paporniţa la etajul al cincilea şi pe urmă, coborând în fugă pe scările întunecate, oftase de bucurie – era primăvară, băltoace, un soare de martie. Se apropie de casa în care locuia Ania Zamkovskaia şi i se păru incredibil că vede din nou ferestrele înalte şi plăcile de granit ale faţadei,

treptele de marmură albă în semiîntuneric, plasa de metal care împrejmuia liftul. De câte ori nu-şi adusese în memorie această casă?! O conducea aici pe Ania după plimbările lor nocturne şi stătea să aştepte până când se aprindea lumina la fereastra ei. Ea îi spunea: „Chiar dacă te-ai întoarce din război un ciot orb, voi fi fericită în dragostea mea“.

Ivan Grigorievici zări la fereastra întredeschisă flori. Zăbovi o clipă la intrare şi plecă mai departe. Inima îi bătea egal – acolo, dincolo de sârma ghimpată, femeia pe care o crezuse moartă era mai apropiată sufletului său decât azi, când stătea sub fereastra ei.

Recunoştea şi nu recunoştea oraşul: multe i se păreau neschimbate, ca şi cum ar fi străbătut aceste străzi cu doar câteva ore în urmă; multe erau însă noi – străzi şi case –, iar altele dispăruseră şi pe locul lor nu mai apăruse nimic.

Ivan Grigorievici nu înţelegea că se schimbase nu doar oraşul, ci şi el însuşi, el, Ivan Grigorievici, interesele lui, privirile lui iscoditoare.

El vedea acum în oraş ceea ce nu văzuse odinioară; era ca şi cum s-ar fi mutat de la un etaj al vieţii la altul. Privirile sale descopereau acum talciocuri, secţii de miliţie, oficii pentru eliberarea buletinelor de identitate, birturi, birouri de împrumut, anunţuri pentru plasarea braţelor de muncă, spitale, săli de aşteptare pentru pasageri în tranzit… În schimb lumea afişelor teatrale, a filarmonicilor, a anticariatelor, a stadioanelor şi amfiteatrelor universitare, a sălilor de lectură şi a expoziţiilor dispăruse pentru el, se retrăsese într-o a patra dimensiune.

Căci, pentru un bolnav cronic, în oraş există numai farmacii, spitale, dispensare, comisii medicale de expertiză a capacităţii de muncă. Iar pentru un beţiv oraşul e construit din jumătate de litru „dat pe din trei“. Pentru îndrăgostit oraşul înseamnă limbile ceasornicului orăşenesc, arătând orele întâlnirilor, băncile de pe bulevarde, monedele de două copeici pentru telefoanele automate.

Cândva, pe străzile acestea apăreau la tot pasul figuri cunoscute şi seara se luminau ferestrele prietenilor. Acum însă, îi zâmbeau de pe un pat de puşcărie ochi cunoscuţi, iar buze palide îi şopteau:

— Salutare, Ivan Grigorievici!

În oraşul acesta îi cunoscuse odinioară pe vânzătorii din librării, din băcănii, din chioşcurile de ziare şi tutungerii.

În Vorkuta se apropiase odată de el supraveghetorul-şef şi îi spusese:

— Pe tine te ştiu, ai fost în etapă la Omsk.

Astăzi, în mulţimea miilor de leningrădeni, nu vedea feţe cunoscute şi nu făcea cunoştinţă cu necunoscuţi. În înfăţişarea generală a indivizilor se petrecuse o mare transformare.

Legăturile vizibile şi invizibile dispăruseră, se rupseseră – le rupsese timpul –, deportările în masă după asasinarea lui Kirov le rupseseră, vijeliile, zăpada şi praful din Kazahstan le îngropaseră, ca şi molimele din timpul blocadei; oricum, ele nu mai existau, iar el cutreiera oraşul singur şi înstrăinat… Mişcarea unor mase de milioane făcuse ca oameni cu ochi albaştri şi fălci puternice de prin diferite raioane ale ţării să umple acum străzile Leningradului, în timp ce, în barăcile lagărelor, Ivan Grigorievici să dea la tot pasul peste petersburghezi trişti şi cu vorba graseiată.

Prospectul Nevski şi băştinaşii raioanelor cu case din bârne de lemn porniseră să se întâlnească şi se amestecaseră nu numai în autobuze şi locuinţe, dar şi în paginile cărţilor şi revistelor, în sălile de conferinţe din institutele de cercetare.

Ivan Grigorievici simţea izul cazărmii de lagăr privind ferestrele miliţiei din Leningrad, ascultând, la masa luxoasă, peroraţiile vărului său, uitându-se la firma oficiului de evidenţă a populaţiei… Avea impresia că sârma ghimpată devenise inutilă, că viaţa de dincolo de sârmă se confunda, în esenţa ei intimă, cu baraca unui lagăr.

Un cazan uriaş cuprins de flăcări, fum, aburi clocotea, colcăia, trosnea, şi fiecare dintre cei mulţi

avea impresia că el anume e singurul care înţelege legile după care fierbe cazanul cel mare, care ştie cum a fost fiartă caşa şi cui îi e dat s-o mănânce.

Încălţat în ghetele lui soldăţeşti, Ivan Grigorievici se afla din nou în faţa dumnezeiesc-desculţului călăreţ încununat cu lauri. Cu treizeci de ani în urmă, adolescent fiind, trecea pe aici, şi Petru cel de bronz era plin de forţă. În sfârşit, întâlnea şi Ivan Grigorievici un cunoscut.

Părea că nici cu treizeci şi nici cu o sută treizeci de ani în urmă, atunci când Puşkin îşi adusese în această piaţă personajul, nu fusese minunatul Petru atât de măreţ, precum era azi. Pe lume nu exista altă forţă mai grandioasă decât cea pe care o întruchipase şi căreia îi dăduse expresie el, anume forţa măreaţă a unui stat uluitor. Această forţă crescuse, se înălţase, domnea peste câmpuri, peste fabrici, peste mesele de scris ale poeţilor şi savanţilor, peste construcţiile canalelor şi barajelor, peste carierele de piatră, peste exploatările forestiere şi fabricile de cherestea, capabilă în măreţia ei să stăpânească şi imensitatea spaţiului, şi tainicele profunzimi ale inimii omului, care să-i aducă hipnotizat în dar propria sa libertate, însăşi dorinţa de libertate.

Sankt-Petersburg, sanepid, Sankt-Petersburg, sanepid, tot repeta Ivan Grigorievici.

Aceste două cuvinte, absurd alăturate, exprimau legătura dintre marele călăreţ şi jerpelitul venit din lagăr.

Ivan Grigorievici îşi petrecu noaptea în gară, în sala de aşteptare a călătorilor în tranzit. În timpul zilei nu cheltuise mai mult de o rublă şi jumătate, două, şi nu se grăbea să plece din Leningrad.

În cea de a treia zi se ciocni de un cunoscut, de care îşi amintise deseori în timpul lagărului.

Se recunoscură imediat, deşi actualul Ivan Grigorievici nu mai semăna deloc cu studentul anului III al Universităţii, iar cel întâlnit, Vitali Antonovici Pineghin, cu fulgarinul lui cenuşiu şi pălăria de fetru, nu mai aducea nici pe departe cu tânărul student îmbrăcat într-un surtuc ponosit.

Văzând faţa încremenită a lui Pineghin, Ivan Grigorievici spuse:

— M-ai trecut, probabil, în rândul morţilor?

Pineghin ridică braţele uluit.

— Păi sunt cam zece ani de când s-a spus că tu, aşa şi pe dincolo… zise el, privindu-l drept în ochi pe Ivan Grigorievici.

— Nu te speria, spuse Ivan Grigorievici, nu vin de pe lumea cealaltă şi nici evadat nu sunt, ceea ce ar fi şi mai rău. Sunt la fel ca tine, cu buletin şi toate celelalte.

Cuvintele acestea îl indignară pe Pineghin.

— Atunci când întâlnesc un vechi camarad nu mă interesez de buletinul lui.

Ajunsese pe trepte înalte, dar în adâncul sufletului rămăsese, se vede, băiat bun.

Despre orice ar fi vorbit, despre fiii săi sau despre „cât de tare te-ai schimbat, dar eu te-am recunoscut imediat“, ochii lui îl urmăreau vrăjiţi, cu aviditate, pe Ivan Grigorievici.

— Cam asta ar fi, în linii generale… spuse Pineghin. Ce să-ţi mai povestesc?

„Mai bine ai povesti cum…“, şi pentru o clipă Pineghin încremeni, dar Ivan Grigorievici nu rosti, evident, nimic de acest fel.

— Despre tine nu ştiu nimic, vorbi mai departe Pineghin şi aşteptă din nou: îi va răspunde oare Ivan Grigorievici: „Atunci când a trebuit, ai ştiut să povesteşti despre mine, ce rost are să-ţi mai povestesc eu?“.

Ivan Grigorievici însă tăcu şi dădu din mână.

Şi Pineghin înţelese dintr-odată: Vania nu ştie nimic şi nici nu are de unde să ştie ceva. Nervii, nervii ăştia… La ce naiba mi-a trebuit să-mi trimit tocmai azi maşina la revizia tehnică?! Nu demult îşi amintise de Ivan şi se gândise: nu cumva vor reuşi rudele să-i obţină reabilitarea post-mortem? Trecerea sufletelor moarte printre cei vii! Şi uite că apare pe nepusă masă chiar Ivan, Vanecika. După ce a lipsit treizeci de ani; precis că are în buzunar hârtia: „Din lipsă de conţinut al infracţiunii…“

Îl mai privi o dată în ochi pe Ivan Grigorievici şi înţelese definitiv că acesta nu ştia nimic. I se făcu ruşine de zvâcnirile inimii, de sudoarea rece, de faptul că fusese gata-gata să se tânguie şi să recunoască.

Şi convingerea că Ivan nu-l va scuipa în faţă, că nu-i va cere socoteală, îi lumină chipul lui Pineghin. Cu un sentiment de recunoştinţă nici pentru el prea bine lămurit, spuse:

— Ascultă-mă, Ivan, simplu, muncitoreşte, că doar ştii că taică-meu a fost fierar, ai poate nevoie de ceva bani? Crede-mă, o fac din tot sufletul, tovărăşeşte.

Ivan Grigorievici se uită la el fără vreun reproş, doar cu o vie şi tristă curiozitate, şi lui Pineghin i se păru pentru o clipă, dar numai pentru o singură clipă, nici măcar pentru două, că ar putea să renunţe la tot; şi la decoraţii, şi la vilă, şi la putere, şi la nevasta cea frumoasă, şi la fiii lui reuşiţi care învaţă tainele nucleului atomic, la toate-toate acestea, numai să nu mai simtă acea privire aţintită asupra lui.

— Ei, atunci rămâi sănătos Pineghin, spuse Ivan Grigorievici şi se îndreptă spre gară.

7

Cine e vinovat? Cine va răspunde?…

Trebuie bine cântărit, nu trebuie să te grăbeşti să răspunzi.

Iată-le, expertizele inginereşti şi literare false, cuvântările demascând duşmanii poporului, iată-le, discuţiile cordiale şi confesiunile prieteneşti transpuse în denunţuri şi rapoarte ale informatorilor şi seksotilor[17]-turnători.

Denunţurile precedau emiterea mandatului de arestare, însoţeau cercetările, se reflectau în condamnările pronunţate. Megatonele de minciuni şi

denunţuri păreau să prestabilească numele oamenilor pe listele deschiaburiţilor, ale celor lipsiţi de dreptul la vot, de buletin de identitate, numele deportaţilor şi executaţilor.

La unul din capetele lanţului doi oameni discutau la masă sorbindu-şi ceaiul, apoi la lumina intimă a unei lămpi cu abajur se scria o mărturisire inteligentă sau, la vreo şedinţă de colhoz, ţinea o cuvântare simplă câte un activist; la celălalt capăt al lanţului erau ochi înnebuniţi de spaimă, lovituri în rinichi, ţeastă spartă de glonţ, cadavre scorbutice în morgile de bârne şi pământ ale lagărelor, degete de la picioare purulente, degerate în taiga.

La început a fost cuvântul… E adevărat.

Cum rămâne deci cu ucigaşii-denunţători?

Iată, s-a întors după doisprezece ani de lagăr un om: mâinile îi tremură, ochii de mucenic îi sunt înfundaţi în orbite. Iuda-întâiul. Şi printre prietenii lui a trecut o şoaptă – se zice că la timpul respectiv nu s-a comportat cum trebuie la interogatorii. Unii au încetat să-l mai salute. Alţii, mai inteligenţi, când îl întâlnesc sunt politicoşi, dar la ei acasă nu-l poftesc. Alţii, şi mai deştepţi, mai generoşi, mai profunzi îl poftesc la ei acasă, dar în suflet nu-i dau drumul, pentru el sufletul lor este zăvorât.

Toţi aceştia au vilişoare, carnete de economii, au decoraţii şi maşini. Desigur, el e jigărit, iar ei – grăsani; da, într-adevăr, ei nu s-au comportat rău la interogatorii. De fapt nici nu s-ar fi putut comporta ticălos, căci ei nu au fost interogaţi. Au avut noroc: nici arestaţi n-au fost. În ce ar consta atunci superioritatea spirituală autentică, reală, a graşilor faţă de acest slăbănog? Doar şi el ar fi putut fi gras, iar ei – slabi. Ce le-a predeterminat destinul – întâmplarea sau legea?

Era un om obişnuit. Bea ceai, mânca omletă, îi plăcea să stea cu prietenii la taifas, să discute despre cărţile citite, se ducea la MHAT[18], uneori manifesta bunătate. Era într-adevăr foarte impresionabil, nervos, n-avea stăpânire de sine.

Iar asupra lui se exercitase o presiune puternică. Strigaseră la el, fusese bătut, împiedicat să doarmă, nu primise de băut, deşi îl hrăneau cu scrumbie sărată; fusese ameninţat cu pedeapsa cu moartea. Şi totuşi, orice s-ar spune, săvârşise un fapt îngrozitor – defăimase un nevinovat. E adevărat, cel defăimat nu fusese închis, iar el, cel constrâns să defăimeze, stătuse fără vreo vină doisprezece ani în infernul lagărelor şi se întorsese pe jumătate mort, frânt, în mizerie. Dar defăimase!

Să nu ne grăbim, să ne gândim temeinic la acest denunţător.

Dar iată-l şi pe Iuda al doilea. Acesta n-a stat la puşcărie nici o singură zi. Trecea drept o persoană inteligentă, „gură-de-aur", dar uite că cei întorşi din lagăr, în care viaţa abia mai pâlpâia, povestiseră despre el că e turnător[19]. Şi contribuise la moartea multor oameni. Ani de-a rândul purta discuţii de la suflet la suflet cu prietenii, după care compunea note scrise şi le dădea conducerii. Mărturisirile lui nu fuseseră obţinute prin tortură, manifestase el însuşi inventivitate, orientând, pe nesimţite, interlocutorii spre teme periculoase. Doi dintre cei defăimaţi de el nu se mai întorseseră din lagăr, unul fusese împuşcat în urma unei sentinţe date de un tribunal militar. Cei care se întorseseră veniseră cu o întreagă listă de boli; pentru fiecare dintre ele, severele comisii medicale speciale îţi acordau invaliditate de gradul unu.

Iar între timp respectivul făcea burtică, dobândea renume de maestru în arta culinară şi cunoscător al vinurilor gruzine. Şi lucra într-un domeniu distins – era, între altele, şi colecţionar de ediţii unicat din poezia veche.

Dar să nu ne grăbim, să ne gândim bine înainte de a da verdictul.

Căci, încă din anii copilăriei, trăise într-o spaimă animalică – tatăl său, om bogat, murise în 1919 de tifos exantematic într-un lagăr de concentrare, o mătuşă îi emigrase împreună cu soţul ei – general – la Paris, fratele mai mare luptase în

Armata de voluntari[20]. De atunci frica nu-l mai părăsise. Mama se temea până la convulsii de miliţie, de intendentul casei, de responsabilul de apartament, de funcţionarii de la sovietul orăşenesc. Zi de zi şi oră de oră, atât el cât şi rudele lui îşi simţeau limitele de clasă şi culpabilitatea de clasă. La şcoală, tremura în faţa secretarului celulei de partid. I se părea că simpatica instructoare de pionieri Galia îl priveşte cu scârbă, ca pe un vierme. Îl îngrozea şi gândul că i-ar putea surprinde privirile lui de îndrăgostit.

Şi câte ceva începe să se limpezească. Forţa lumii noi îl vrăjea şi, ca o păsăruică, începuse să privească cu ochişorii lui drăguţi în ochii strălucitori ai acestei lumi noi, atotputernice. Dori fierbinte să devină o parte a ei, să se bucure de o favoare din partea ei. Şi iată că această lume nouă şi-l apropriase. Vrăbiuţa nici nu crâcnise, nici nu dăduse din aripioare atunci când, ameninţătoare, ea avusese nevoie de mintea lui, de farmecul lui înnăscut. Şi atunci jertfise totul pe altarul patriei.

Toate astea sunt adevărate, desigur. Dar se dovedise un ticălos, şi încă unul mare! Căci, turnător fiind, nu uita nici de propriile sale interese – mânca bine şi gustos, se răsfăţa. Şi totuşi tare mai era neajutorat, unul ca el avea nevoie de o dădacă, de o nevestică. Şi atunci ce să fi făcut el în faţa forţei aceleia uriaşe care frânsese jumătate de lume şi răsturnase un întreg imperiu? Era fin ca o dantelă pe care, dacă n-o atingi cu grijă, se destramă, iar el se pierdea cu totul şi în ochi îi apărea o expresie ce stârneşte milă.

Dar iată că ucigătoarea viperă din smârcuri îl prinsese în mrejele ei şi, ca urmare, mulţi oameni aveau să îndure nenumărate chinuri.

El nenorocise de fapt oameni asemănători lui: prieteni vechi, plăcuţi, discreţi, inteligenţi, timizi. Că doar numai unul ca el le putea deschide sufletul. Numai el înţelegea totul, el care plângea citind *Arhiereul* lui Cehov.

Şi totuşi să mai aşteptăm şi în cazul acesta, să nu-l executăm fără să ne mai fi gândit.

Iată însă încă un tovarăş – Iuda al treilea. Are glasul sacadat, cu o urmă de răguşeală, o voce de boţman. Privirea cercetătoare, calmă. Şi siguranţa de sine a stăpânului acestei vieţi. E trimis ba la munca ideologică, ba la contractarea de legume-fructe. Datele din chestionarul lui, de un alb imaculat, împrăştie de la sine lumină. Neamurile – muncitori la strung şi ţărani dintre cei mai săraci.

În anul 1937, omul acesta, fără să stea pe gânduri, a scris dintr-o trăsătură de condei mai bine de două sute de denunţuri. Lista lui însângerată e cât se poate de pestriţă. Comisari din vremea războiului civil, un poet autor de cântece, directorul unei uzine siderurgice, doi secretari de comitet raional, un bătrân inginer fără partid, trei redactori – unul de ziar, doi la editură, şeful unei cantine cu circuit închis, un profesor de filozofie, director al cabinetului de partid, un profesor de botanică, lăcătuşul din administraţia blocului, doi lucrători ai secţiei agrare regionale… N-ai cum să-i înşiri pe toţi.

Toate denunţurile lui vizează oameni sovietici, şi nu „foşti“; victimele lui sunt membri de partid, participanţi la războiul civil, activişti. El s-a specializat îndeosebi în membri de partid fanatici – şi le-a trecut cu lama de ras peste ochi.

Puţini dintre cei două sute s-au mai întors – unii au fost executaţi, alţii au îmbrăcat scurtele de lemn, murind de distrofie sau împuşcaţi cu prilejul epurărilor din lagăr. Cei întorşi îşi târăsc, schilodiţi moral şi fizic, Dumnezeu ştie cum, existenţa.

În schimb, pentru el anul 1937 s-a transformat într-o perioadă glorioasă. Era un tinerel cu privirea şireată, nu prea cultivat. Toţi cei din jur îi erau superiori şi prin studii, şi prin trecutul lor eroic. Cei care pregătiseră şi săvârşiseră revoluţia nu-i acordau prea multe puncte. Şi totuşi, cu o facilitate fantastică, zeci de oameni acoperiţi de gloria revoluţiei se prăbuşiseră la simpla lui atingere.

Începând cu anul 1937 a şi avut o ascensiune bruscă. În el s-a dezvăluit harul, esenţa cea mai preţioasă a lumii noi.

Iată, în cazul acesta totul pare a fi limpede – pe osemintele, pe chinurile îngrozitoare ale altora s-a căţărat acest deputat şi membru al biroului.

Dar nu, nu trebuie să ne grăbim, trebuie să ne edificăm, să ne gândim bine înaintea pronunţării sentinţei. Căci nici el nu ştia ce săvârşea.

Şefii lui îi spuseseră odată, în numele partidului: „Nenorocire mare! Suntem înconjuraţi de duşmani! Ei se prefac a fi membri de partid încercaţi, ilegalişti, participanţi la războiul civil, dar sunt de fapt duşmani ai poporului, rezidenţi ai serviciilor de spionaj, provocatori…“ Partidul îi spusese: „Tu eşti tânăr şi curat, cred în tine, flăcăule, ajută-mă, altminteri pier, ajută-mă să biruiesc această scursoare…“

Partidul mai şi strigase la el şi bătuse din piciorul încălţat în cizma stalinistă: „Dacă eşti nehotărât, te pun în rând cu lepădăturile – şi praf te fac. Adu-ţi aminte, pui de căţea, izba nenorocită în care te-ai născut şi din care eu te-am scos la lumină; fii disciplinat, marele Stalin, părintele tău, îţi ordonă: «şo pe ei!»“.

Nu, nu, el nu urmărise răfuieli personale… El, comsomolistul din sat, nu credea în Dumnezeu. Dar în el trăia o altă credinţă – credinţa în braţul justiţiar neîndurător al marelui Stalin. În el trăia supunerea fără crâcnire a credinciosului. În el trăia sfiiciunea plină de har faţă de puterea măreaţă şi de conducătorii geniali, Marx, Engels, Lenin, Stalin. El era un mic soldat al marelui Stalin şi acţiona din porunca acestuia.

Desigur, în el mai sălăşluia şi duşmănia biologică, aversiunea instinctivă, mocnită, faţă de oamenii generaţiei intelectuale, fanatic-revoluţionare, împotriva cărora era asmuţit.

El îşi îndeplinise datoria, el nu încheiase conturi personale, dar scrisese denunţuri şi dintr-un instinct de autoconservare. Şi acumulase un capital mult mai preţios decât aurul sau moşiile; acumulase anume încrederea partidului. El ştia că în viaţa sovietică încrederea partidului însemna totul: putere, onoruri, autoritate. Era convins că neadevărul lui e pus în

slujba unui adevăr suprem şi distingea tot mai limpede acel adevăr născut din denunţ.

Dar poate fi el învinuit, când şi capete mai luminate decât al lui nu fuseseră în stare să se dumirească – unde e minciuna, unde e adevărul? Când şi inimile pure rămâneau, în neputinţa lor, nedumerite – ce e bine, ce e rău?

Căci el credea, sau – mai precis – voia să creadă, şi mai exact – nu putea să nu creadă. Prin câte ceva treburile sale necurate îi displăceau, dar, la urma urmei, era vorba de datorie! Pe de altă parte, treaba aceasta înfricoşătoare îi şi plăcea, îl atrăgea, îl îmbăta. „Nu uita, îi spuneau şefii lui, n-ai nici mamă, nici tată, nici fraţi, nici surori, ai numai partidul!“

Şi sentimentul lui straniu, epuizant era depăşit: supunerea lui neraţională îi conferea nu slăbiciune, ci o forţă ameninţătoare.

Iar în ochii lui de general, în glasul lui sacadat, autoritar, mai străbăteau când şi când umbrele unei cu totul alte naturi, existând tainic în interiorul său – o natură derutată, nesigură, hrănită şi adăpată de veacuri de robia rusească, de asiatica privaţiune de drepturi…

Da, da, şi în acest caz urmează să ne mai gândim. E îngrozitor să execuţi chiar şi un om îngrozitor.

Iată însă încă un tovarăş – Iuda al patrulea.

E locatarul unui apartament locuit în comun, un funcţionar mic-mijlociu, activist de colhoz. Dar, indiferent ce ar fi, chipul îi este totdeauna acelaşi: tânăr sau bătrân, urât sau chipeş, flăcău voinic de obârşie rusească – el poate fi imediat recunoscut. Este filistin, avid şi fanatic strângător de bunuri, mânat numai de interese materiale. Fanatismul lui manifestat în procurarea unui divan, a crupelor de hrişcă, a unui bufet polonez, a unor materiale de construcţie deficitare sau a diverse articole de import este prin forţa lui egal cu fanatismul unui Giordano Bruno sau Andrei Jeliabov.

El e creatorul unui imperativ categoric opus celui kantian – omul, omenirea i se înfăţişează

totdeauna ca instrumente ale goanei sale după obiecte. Ochii lui, de culoare deschisă sau închisă, exprimă tot timpul supărarea şi iritarea. În permanenţă cineva îl calcă pe bătătură, în permanenţă se răfuieşte cu cineva.

Patima statului pentru demascarea duşmanilor poporului este pentru el o binefacere. Seamănă cu vânturile alizee care suflă deasupra oceanului. Bărcuţa lui cu pânze e mânată de un vânt prielnic. Şi, cu preţul suferinţelor pricinuite celor pe care îi nenoroceşte, el obţine lucrurile după care tânjeşte: o suprafaţă locativă suplimentară, o mărire de salariu, izba vecinului, o garnitură de mobilă poloneză, un garaj încălzit pentru „Moskvici“-ul pe care îl posedă, o grădiniţă în faţa casei…

Dispreţuieşte cărţile, muzica, frumuseţea naturii, dragostea, gingăşia maternă. Contează bunurile, numai bunurile.

Dar nici el nu se conduce exclusiv după criteriul material. Se ofensează repede, sufletul îi este pârjolit de obidă.

El scrie un denunţ împotriva colegului de serviciu care a dansat cu nevasta lui şi i-a stârnit astfel gelozia, împotriva unui glumeţ care la o petrecere l-a luat peste picior şi chiar împotriva unor vecini de apartament care, fără să vrea, s-au ciocnit de el în bucătărie.

Două caracteristici îl pun în evidenţă: el e „voluntar“, el n-a fost ameninţat, n-a fost constrâns, el denunţă din proprie iniţiativă, n-are rost să-l sperii. Şi a doua: el urmăreşte prin denunţul său un avantaj personal direct.

Şi totuşi să ne oprim pumnul ridicat pentru a lovi!

Căci pasiunea lui pentru bunuri e generată de sărăcie. O, el poate să-ţi povestească despre camera de opt metri pătraţi în care dorm unsprezece oameni, în care sforăie un paralitic, iar alături se foiesc şi gem o pereche de tineri căsătoriţi, îşi mormăie rugăciunea o bătrânică, se îneacă de plâns un copilaş care a făcut pe el.

Poate să-ţi povestească despre pâinea ţărănească verde-cafenie, făcută cu iarbă tocată, despre supa fiartă din cartofi stricaţi şi degeraţi din care mănâncă trei zile în şir.

Poate să-ţi mai povestească despre casa în care nu e nici un obiect frumos, despre scaune cu fundul din placaj, despre pahare fabricate dintr-o sticlă groasă şi tulbure, despre linguri de cositor şi furculiţe cu doi dinţi, despre rufăria peticită şi răspeticită, despre mantaua de ploaie din cauciuc murdar, sub care se îmbracă iarna o pufoaică ruptă.

Îţi va povesti despre aşteptarea fără sfârşit a autobuzului în dimineţile ceţoase de iarnă, despre neînchipuita îmbulzeală din tramvaie, după îngrozitoarea înghesuială de acasă…

Oare nu viaţa lui animalică a generat în el animalica poftă de bunuri, de un bârlog mai spaţios? Nu datorită vieţii animalice s-a animalizat el însuşi?

Da, da, toate astea sunt aşa. Trebuie însă remarcat că el nu ducea o viaţă mai proastă decât alţii, ba chiar, oricât de prost ar fi trăit, trăia totuşi mai bine decât mulţi, foarte mulţi alţii.

Şi iată că aceşti mulţi, foarte mulţi, nu au făcut ceea ce a făcut el. Să judecăm, aşadar, fără grabă şi doar pe urmă să dăm sentinţa.

ACUZATORUL. Confirmaţi faptul că aţi scris denunţuri împotriva unor cetăţeni sovietici?

TURNĂTORII ŞI INFORMATORII. Da, într-o oarecare măsură.

ACUZATORUL. Recunoaşteţi că vă faceţi vinovaţi de moartea unor oameni sovietici nevinovaţi?

TURNĂTORII ŞI INFORMATORII. Nu. Respingem categoric învinuirea. Statul a condamnat aceşti oameni la moarte încă dinainte. Noi am lucrat, ca să zicem aşa, pentru realizarea cadrului exterior. În fond, indiferent de ceea ce am fi scris noi, de cum am fi scris, dacă i-am fi învinuit sau absolvit, oamenii aceştia erau oricum condamnaţi de către stat.

ACUZATORUL. Dar uneori aţi scris potrivit liberei voastre alegeri. În cazul acesta voi eraţi cei

care indicaţi victima.

TURNĂTORII ŞI INFORMATORII. Această libertate de alegere e aparentă. Oamenii erau lichidaţi prin metoda statistică – pentru desfiinţare erau desemnaţi oameni aparţinând unor categorii sociale şi ideologice bine definite. Noi cunoşteam aceşti parametri, şi chiar victimele îi cunoşteau. N-am turnat niciodată oameni aparţinând vreunei categorii sănătoase, nedestinate lichidării.

ACUZATORUL. Ca să spunem aşa, ca în Evanghelie: loveşte-l pe cel căzut. Şi totuşi au fost cazuri, chiar în vremurile acelea aspre, când statul i-a şi achitat pe unii dintre cei defăimaţi de voi.

APĂRĂTORUL. Da, asemenea cazuri au existat într-adevăr, dar ele au fost consecinţa unor erori. Ce să-i faci, numai Dumnezeu nu greşeşte. Şi, amintiţi-vă, cât de rare au fost cazurile de achitare, ceea ce înseamnă că rare au fost şi greşelile.

ACUZATORUL. Într-adevăr, informatorii şi turnătorii îşi cunoşteau bine meseria. Şi totuşi, răspundeţi, care era motivul pentru care turnaţi?

TURNĂTORII ŞI INFORMATORII (în cor). Pe mine m-au constrâns… m-au bătut… Iar pe mine m-a hipnotizat frica, forţa nemărginitei violenţe… În ce mă priveşte, mi-am îndeplinit datoria de partid, aşa cum o înţelegeam pe atunci.

ACUZATORUL. Dar dumneata, al patrulea tovarăş. De ce taci?

IUDA AL PATRULEA. Ce vă legaţi de mine? Eu sunt un om neînsemnat, pe mine vă e mai uşor să mă obidiţi decât pe cei cu şcoală, cu înaltă conştiinţă.

APĂRĂTORUL (întrerupând). Îmi permiteţi, voi explica eu. Într-adevăr, clientul meu a denunţat, urmărind interese personale. Rog totuşi să se reţină că, în cazul dat, interesul personal nu venea în contradicţie cu interesul statal. Statul n-a respins denunţurile clientului meu, prin urmare acesta îndeplinea o acţiune folositoare statului, deşi la prima vedere, o vedere superficială, s-ar părea că a acţionat numai din motive egoiste, personale. Acum însă iată ce ar fi de spus. În vremurile staliniste chiar

dumneavoastră, acuzatorul, aţi fi fost învinuit de subaprecierea rolului statului. Ştiţi oare dumneavoastră că masa grea de trilioane de tone, câmpul de forţe creat de statul nostru, supergroaza şi superobedienţa pe care le determină în omul-fulg sunt de aşa natură încât lipsesc de sens orice învinuire adusă celui slab şi fără apărare? Fulgul cade pe pământ – e absurd să-i faci o vină din asta.

ACUZATORUL. Punctul dumneavoastră de vedere îmi este limpede: înclinaţi să nu admiteţi ca cei apăraţi de dumneavoastră să ia asupra lor chiar şi o foarte mică parte de vină. Numai statul. Dar atunci, spuneţi voi, turnătorii şi informatorii, nu vă recunoaşteţi chiar întru nimic vinovaţi?

TURNĂTORII ŞI INFORMATORII (se uită unii la alţii, şoptesc ceva între ei, apoi ia cuvântul informatorul cult). Permiteţi-mi să răspund. În ciuda aparentei ei simplităţi, întrebarea dumneavoastră nu este chiar atât de simplă. În primul rând ea este lipsită de sens, dar tocmai lucrul acesta nu are importanţă. Într-adevăr, ce rost are să căutăm azi vinovaţii de crime săvârşite în epoca stalinismului? Este exact ca şi cum, mutându-te de pe pământ pe lună, ai intenta o acţiune de litigiu privind loturile de lângă casă, de pe Terra. Pe de altă parte, dacă luăm în considerare faptul că epocile nu sunt chiar atât de depărtate unele de altele şi că, aşa cum spunea poetul, în şirul veacurilor ele stau aproape alături – apar nu puţine alte complicaţii. De ce doriţi neapărat să ne demascaţi tocmai pe noi, cei mai slabi? Începeţi cu statul, pe el judecaţi-l. Căci păcatul nostru este păcatul lui, deci el trebuie judecat, fără teamă, în gura mare. Altă cale nu aveţi, decât aşa, fără nici o teamă, că doar vorbiţi în numele adevărului. Începeţi, prin urmare, să acţionaţi!

Pe urmă, spuneţi, vă rog, pentru ce v-aţi trezit de-abia acum? Pe noi toţi ne ştiaţi încă din timpul vieţii lui Stalin. Vă simţeaţi excelent când vă întâlneaţi cu noi, aşteptaţi audienţe pe la uşile cabinetelor noastre, câteodată mai şi şopteaţi câte ceva pe seama noastră, cu un glas de vrabie speriată.

Păi cu glas de vrabie şopteam şi noi. În epoca stalinistă, dumneavoastră, ca şi noi, sunteţi copărtaşi. Şi atunci, pentru ce dumneavoastră, copărtaşii, trebuie să ne judecaţi pe noi, copărtaşii, să stabiliţi vinile noastre? Înţelegeţi în ce constă complexitatea? S-ar putea să şi fim vinovaţi, dar nu există judecători care să aibă dreptul moral să pună problema vinovăţiei noastre. Vă amintiţi, cum spunea Lev Nikolaievici: Nu-s pe lume vinovaţi! Iar în statul nostru apare o formulare nouă – toţi pe lume sunt vinovaţi, pe lume nu-i nici unul nevinovat. Poate fi vorba numai de măsura, de gradul de vinovăţie. Vă stă oare bine dumneavoastră, tovarăşe procuror, să ne învinuiţi pe noi? Numai cei morţi, cei care n-au supravieţuit au dreptul să ne judece. Dar morţii nu pun întrebări, morţii tac. Aşa că permiteţi ca la întrebarea dumneavoastră să răspund cu o întrebare. Omeneşte, simplu, din inimă, pe ruseşte. Care e cauza acestei triviale, generale – a dumneavoastră şi a noastră – slăbiciuni, obedienţe?

ACUZATORUL. V-aţi abătut de la răspuns.

(Intră secretarul, întinde turnătorului cult un plic şi spune: „Guvernamental“.)

TURNĂTORUL CULT (după ce a citit hârtia, înmânând-o acuzatorului). Vă rog, citiţi: în legătură cu aniversarea mea la 60 de ani sunt consemnate aici mai mult decât modestele mele merite în ştiinţa patriei.

ACUZATORUL (citind hârtia). Nu pot să nu mă bucur pentru dumneavoastră, chiar dacă n-o vreau, suntem doar toţi oameni sovietici.

TURNĂTORUL CULT. Da, da, fireşte, mulţumesc. (Mormăie pentru sine.) Permiteţi-mi ca prin intermediul ziarului dumneavoastră să mulţumesc… instituţiilor, organizaţiilor, ca şi tovarăşilor şi prietenilor…

APĂRĂTORUL (se ridică solemn şi rosteşte un discurs). Tovarăşe acuzator şi dumneavoastră domnilor asesori! Tovarăşul procuror a spus clientului meu că s-a abătut de la răspunsul privind întrebarea dacă se recunoaşte sau nu în vreo măsură

vinovat. Dar nici dumneavoastră nu i-aţi răspuns lui în ce constă cauza docilităţii noastre generale şi a fiecăruia în parte. Poate că însăşi natura umană i-a generat pe denunţători, turnători, informatori? Poate că îi generează vreo glandă cu secreţie internă, plescăiala, terciul în burtă, grohăiala gazelor în intestine, glandele lacrimale, activitatea rinichiului, poate că sunt generaţi de instincte nevăzătoare şi nemirositoare de hrănire, autoconservare, perpetuare a speciei?

Vai, dar nu e oare indiferent dacă sunt sau nu vinovaţi turnătorii? Chiar dacă sunt vinovaţi, chiar dacă nu sunt, odios e faptul că ei există. Odioasă este latura animalică, vegetală, minerală, fizico-chimică a omului. Tocmai din această latură băloasă, păroasă, josnică a esenţei umane se nasc turnătorii. Nu statul naşte oamenii. Turnătorii au crescut din om. Vaporii fierbinţi emanaţi din frica faţă de stat au aburit neamul omenesc, şi seminţele amorţite s-au umflat, au prins viaţă. Statul e pământul. Dacă în pământ nu s-ar afla seminţe, n-ar creşte din pământ nici grâul, nici buruiana. Omul îşi e sieşi îndatorat pentru pleava omenească.

Dar ştiţi oare care este lucrul cel mai ticălos la turnători şi denunţători? Credeţi că e răul care sălăşluieşte în ei?

Nu! Cel mai îngrozitor lucru este binele din ei, cel mai trist e faptul că sunt plini de merite şi de virtuţi.

Ei sunt fii, soţi, taţi iubitori şi duioşi… Şi sunt capabili de acte de eroism în muncă şi în numele binelui.

Ei îndrăgesc ştiinţa, marea literatură rusă, muzica minunată, unii dintre ei gândesc iscusit şi curajos multe dintre cele mai complexe probleme ale filozofiei şi artei contemporane…

Şi câţi prieteni buni, de nădejde nu întâlneşti printre ei! Cât de emoţionant îşi vizitează ei tovarăşul ajuns la spital!

Câţi soldaţi viteji şi răbdători nu afli printre ei? Ei au împărţit cu tovarăşul lor ultima coajă de pâine,

ultimul praf de mahorcă, l-au scos pe braţe din luptă, când a fost rănit!

Şi câţi poeţi, muzicieni, fizicieni, medici talentaţi nu sunt printre ei! Câte mâini îndemânatice de lăcătuş, dulgher, dintre acelea pe care poporul le numeşte entuziasmat mâini de aur?! Iată dar, tocmai faptul că în esenţa lor umană sunt multe, foarte multe lucruri bune e îngrozitor.

Şi atunci, pe cine să condamni? Natura omenească! Ea este cea care naşte aceste noiane de minciună, mârşăvie, frică, slăbiciune. Dar tot ea le naşte şi pe cele bune, curate, frumoase. Informatorii şi turnătorii sunt plini de virtuţi, lăsaţi-i să se ducă la casele lor; şi, totuşi, cât de ticăloşi sunt ei: ticăloşi cu virtuţi, ticăloşi în ciuda iertării păcatelor… Cine este acela care a făcut o glumă atât de proastă spunând: omul, ce mândru sună acest cuvânt?!

Da, da, ei nu sunt vinovaţi, ei au fost mânaţi de întunecate forţe de plumb. Ei au fost apăsaţi de trilioane de puduri, printre cei vii nu există nevinovaţi… Toţi sunt vinovaţi, şi tu, acuzatule, şi tu, procurorule, şi eu, cel care se gândeşte la acuzat, la procuror şi la judecător.

Dar oare de ce ne doare atât, de ce ne e atât de ruşine de netrebnicia noastră omenească?

8

„Dracu' m-a pus să merg pe jos“, îşi repeta Pineghin. El nu voia să se mai gândească la răul acela întunecat care somnolase în el câteva zeci de ani şi se trezise acum, aşa, dintr-odată. Nu de fapta urâtă era vorba, ci de întâmplarea absurdă care îl făcuse să întâlnească pe omul năpăstuit de el. Dacă nu s-ar fi întâlnit, nu s-ar fi trezit nici ceea ce picotea în el.

Dar, până una-alta, ceea ce picotea se trezise, şi Pineghin, fără să-şi dea seama, se gândea tot mai

puţin la întâmplarea absurdă, şi se nelinişteа, şi se frământa tot mai mult: „Faptu-i fapt, eu am fost cel care l-a turnat pe Vanecika, când aş fi putut să n-o fac, şi i-am frânt omului şira spinării, dracu' să-l ia. Ne-am fi putut întâlni abia acum şi totul ar fi fost în regulă. Eh, câine, ce mizerie mi s-a strecurat în suflet, de parcă mi-aş fi vârât mâna în geanta unei cucoane, ea m-ar fi prins de mână, iar la scenă ar fi asistat toţi referenţii, secretarii mei, şoferul meu; of, Doamne, îţi piere cheful să mai trăieşti pe lume, după o asemenea porcărie.

Dar poate că toată viaţa mea e o ticăloşie neîntreruptă. Ar fi trebuit, poate, să trăiesc cu totul altfel".

Şi, în deruta sa, Pineghin intră la restaurantul Inturistului[21], unde de mult îl cunoşteau şi maître d'hotel, şi chelnerii, şi portarul.

Văzându-l, doi garderobieri ieşiră în fugă de dincolo de bara despărţitoare, şoptindu-i: „Poftiţi, vă rog, poftiţi". Şi, sforăind ca armăsarii, îşi întinseră nerăbdători mâinile spre haina luxoasă a lui Pineghin. Aveau ochii ageri şi frumoşi ai flăcăilor ruşi de la garderoba restaurantelor Inturist, ochi capabili să înregistreze exact cine intrase, cum era îmbrăcat, ce spusese întâmplător. Dar la Pineghin, care purta insigna de deputat, se raportau cu inima deschisă, aproape ca la şeful lor direct.

Fără să se grăbească, simţind cu tălpile moliciunea docilă şi totodată elastică a covorului, Pineghin intră în restaurant. O semiobscuritate solemnă domnea în sala spaţioasă. Pineghin trase calm în piept aerul răcoros şi în acelaşi timp călduţ, aruncă o privire meselor acoperite cu feţe de masă scrobite; vazele din cristal tăiat, paharele şi pocalele aveau o strălucire mată. Se duse într-un colţ confortabil, bine-cunoscut lui, la o masă aşezată sub frunzişul unui filodendron.

Străbătu drumul printre mesele pe care erau aşezate steguleţele multor state ale lumii, imaginându-şi că sunt cuirasate şi crucişătoare, iar el – vasul amiral, care primeşte parada.

Cu acest sentiment al amiralităţii, care îl ajuta să trăiască, se aşeză la masă, întinse fără grabă mâna după meniul în coperţi elegante de culoare măsliniu-albăstrie ca o diplomă de laureat şi, deschizându-l, îşi aţinti privirile la capitolul „Aperitive reci“.

Trecând în revistă denumirile tipărite în limba maternă şi în celelalte limbi principale ale lumii, întoarse pagina de carton, îşi trecu privirile peste secţiunea „Supe“, îşi ţuguie buzele şi se opri la „Mâncăruri din carne… mâncăruri din vânat…“

În momentul în care tocmai obosise oscilând între carne şi vânat, chelnerul îi spuse, ghicindu-i nehotărârea:

— Fileul este astăzi excepţional.

Pineghin tăcu îndelung.

— Bine, atunci file să fie, spuse el.

Şedea în semiobscuritate şi linişte, cu ochii pe jumătate închişi, şi preaplinul vieţii sale venea în contradicţie cu panica şi groaza brusc deşteptate în el, cu focul şi gheaţa căinţei.

Dar iată că pluşul greu al uşii ce dădea spre bucătărie se mişcă uşor, iar Pineghin hotărî, văzând capul chel al chelnerului: „E omul meu“.

Tava luneca spre Pineghin prin semiîntuneric şi el zări printre feliuţele galbene de lămâie somonul roz, icrele negre, verdele cald al castraveciorilor, muchiile carafei cu votcă şi sticla de Borjomi. Nu era el chiar un asemenea „gourmet“ şi nici n-avea aşa chef de mâncare, dar exact în momentul acela bătrânul îmbrăcat în haina lui vătuită încetă să-i mai tulbure convingerea în propria-i dreptate.

9

Ajungând la gară, Ivan Grigorievici îşi dădu seama că nu are pentru ce să mai hoinărească pe străzile Leningradului. Căzut pe gânduri, stătea acum în clădirea înaltă şi rece a gării.

Şi poate că vreunul dintre oamenii care treceau pe lângă bătrânul morocănos care se uita la tabloul cu orarul trenurilor îşi spunea: Uite-l, stă la răspântie rusul din lagăr şi dă în bobi pe ce drum s-o apuce.

Nu, el nu-şi alegea drumul.

De-a lungul vieţii sale, zeci de anchetatori înţeleseseră că el nu era nici monarhist, nici eser[22], nici esdec[23], că nu participase nici la opoziţia troţkistă, nici la cea buharinist-zinovievistă. Că nu ţinea nici de biserica de rit vechi, şi nici de cea de rit nou, şi nici de adventiştii de ziua a şaptea.

Stând în gară, el se gândea la zilele neplăcute petrecute la Moscova şi Leningrad şi îşi amintea discuţia avută odată în lagăr cu un general de artilerie ţarist, vecin de prici cu el. Bătrânul îi spusese: „Nu plec din lagăr nicăieri – aici e cald, oamenii – cunoscuţi, unu-i dă bătrânului o bucăţică de pâine, altul – o piroşcă din pachet…“

Întâlnise nu o dată asemenea bătrâni care nu mai voiau să părăsească lagărul; acolo, în lagăr, era casa lor, mâncare la oră fixă, darurile vecinilor binevoitori, căldura godinului.

Şi într-adevăr, unde s-ar fi putut ei duce, ei care păstrau în străfundurile de nepătruns ale sufletului lor amintirea strălucirii lustrelor din Ţarskoe Selo şi a soarelui de iarnă de la Nisa? Unii şi-l aminteau pe Mendeleev care venea la ei în familie să-şi bea ceaiul ca între vecini, pe tânărul Blok, şi-i aminteau pe Skriabin şi pe Repin; alţii mai păstrau în cenuşa caldă a amintirii pe Plehanov, Gherşuni, Trigoni, pe prietenii marelui Jeliabov. Fuseseră cazuri când bătrânii eliberaţi ceruseră să fie primiţi înapoi în lagăr: vârtejul vieţii îi răsturna de pe picioarele lor slabe, nesigure, oraşele imense îi înspăimântau cu pustiul şi frigul lor.

Şi Ivan Grigorievici dori parcă şi el să se întoarcă în spatele sârmei ghimpate, să-i caute pe toţi cei obişnuiţi cu căldura zdrenţelor, cu strachina de ciorbă chioară, cu soba din baracă. Ar fi dorit să le spună: „E într-adevăr groaznic în libertate!“.

Şi le-ar fi povestit bătrânilor cu puteri sleite cum se dusese el la o rudă apropiată, cum trecuse pe lângă casa în care trăia femeia iubită, cum se întâlnise cu un camarad de universitate care îi oferise bani.

Dar le-ar mai fi spus bătrânilor puşcăriaşi şi despre faptul că nu există fericire mai mare decât aceea de a te târî, fie şi orb, fără picioare, pe pântec, oricum, numai să ajungi afară din lagăr şi să mori în libertate, măcar la zece metri de blestemata sârmă ghimpată.

10

Un sentiment de linişte şi de tristeţe îl copleşi pe Ivan Grigorievici după ce termină cu alergăturile pentru căutarea unei locuinţe şi găsirea unui serviciu de lăcătuş la cooperativa de feronerie a invalizilor, şi după ce în buletinul său de identitate apăru ştampila mult dorită ce-i permitea să locuiască în oraş; începu să-şi ducă viaţa într-un colţ de odaie închiriat pentru 40 de ruble vechi, la văduva sergentului Mihaliov, mort pe front.

La Anna Sergheevna – o femeie slabă, pe jumătate căruntă, dar încă tânără – mai locuia şi nepotul ei de 12 ani, fiul unei surori moarte, un copil palid, îmbrăcat într-un surtuc jerpelit şi peticit, şi atât de sfios, tăcut şi doritor să înveţe, cum sunt numai copiii din familiile foarte sărace.

Pe perete atârna fotografia lui Mihaliov, un om cu înfăţişarea lipsită de bucurie, de parcă încă de pe atunci, de când se fotografiase, şi-ar fi presimţit soarta. Fiul Annei Sergheevna făcea serviciul militar în termen la trupele de escortă. Fotografia lui – un băiat bucălat, tuns cu maşina – atârna alături de fotografia tatălui.

Mihaliov fusese dat dispărut în primele zile de război, iar unitatea lui – sfârtecată de tancurile nemţeşti, undeva în apropierea graniţei; nu mai exista

nimeni care să spună dacă Mihaliov rămăsese să zacă neîngropat, ucis de vreun puşcaş neamţ, sau căzuse prizonier; de aceea comisarul militar nu-i mai făcuse văduvei formele pentru pensie.

Mihaliova lucra ca bucătăreasă la o cantină. O ducea totuşi greu. Sora ei mai mare, care era colhoznică, îi trimisese odată de la ţară, pentru nepotul orfan, nişte turtă dulce făcută din făină cu tărâţe şi cu miere tulbure, amestecată cu ceară.

Dar şi Mihaliova, de cum se ivea vreo ocazie, îi trimitea soră-sii, la ţară, câte un pachet – făină, ulei de floarea-soarelui şi, când se putea, chiar pâine albă şi zahăr.

Ivan Grigorievici se mira: cum se face că, deşi lucrează la bucătărie, Anna Sergheevna e atât de slabă şi de palidă? În lagăr, bucătarul putea fi imediat recunoscut în mulţimea puşcăriaşilor după obrajii lui dolofani.

Mihaliova nu-l întrebă pe Ivan Grigorievici nimic despre trecutul lui din lagăr. Îl chestionase în schimb temeinic cadristul cooperativei. Cu ochii ei obişnuiţi să înţeleagă viaţa, Anna Sergheevna vedea însă multe fără să întrebe.

Ea observase că Ivan Grigorievici putea să doarmă pe scândura goală, să bea apă fiartă fără dulceaţă sau zahăr, că mesteca îndelung pâinea uscată, că, în loc de ciorapi, purta obiele, că n-avea aşternut; ea remarcase însă şi faptul că, deşi tocită de atâta spălat, cămaşa lui avea gulerul curat şi că dimineţile, după ce scotea din bagaj o cutie boţită în care fuseseră bomboane englezeşti, se spăla pe dinţi cu periuţa şi îşi săpunea cu grijă faţa, gâtul şi mâinile până la cot.

Lui i se părea stranie liniştea din timpul nopţii. De-a lungul deceniilor se obişnuise cu sforăitul pe mai multe voci, cu mormăielile, cu gemetele sutelor de oameni care dormeau în baracă, se obişnuise cu toaca şi scârţâitul de roţi. Singur avusese ocazia să se afle numai în carceră, şi se mai întâmplase o dată să fie ţinut trei luni şi jumătate, în timpul anchetei, la

izolare. Liniştea de acum nu mai era însă liniştea febrilă de la izolare.

În cooperativă nimerise printr-o întâmplare norocoasă: stătuse în grădina publică de vorbă cu un om, un tuberculos gârbovit, semănând cu o talpă de sanie înfiptă în picioare, şi acesta îi povestise că se lasă de contabilitate la cooperativa de invalizi şi pleacă; pleacă pentru că nu doreşte să fie înmormântat la oraş, unde cimitirul se afla într-o zonă mlăştinoasă şi coşciugele din morminte pluteau în mocirlă. Contabilul dorea să stea după moarte comod, strânsese bani pentru coşciug de stejar, cumpărase un material roşu de bună calitate pentru a-l căptuşi, ca şi o rezervă de cuie de cupru, dintre acelea folosite în tapiţerie, pentru divanele de piele de prin gări. Şi doar n-avea să stea să zacă în baltă cu toată această avuţie a lui.

Vorbise despre toate cu glasul unui om care se pregătea să se mute într-un apartament mai confortabil.

Pe baza recomandării acestui „nou chiriaş“, cum îl numise în sinea lui, Ivan Grigorievici se angajase ca lăcătuş la cooperativa respectivă, care confecţiona lacăte, diferite chei, spoia şi lipea vase de bucătărie. Lui Ivan Grigorievici îi folosise în acest caz meseria dobândită în timpul în care se ocupase de lăcătuşerie în atelierul de reparaţii din lagăr.

Muncitorii erau în majoritatea lor recrutaţi dintre invalizii din Războiul pentru Apărarea Patriei şi dintre cei schilodiţi în accidente de muncă sau de circulaţie; dar mai erau acolo şi trei bătrâni invalizi încă din războiul din 1914, ca şi un fost deţinut, muncitor la vechile uzine Putilov, un anume Mordan, condamnat în 1936 pe baza articolului 58[24] şi eliberat după terminarea războiului. Mordan nu mai voise să se reîntoarcă la Leningrad, unde în timpul blocadei îi muriseră soţia şi fiica, şi se stabilise la sora lui, în oraşul din sudul ţării, unde începuse să lucreze la cooperativă.

În cea mai mare parte a lor invalizii din cooperativă erau oameni veseli, care priveau viaţa

mai degrabă cu umor; câteodată însă pe câte unul îl apuca o criză de epilepsie şi atunci, prin zgomotul ciocanelor şi scrâşnetul pilelor, răzbătea ţipătul celui în criză, care se zbătea pe podea.

Spoitorului Ptaşkovski, cel cu mustăţi cărunte, prizonier de război din 1914 (se vorbea că e de fapt austriac, dar se dă drept polonez), îi înţepeneau brusc braţele, încremenea pe scăunelul lui cu ciocanul ridicat, faţa i se crispa. Trebuia scuturat de umeri pentru a fi scos din înţepenire. Odată, criza care îl apucase pe unul dintre invalizi îi contamină brusc pe mulţi alţii, şi în diferite colţuri din atelier începuseră să se tăvălească pe jos şi să strige, tineri şi bătrâni laolaltă.

Deosebit de plăcut era pentru Ivan Grigorievici sentimentul că lucrează ca salariat liber, fără escortă, fără santinele în turnuri de pază. Lucru ciudat, căci munca era într-un fel aceeaşi, uneltele cunoscute, nimeni nu-ţi mai zicea însă „hoitule“, nu mai sărea la tine nici un borfaş.

Curând Ivan Grigorievici înţelese cum încearcă oamenii să-şi sporească mizerele câştiguri. Unii făceau din materialul cumpărat de ei oale şi ceainice. Ele se vindeau prin intermediul cooperativei la preţ oficial, nici mai mare, nici mai mic. Alţii se înţelegeau direct cu clienţii să le repare boarfele şi primeau banii fără să elibereze chitanţe. Pentru munca prestată, ei primeau tot atâţia bani ca şi statul, nici mai mulţi, nici mai puţini.

Mordan, care avea palmele de o mărime ce te făcea să crezi că ar putea curăţa cu ele zăpada de pe trotuare, povesti în pauza de prânz o întâmplare petrecută în ajun în casa în care locuia. În apartamentul vecin locuiau cinci oameni: un strungar, un croitor, un montor la uzina mecanică, două văduve – una muncitoare la fabrica de confecţii, cealaltă – femeie de serviciu la sovietul orăşenesc. Şi iată că în ziua lor liberă amândouă văduvele se întâlniseră la secţia de miliţie – fuseseră reţinute pe stradă de către cei de la OBHSS[25] pentru vânzare de sacoşe împletite pe care, în ascuns una de

cealaltă, le confecţionau nopţile. Miliţia făcuse o percheziţie în apartament şi, cu acest prilej, s-a descoperit că, în timpul nopţii, croitorul confecţiona paltoane pentru femei şi băieţi, montorul îşi meşterise sub planşeu un mic cuptor electric în care cocea napolitane, pe care nevastă-sa le vindea în piaţă, iar strungarul de la fabricuţa „Făclia roşie" se dovedise a fi cizmar de noapte, confecţionând după model pantofi de damă; văduvele nu făceau doar sacoşe, ci împleteau şi pulovere de damă.

Mordan îi distră pe ascultători, arătând cum striga montorul în gura mare că face napolitane pentru familie, iar inspectorul de la OBHSS îl întreba de ce a pregătit atunci, numai pentru familie, două puduri de aluat. Toţi cei prinşi în flagrant delict fuseseră amendaţi cu 300 de ruble, despre fiecare a fost informat respectivul loc de muncă şi toţi fuseseră ameninţaţi cu evacuarea în vederea curăţirii societăţii sovietice de paraziţi şi de alte elemente nemuncitoare.

Lui Mordan îi plăcea să folosească în timpul discuţiilor cuvinte savante. Cercetând un lacăt stricat el spunea cu importanţă:

— Da, cheia nu reacţionează câtuşi de puţin în interiorul lacătului.

Mergând odată pe stradă după orele de lucru cu Ivan Grigorievici, îi spuse acestuia pe neaşteptate:

— La Leningrad nu m-am mai întors nu numai din cauză că mi-au murit soţia şi fiica. Nu pot privi cu ochii mei de muncitor destinul proletariatului de la Putilov. Nici măcar să facem grevă nu putem. Ce fel de muncitor e acela care nu are nici măcar dreptul la grevă?

Seara venea acasă şi stăpâna. Aducea în sacoşă mâncare pentru nepot – supa într-un bidonaş, felul doi într-o străchinuţă de lut.

— Poate mănânci şi dumneata? îl întreba ea încetişor pe Ivan Grigorievici. Nouă ne ajunge.

— Văd că dumneata nu mănânci, spunea Ivan Grigorievici.

— Eu mănânc toată ziua, aşa-i munca mea, răspundea ea şi, înţelegându-i privirea, adăuga: tare mai obosesc la lucru.

În primele zile, lui Ivan Grigorievici i se păruse că faţa palidă a gazdei nu exprima bunătate. Pe urmă constatase însă că e o femeie bună la suflet.

Uneori povestea despre sat. În colhoz fusese brigadier, o vreme fusese chiar preşedintele colhozului. Colhozurile nu îşi îndeplineau planul: ba nu se terminau semănăturile, ba era secetă, ba jupuiau şapte piei de pe ogor şi pământul se sleia, îşi pierdea puterea, ba toţi bărbaţii şi tineretul plecau la oraş… Şi dacă nu-ţi îndeplineai planul ajungeai să primeşti pe ziua-muncă şase-şapte copeici şi câte o sută de grame de grăunţe, dar erau şi ani când nu primeai nici un gram. Iar de pomană oamenilor nu le place să muncească. Colhoznicii se ruinaseră. Pâinea neagră curată, fără adaos de cartofi şi ghindă, o mâncau numai de sărbători, ca turta dulce. Se întâmplase să-i ducă odată la ţară soră-sii pâine albă şi copiilor le fusese teamă să mănânce – vedeau pentru prima oară în viaţă aşa ceva. Izbele se învecheau, se dărăpănau, lemn pentru construcţii nu se dădea.

Ivan Grigorievici o privea şi o asculta. Fiinţa ei iradia lumina blândă a bunătăţii şi gingăşia femeiască. Decenii de-a rândul nu văzuse femeie, dar ani îndelungaţi ascultase prin barăci poveşti interminabile despre femei – poveşti sângeroase, triste, murdare. În poveştile acestea femeia era când josnică, mai jos decât animalele, când pură, înălţătoare, mai presus de preacuvioasele sfinte. Oricum, gândul neîncetat la ele le era puşcăriaşilor necesar precum raţia de pâine şi-i însoţea în discuţiile, în visele şi gândurile lor, curate sau murdare.

Era, desigur, ciudat, căci după eliberare văzuse doar, pe străzile Moscovei şi Leningradului, femei frumoase şi elegante, luase masa cu Maria Pavlovna – o doamnă căruntă şi distinsă; dar nici amărăciunea care-l cuprinsese când aflase că dragostea lui din

tinereţe îl trădase, nici plăcerea produsă de eleganţa frumuseţii feminine, nici senzaţia de belşug şi confort din casa Mariei Pavlovna nu treziseră în el sentimentul pe care-l încerca acum, ascultând-o povestind pe Anna Sergheevna, privindu-i ochii trişti şi chipul plăcut, ofilit, dar în acelaşi timp tineresc.

Şi totuşi, nu era nimic straniu în ceea ce se întâmpla. Nu putea fi straniu ceva ce se petrece neîncetat, de mii de ani, între bărbat şi femeie.

Iar ea îi explica mai departe lui Ivan Grigorievici:

— Să-i mâni la lucru pe flămânzi nu te lăsa sufletul. Nu despre mine a fost vorba când s-a spus că bucătăresele vor conduce statul. Când lucrau la treierat, femeile îşi confecţionau un fel de ciorap, îl coseau sub poalele rochiei şi îl umpleau cu grăunţe. Trebuia să le percheziţionezi şi să le dai în judecată! Iar pentru furt din averea colhoznică nu se condamna la mai puţin de şapte ani. Şi muierile aveau copii. Stăteam noaptea culcată şi mă gândeam – statul ia grâul de la colhoz cu şase copeici chilu' şi vinde pâinea cu o rublă, iar la noi în colhoz n-au dat de patru ani nici un gram. Şi atunci cum rămâne? Ai luat şi tu un pumn de grăunţe dintr-acelea pe care cum-necum tu le-ai semănat, şi pentru asta primeşti şapte ani? Nu, cu aşa ceva nu eram de acord. Aşa că mi-au făcut consătenii rost în oraş de o muncă de bucătăreasă, să-i hrănesc pe oameni. Muncitorii spun: „La oraş e totuşi mai bine. Muncitorii din construcţii sunt la preţ – pui o uşă, faci un lacăt, iei două ruble şi jumătate; pentru acelaşi lucru făcut în zi de odihnă, un particular îţi dă cincizeci – deci statul te plăteşte de douăzeci şi cinci de ori mai ieftin". Dar oricum de la ţăran ia mai mult. Eu socotesc că statul ia cam multişor şi de la orăşeni, şi de la săteni. Şi case de odihnă, şi şcoli, şi tractoare, şi apărarea – le înţeleg pe toate, dar totuşi prea mult se ia, ar trebui să se ia mai puţin.

Anna Sergheevna se uita la Ivan Grigorievici.

— Poate că toată viaţa ne e prost rânduită din cauza asta?

Privirile i se mutau încetişor de la chipul lui la chipul nepotului, şi spunea:

— Ştiu, nu se cade să vorbeşti aşa ceva. Dar văd eu ce fel de om eşti dumneata, de-aia te şi întreb. Iar dumneata nu ştii deloc ce fel de om sunt eu, de-aia nici nu răspunzi.

— Ba nu, de ce, am să răspund, zicea Ivan Grigorievici. Înainte credeam că libertatea înseamnă libertatea cuvântului, a presei, libertatea de conştiinţă. Dar libertatea este viaţa întreagă a tuturor oamenilor. Iată, ai dreptul să semeni ce vrei, să faci pantofi, paltoane, să coci pâinea pe care ai semănat-o, dacă vrei s-o vinzi – bine, dacă nu – nu, fii lăcătuş, oţelar, artist, trăieşte şi munceşte cum vrei şi nu cum ţi se porunceşte. Dar libertate n-au nici cei care scriu cărţi, nici cei care seamănă pâine sau fac cizme.

Noaptea Ivan Grigorievici stătea întins şi asculta în întuneric respiraţia din somn, care era acum atât de uşoară încât nu putea stabili a cui este, a copilului sau a femeii.

Lui i se părea acum, în mod ciudat, că toată viaţa se aflase pe drumuri, călătorise zi şi noapte în vagoane scârţâitoare, că ascultase zeci de ani mersul roţilor; acum însă, iată, în sfârşit, ajunsese la liman, eşalonul se oprise.

Şi din cauza acestor treizeci de ani de drumuri, treizeci de ani de huruit de roţi, zgomotul i se prelungea în cap, îi vâjâia în urechi şi i se părea că eşalonul tot merge şi merge şi merge…

Dar în urechi nu zgomotul drumurilor îi ţiuia, în cap îi răsuna scleroza, căci viaţa i se îndrepta spre sfârşit.

11

Alioşa, nepotul Annei Sergheevna, era atât de scund încât părea un copil de opt ani. Învăţa în clasa

a şasea şi când se întorcea de la şcoală, după ce căra apă şi spăla vase, se apuca să-şi pregătească lecţiile.

Câteodată îşi ridica ochii spre Ivan Grigorievici şi spunea:

— Ascultaţi-mă, vă rog, la istorie.

Când Alioşa învăţa la biologie, neavând ceva mai bun de făcut, Ivan Grigorievici se apuca să modeleze din lut diferite animale desenate în manual: o girafă, un rinocer, o gorilă. Alioşa înmărmurea de admiraţie, atât i se păreau de reuşite fiarele modelate din lut; le privea îndelung, le muta dintr-un loc în altul, iar seara le punea pe un scaun alături de el. În zori, ducându-se la coadă după lapte, băiatul îl întrebă odată în şoaptă pe locatarul care se spăla pe coridor:

— Ivan Grigorievici, pot să iau la şcoală animalele făcute de dumneavoastră?

— Te rog, ia-le pentru tine, spuse Ivan Grigorievici.

Seara Alioşa îi povesti lui Ivan Grigorievici că profesoara de desen spusese:

— Transmite locatarului vostru că trebuie neapărat să se apuce de învăţătură.

Văzându-l pentru prima oară pe Ivan Grigorievici râzând, Mihaliova spuse:

— Du-te la învăţătoare, nu râde, poate o să izbuteşti să lucrezi ceva serile, la domiciliu, că ce viaţă mai e şi asta cu 375 de ruble pe lună!

— Merge şi aşa, îmi ajung, zise Ivan Grigorievici, iar de învăţătură trebuia să mă apuc acum 30 de ani.

Şi totodată se gândi: „De ce oare mă agit? Înseamnă că sunt încă viu, că încă n-am murit!“.

Odată, povestindu-i lui Alioşa despre expediţia lui Tamerlan, Ivan Grigorievici băgă de seamă că Anna Sergheevna a pus lucrul de mână la o parte şi-l ascultă şi ea cu atenţie:

— Locul dumitale nu-i la cooperativă, râse ea.

— Oh, spuse el, unde-n altă parte să mă duc, cunoştinţele mele sunt din cărţi cu multe pagini rupte, fără cap şi fără coadă.

Alioşa înţelese că probabil tocmai de aceea inventa Ivan Grigorievici lucrurile în felul său, în timp ce profesorii spuneau pe dinafară manualul de la cap la coadă.

Povestea cu animalele de lut îl tulbură însă pe Ivan Grigorievici. El nu avea, desigur, un talent real. Dar câţi tineri fizicieni, istorici, cunoscători ai limbilor clasice, filozofi, muzicanţi, tineri swifţi şi erasmi din Rotterdam ruşi nu muriseră sub ochii lui, nu îmbrăcaseră „scurta de lemn“?!

Literatura prerevoluţionară deplânsese deseori soarta actorilor, muzicanţilor, pictorilor iobagi. În cărţile de acum însă, a scos oare cineva măcar un suspin pentru tinerii şi tinerele care n-au mai apucat să-şi picteze tablourile şi să-şi scrie cărţile?! Pământul rusesc zămisleşte cu generozitate şi propriii ei platoni, şi minţi iuţi de newtoni, dar cât de îngrozitor şi de simplu îşi devorează propriii săi copii?

Teatrul şi cinematograful îi stârneau lui Ivan Grigorievici tristeţe şi nelinişte – avea impresia că cineva îl sileşte să se uite la scenă şi nu-i mai dă drumul. Multe romane şi versuri îi creau senzaţia insuportabilă, sâcâitoare că cineva îi bagă cu sila ceva în cap. Părea că în cărţi scrie despre o altă viaţă, necunoscută lui, o viaţă în care nu existau barăci, regim sever, paznici, supraveghetori, lucrători operativi, sistemul buletinelor de identitate, toate acele sentimente, suferinţe, pasiuni, spaime care alcătuiau viaţa oamenilor din jurul lui…

Scriitorii inventau oameni, sentimente şi gânduri, inventau locuinţele în care trăiau oamenii aceştia, trenurile în care călătoreau ei… Autointitulându-se realistă, literatura nu era mai puţin convenţională decât romanele bucolice din secolul al XVIII-lea. Colhoznicii din literatură, muncitorii, femeile de la ţară păreau înrudiţi cu sătenii frumos îmbrăcaţi şi păstorii cârlionţaţi, care cântau din fluier şi dansau în lunci printre mioare albe cu panglicuţe albastre.

În timpul petrecut în lagăre, Ivan Grigorievici aflase multe despre slăbiciunile omeneşti. Acum constata că la fel de numeroase sunt ele de amândouă părţile sârmei ghimpate… Suferinţele nu doar purifică. Lupta pentru o lingură de supă în plus, pentru o favoare la muncă era o luptă crudă şi oamenii slabi ajungeau deseori într-o situaţie jalnică. Acum, în libertate, Ivan Grigorievici îşi închipuia cât de mizer, „ca şacalii“, ar fi râcâit cu lingura prin străchinile golite sau ar fi bântuit primprejurul bucătăriei în căutarea cojilor de legume sau a câte unei foi de varză putredă unul sau altul dintre oamenii aroganţi şi dichisiţi pe care-i întâlnea.

Oamenii zdrobiţi, învinşi de violenţă şi foame, de lipsa de căldură şi de tutun, transformaţi în „şacali“ de lagăr, căutând cu priviri rătăcite câte o firimitură de pâine sau vreun chiştoc bălos, îi stârneau mila.

Oamenii din lagăr îl ajutaseră pe Ivan Grigorievici să-i înţeleagă pe oamenii din libertate. În libertate el descoperise că şi slăbiciunea jalnică, şi cruzimea, şi aviditatea, şi frica erau aceleaşi ca în barăcile din lagăr. Oamenii erau la fel. Şi lui îi era milă de ei.

Dar în romane şi poeme oamenii sovietici exprimau ideea de biserică, de dumnezeire, ca în arta medievală; ei îl proclamau pe Dumnezeu cel adevărat, omul nu exista prin sine, ci prin Dumnezeu, pentru a-l slăvi pe Dumnezeu şi biserica lui. Iar unii scriitori, dând minciuna drept adevăr, descriau cu deosebită minuţiozitate îmbrăcămintea şi ambianţa, introducând printre decorurile vii eroii căutători-de-Dumnezeu, inventaţi de ei.

Atât în libertate cât şi în lagăr oamenii nu erau dispuşi să recunoască faptul că sunt egali în dreptul lor la libertate. Unii dintre deviatorii de dreapta se considerau nevinovaţi, dar justificau reprimarea deviatorilor de stânga. Deviatorii, de stânga şi de dreapta, nu-i sufereau pe spioni – pe cei care corespondau cu rudele din străinătate, pe cei ai căror

părinţi rusificaţi aveau nume de familie poloneze, letone sau germane.

Oricât ar fi demonstrat ţăranii că toată viaţa au muncit cu propriile lor mâini, „politicii“ nu-i credeau: „Ştim noi, degeaba nu s-ar fi apucat ei să deschiaburească sărăcimea“.

Ivan Grigorievici îi spusese odată unui fost comandant în Armata Roşie, vecin de prici cu el:

— Dumneavoastră aţi fost toată viaţa fidel ideii bolşevice, sunteţi erou al războiului civil şi, iată, acum v-au închis pentru învinuirea de spionaj.

Acela îi răspunsese:

— Cu mine s-a făcut o greşeală, cu mine e un caz special, nici nu pot fi comparat cu ceilalţi.

Când cei de la drept comun îşi alegeau câte o victimă şi se apucau s-o chinuiască şi s-o jefuiască, unii dintre politici se întorceau cu spatele, alţii afişau mutre obtuze, împietrite, alţii fugeau de la faţa locului sau se prefăceau că dorm, trăgându-şi pătura peste cap.

Sute de puşcăriaşi – printre ei se aflau foşti militari, eroi – se dovedeau neputincioşi în faţa câtorva deţinuţi de drept comun. Iar aceştia din urmă îşi făceau de cap, considerându-se pe sine patrioţi, iar pe politici – „fascişti“, duşmani ai patriei. În lagăr oamenii semănau cu nişte fire uscate de nisip, fiecare pe contul lui.

Unul considera că se greşise exclusiv în cazul lui, şi că în general „de pomană nu te bagă în puşcărie“.

Alţii judecau aşa: când eram în libertate credeam că nu te închid pe degeaba, dar acum înţelegem pe propria noastră piele că pot să te închidă şi de pomană. De aici nu trăgeau însă nici un fel de concluzie, ci doar oftau supus.

Un activist jigărit şi agitat al Cominternului[26] pentru tineret, talmudist şi dialectician, îi explicase lui Ivan Grigorievici că nu comisese nici un fel de infracţiune împotriva partidului, dar că organele avuseseră totuşi dreptate să-l aresteze ca spion şi duplicitar, căci, chiar dacă nu comisese nici o crimă,

făcea totuşi parte dintr-o categorie socială ostilă partidului, o categorie generatoare de făţarnici, troţkişti, oportunişti, văicăreţi şi sceptici.

Un alt om din lagăr, inteligent, fost activist de partid la nivel regional, intrase odată în vorbă cu Ivan Grigorievici.

— Când tai pădurea, sar aşchii, iar adevărul partidului rămâne adevăr, el este mai presus de nenorocirea mea, şi, arătând cu mâna spre sine, adăugase: eu am fost o asemenea aşchie, care a sărit când s-a tăiat pădurea.

A rămas dezorientat atunci când Ivan Grigorievici i-a replicat:

— Tocmai ăsta-i răul, că se taie pădurea. De ce trebuie tăiată pădurea?

Ivan Grigorievici avusese foarte rar prilejul să întâlnească în lagăre oameni realmente ostili Puterii Sovietice.

Foşti ofiţeri ţarişti ajungeau în lagăr nu pentru că înjghebaseră vreo organizaţie monarhistă. Ei erau închişi pentru că ar fi putut s-o înjghebeze.

În lagăr erau închişi social-democraţi şi socialişti-revoluţionari. Mulţi dintre ei fuseseră arestaţi în perioada lor de loialitate şi inactivitate filistină. Pe ei îi închiseseră nu pentru că luptaseră împotriva statului sovietic, ci pentru că exista o probabilitate ca ei să lupte împotriva lui.

Ţăranii erau deportaţi în lagăr nu pentru că se răzvrătiseră împotriva colhozurilor. Erau deportaţi cei care, în anumite condiţii, ar fi devenit, poate, ostili colhozurilor.

În lagăr nimereau oamenii pentru câte o critică nevinovată: unuia nu-i plăcuseră cărţile şi piesele premiate de stat, altuia – aparatele de radio şi stilourile de fabricaţie autohtonă; în anumite împrejurări asemenea oameni ar fi putut deveni duşmani ai statului.

În lagăre erau trimişi oameni pentru că purtau corespondenţă cu mătuşi sau veri stabiliţi în străinătate. Erau închişi pentru faptul că posibilitatea

ca ei să devină spioni era în cazul lor mai mare decât în cazul altora, care nu aveau rude dincolo de cortină.

Teroarea aceasta nu-i viza pe criminali, ci pe cei care, potrivit părerii organelor represive, prezentau ceva mai multe posibilităţi decât alţii să devină. De astfel de deţinuţi se deosebeau oamenii cu adevărat ostili Puterii Sovietice, cei care luptaseră efectiv împotriva ei: bătrâni eseri, menşevici, anarhişti, partizani ai autonomiei Ucrainei, Letoniei, Estoniei, Lituaniei, iar în timpul războiului – banderoviştii[27].

Deţinuţii sovietici îi socoteau ca pe propriii lor duşmani, fiind totuşi entuziasmaţi de cei întemniţaţi pentru fapte reale.

Într-un lagăr cu regim special, Ivan Grigorievici întâlnise un adolescent, elev, pe nume Borea Romaşkin, condamnat la zece ani de detenţie; el scrisese, într-adevăr, manifeste în care statul era acuzat de reprimarea unor oameni nevinovaţi, le bătuse la maşină şi le lipise, în timpul nopţii, pe zidurile caselor moscovite. Borea i-a povestit lui Ivan Grigorievici că în timpul anchetei veniseră să se uite la el zeci de lucrători ai ministerului securităţii, printre care şi câţiva generali – pe toţi îi interesa în cel mai înalt grad băieţandrul arestat pentru o efectivă infracţiune. Borea devenise celebru şi în lagăr: toată lumea îl cunoştea, întrebau de el şi deţinuţii din lagărele vecine. Atunci când Ivan Grigorievici fusese „etapizat“ într-un lagăr nou, la 800 km distanţă, auzise încă în prima seară povestea lui Boris Romaşkin – faima lui străbătea întreaga Kolîma.

Ciudat era însă faptul că oamenii condamnaţi pentru delicte reale, pentru luptă efectivă împotriva statului sovietic, îi considerau nevinovaţi pe toţi deţinuţii politici, toţi, fără excepţie, trebuind să fie eliberaţi. Iar cei închişi pentru cauze născocite – şi aceştia se numărau cu milioanele – considerau că numai ei trebuie amnistiaţi şi se străduiau să demonstreze vina reală a falşilor spioni, culaci, sabotori, să justifice deci cruzimea dovedită de stat.

Între alcătuirea sufletească a celor întemniţaţi şi a acelora care trăiau în libertate exista o profundă deosebire. Ivan Grigorievici constatase că oamenii de lagăr rămăseseră fideli vremurilor care îi zămisliseră. În caracterul şi gândurile fiecăruia dintre ei trăiau diferite epoci ale vieţii Rusiei. Erau acolo participanţi la războiul civil, cu îndrăgitele lor cântece, cu eroii şi cărţile lor; erau acolo „verzi“[28] şi petliurişti[29], cu patimile neostoite ale vremii lor, cu versurile, cântecele, năravurile lor. Erau activişti ai Cominternului din anii ’20, cu patosul lor specific, cu vocabularul lor, cu filozofia şi cu maniera lor de a se comporta, de a pronunţa cuvintele; erau acolo şi oameni foarte bătrâni – monarhişti, menşevici, eseri, care păstrau în ei universul ideilor, moravurilor, eroilor literari, care existase în urmă cu patruzeci-cincizeci de ani.

În bătrânul zdrenţăros care tuşea întruna puteai recunoaşte imediat un cavalergard slab de înger, delăsat şi totodată generos, iar în vecinul lui de prici, la fel de zdrenţăros şi năpădit de o barbă căruntă – un social-democrat nepocăit, ca şi în sanitarul gârbovit plin de ciudăţenii – pe comisarul unui tren blindat.

Oamenii vârstnici care trăiau în libertate nu mai purtau această pecete irepetabilă a vremurilor trecute; trecutul lor se ştersese, ei luau cu uşurinţă înfăţişarea timpului nou, gândeau şi se frământau corespunzător zilei de azi; vocabularul, gândurile şi pasiunile lor, sinceritatea lor se mlădiau supus, potrivit mersului evenimentelor şi voinţei stăpânirii.

Cum se putea explica această deosebire? Poate că în lagăr omul încremenea ca într-un soi de anestezie?

Trăind în lagăr, Ivan Grigorievici constatase permanenta năzuinţă a oamenilor de a se smulge dintre sârmele ghimpate, de a se întoarce la soţii şi copii. În schimb, în libertate, întâlnise uneori oameni eliberaţi din lagăr, iar servilismul lor făţarnic, spaima faţă de propriile gânduri şi groaza de o nouă arestare erau atât de puternice, încât aceşti oameni păreau

arestaţi mai temeinic acum decât pe vremea muncilor silnice din lagăr.

Ieşind din lagăr, muncind ca salariat liber, trăind alături de cei dragi şi apropiaţi, un asemenea om se autocondamna uneori la o şi mai riguroasă detenţie, mai aproape de desăvârşire şi mai totală decât cea impusă de sârma ghimpată a lagărului.

Şi totuşi, în chinuri, în murdărie, în tulbureala vieţii de lagăr, singura lumină şi forţă a sufletului rămânea libertatea. Libertatea era nemuritoare.

În micul oraş de provincie, alături de văduva sergentului Mihaliov, Ivan Grigorievici a început să perceapă şi mai puternic, şi mai cuprinzător, sensul libertăţii.

În lupta cotidiană dusă de oameni, în şmecheriile lor pentru a obţine, prin muncă de noapte, o rublă în plus, în bătălia dată de colhoznici pentru un pumn de grâu şi un cartof, în schimbul firesc al muncii lor, el întrezărea nu doar dorinţa de a trăi mai bine, de a-şi hrăni copiii pe săturate şi de a-i îmbrăca. În lupta pentru dreptul de a face o pereche de cizme, de a împleti o bluză, în dorinţa plugarului de a semăna ceea ce vrea el, străbătea năzuinţa de libertate, firească şi indestructibilă, specifică naturii umane. Aceeaşi libertate o văzuse şi o cunoscuse şi la oamenii din lagăre. Libertatea părea nemuritoare de amândouă părţile sârmei ghimpate.

Odată, într-o seară, după lucru, se apucă să-şi înşire în memorie cuvinte de lagăr. Doamne-Dumnezeule, pentru fiecare literă din alfabet exista câte un cuvânt din lagăr… Şi despre fiecare cuvânt ar fi putut scrie articole, poeme, romane.

Arest… barak… vertuh… golod… dohodiaga… jenskie lagheria… zeka… ITL… ksiva…[30] şi uite aşa până la capătul alfabetului. O lume imensă, cu limbajul ei, economia ei, codul ei moral. Cu astfel de lucrări ai putea umple rafturi întregi de cărţi. Mai multe decât *Istoria fabricilor şi uzinelor* proiectată de Gorki.

De pildă, următorul subiect: istoria unui eşalon – constituirea lui, eşalonul pe drum, paza

eşalonului… Cât de naive, de familiare i se par unui deţinut de azi eşaloanele anilor ’20, „voiajul“ deţinutului politic în cupeul unui tren de pasageri alături de un paznic-filozof care îl serveşte cu prăjituri pe cel escortat! Embrioni timizi ai culturii de lagăr: încărunţită epocă de piatră, un puişor abia ieşit din găoace.

Şi eşalonul actual, format din 60 de vagoane, îndreptându-se spre ţinutul Krasnoiarsk: un oraş-închisoare pe roţi, vagoane de marfă cu patru osii, ferestruici zăbrelite, priciuri cu trei niveluri, vagoane-depozit, vagoane de escortă pline de paznici şi santinele, vagoane-bucătării, vagoane cu câini poliţişti care patrulează în timpul opririlor de-a lungul trenului: comandantul eşalonului cu o suită precum padişahul din poveste, înconjurat de linguşeala bucătarilor şi de prostituatele-concubine: controalele când se urcă supraveghetorul în vagon, iar paznicii stau cu armele automate în uşile deschise ale vagoanelor de marfă, ţinându-i pe arestaţi în bătaia puştii – oameni adunaţi într-o grămadă înghesuită, supraveghetorul care-i mână cu abilitate pe arestaţii însemnaţi dintr-o parte a vagonului în cealaltă, şi oricât de repede s-ar mişca arestatul, paznicii apucă totuşi să-l lovească în spate sau peste căpăţână cu bâta.

Nu demult, după Marele Război pentru Apărarea Patriei, au fost montate sub platformele ultimelor vagoane un soi de grape metalice. Dacă arestatul demonta în timpul mersului podeaua pentru a se arunca pe spate între şine, îl culegea grapa, îl rupea în bucăţi, îl arunca sub roţi; iar pentru cei care, spărgând vagonul, încercau să se urce pe acoperiş, au fost instalate reflectoare puternice, care despicau bezna de la locomotivă până la ultimul vagon, şi mitraliera, aţintită de-a lungul trenului, îşi făcea prompt meseria dacă se întâmpla ca pe acoperişul vagoanelor să alerge un om. Da, totul se dezvoltă. S-a cristalizat şi economia eşalonului – plusprodusul, traiul bun al ofiţerilor de escortă din vagonul ştabilor, fiertura de la cazanul puşcăriaşilor şi al câinilor,

diurna calculată corespunzător cu deplasarea de 60 de zile a eşalonului spre lagărele din Siberia Orientală, schimbul de mărfuri pe vagoane, sălbatica acumulare primitivă din interiorul vagoanelor şi pauperizarea corespunzătoare. Da, totul curge, totul se schimbă, nu poţi intra de două ori în acelaşi eşalon[31].

Cine va descrie disperarea celor smulşi de lângă neveste, spovedaniile de noapte acoperite de zgomotul metalic şi scrâşnetul roţilor de tren, supunerea, speranţa, acea cufundare în hăul întunecat al vieţii de lagăr, scrisorile aruncate din întunericul vagoanelor în imensa, întunecata cutie poştală a stepei, scrisori care mai şi ajungeau câteodată la destinaţie?!

În eşalon nu s-au format încă deprinderile din lagăr, nu a apărut încă acea oboseală, acea durere de cap provocată de grijile din lagăr; pentru inima sângerândă totul e încă neobişnuit, totul – îngrozitor: semiîntunericul, scândurile negeluite, hoţii isterici care mişună de colo-colo, privirea de cuarţ a celor din escortă.

Iată, un băieţaş a fost ridicat pe umeri la ferestruică şi strigă: „Bunicule, bunicule, unde ne duc?“.

Şi toţi din vagon aud glasul bătrânesc, tărăgănat, hârâit.

— În Siberia, dragule, la ocnă…

Ivan Grigorievici se gândi dintr-odată: asta să fie oare calea parcursă de mine? Soarta mea? Căci, iată, cu asemenea eşaloane a început drumul meu şi, uite, acum el s-a terminat.

Asemenea dese amintiri de lagăr, apărute fără nici o legătură între ele, îl chinuiau prin caracterul lor haotic. El intuia, înţelegea că te poţi descurca şi în haos, că el anume e în stare să o facă, şi că acum, când drumul vieţii sale de lagăr se terminase, venise momentul să vadă limpede, să distingă legile în haosul de suferinţe, de contradicţii între vină şi sfânta nevinovăţie, între recunoaşterea mincinoasă a fărădelegilor şi fidelitatea fanatică, între aberaţia

uciderii unor milioane de oameni nevinovaţi şi devotaţi partidului şi sensul de fier al acestor crime.

12

În ultimele zile Ivan Grigorievici era tăcut. Cu Anna Sergheevna aproape că nu discuta. În schimb la lucru se gândea deseori la ea, la Alioşa, şi se tot uita la ceasul de perete din atelierul de lăcătuşerie, să vadă cât mai are până să se ducă acasă.

În aceste zile tăcute, mereu cu gândul la viaţa lui de lagăr, nu se ştie de ce îşi amintea cel mai adesea soarta femeilor din lagăr… Părea că nu se gândise niciodată atât de mult la femei.

…Egalitatea femeii cu bărbaţii e confirmată nu de la catedră şi nici în lucrările sociologilor… Egalitatea ei este demonstrată nu numai în munca de fabrică, nu în zborurile cosmice, nu în focul revoluţiei – ea este afirmată şi confirmată de istoria Rusiei acum, dintotdeauna şi din vecii vecilor, de suferinţele din vremea iobăgiei, din lagăre, din eşaloane, din puşcării.

Femeia a devenit egala bărbatului faţă-n faţă cu veacurile de iobăgie, cu Norilskul, Vorkuta şi Kolîma.

Lagărul a mai confirmat şi un al doilea adevăr, simplu ca un legământ: viaţa bărbaţilor şi a femeilor e de nedespărţit.

În interdicţie, în barajul ridicat între ei rezidă o forţă satanică. Apa pâraielor şi a râurilor, oprită de baraj, are forţa ei ascunsă, tenebroasă. Această forţă înăbuşită – ascunsă în şopotul gingaş, în petele de lumină solară, în clipocitul din urcior – îşi dă la iveală forţa nestăvilită, sfărâmă pietre, loveşte cu ameţitoare putere în paletele turbinelor.

Nemiloasă e forţa foamei, un baraj poate anevoie despărţi omul de pâinea lui. Nevoia de hrană, firească şi bună, se transformă într-o forţă care

nimiceşte milioane de oameni, care sileşte mamele să-şi mănânce copiii, care devine bestială, sălbatică.

Interdicţia prin care în lagăr femeile erau despărţite de bărbaţi le stâlceşte şi ea trupul şi sufletul.

Tot ce ţine de femeie – gingăşie, grijă, pasiune, maternitate – sunt pâinea şi apa vieţii. Şi toate acestea se nasc în femeie pentru că pe lume există bărbaţi, fii, taţi şi fraţi. Şi toate acestea umplu viaţa bărbaţilor pentru că există neveste, mame, fiice, surori.

Şi iată că în viaţă năvăleşte forţa interdicţiei. Şi tot ce e simplu, bun, pâinea şi apa de băut a vieţii îşi dezvăluie brusc ura josnică şi tenebrele.

Violenţa, interdicţia transformată inevitabil înlăuntrul omului, ca într-o vrăjitorie, tot ce e bun în ceva rău.

…Între lagărul delincvenţilor-femei şi lagărul delincvenţilor-bărbaţi se afla o fâşie subţire de pământ – i se zicea „zona din bătaia puştii“ –, mitralierele deschideau focul îndată ce pe pământul nimănui se ivea un om. Deţinuţii se târau pe burtă peste zona din bătaia puştii, îşi croiau drum, se strecurau sub sârmele ghimpate, se căţărau peste sârmele ghimpate, iar cei care nu reuşeau rămâneau să zacă acolo cu picioarele frânte şi capetele sfărâmate de gloanţe. Lucrul acesta amintea de drumul tragic, nebunesc, al peştilor porniţi să-şi depună icrele pe râurile zăgăzuite de baraje.

Când, în lagărele sinistre cu regim special, la femeile care ani de zile nu văzuseră chip de bărbat, nu auziseră glas de bărbat, nimereau la vreo corvoadă lăcătuşi, şoferi, lemnari, ei erau chinuiţi, torturaţi, sfâşiaţi, omorâţi.

Deţinuţii de drept comun se temeau de aceste lagăre în care era considerată o fericire să atingi cu mâna măcar umărul unui bărbat, fie el şi mort; le era frică să se ducă acolo chiar şi sub protecţia armelor de foc.

Nenorocirea ursuză, întunecată schilodea oamenii închişi, îi transforma în neoameni.

La ocnă femeile le constrângeau pe femei la o convieţuire nefirească. În barăcile lor din lagăr se creau făpturi absurde – femei-dulău[32] cu voci răguşite, mers lăbărţat, cu apucături bărbăteşti, îmbrăcate în pantaloni băgaţi în cizme soldăţeşti de pânză. Iar alături apăreau făpturile nenorocite, jalnice – moşmonditele[33].

Dulăii beau cifir[34], fumau mahorcă, la beţie îşi cotonogeau prietenele mincinoase şi uşuratice, dar le şi ocroteau cu forţa pumnului sau a cuţitului de obidele şi pretenţiile grosolane ale altora. Acest univers de relaţii, tragic şi hidos, era de fapt dragostea din lagăr, din ocnă. Universul acesta înspăimântător nu stârnea în sufletul hoţilor şi ucigaşilor nici râs, nici discuţii piperate, ci numai groază.

Frenezia amoroasă a puşcăriei nu ţinea seama de distanţele din taiga, nu ţinea seama de sârma ghimpată, de zidurile groase de pază, de lacătele BUR[35]-elor; ea înfrunta, sub gloanţele paznicilor, câinii-lupi şi lama de cuţit. Tot astfel, cu ochii ieşiţi din orbite, cu şira spinării frântă, se avântă să-şi depună icrele peştele oceanic, zdrobindu-se de stâncile şi de bolovanii torentelor de munte şi cascadelor.

În acelaşi timp, oamenii lagărului îşi conservau iubirea de neveste şi mame, după cum şi logodnicele „fără frecvenţă“ din lagăr, care nu-şi văzuseră – şi nici n-aveau să-şi mai vadă vreodată – logodnicii-puşcăriaşi, aleşi în absenţă, erau gata să îndure orice tortură, de dragul fidelităţii faţă de cel ales, în numele unei cauze imaginare.

Câte ceva i se mai iartă omului, dacă în murdăria şi duhoarea violenţei din lagăr rămâne totuşi om.

Blânda Maşenka… Acum nu mai avea pe ea nici ciorapii ei subţiri şi nici bluza albastră de lână. Era greu să-ţi păstrezi, în vagonul de marfă, înfăţişarea îngrijită. Ea urmărea încordat discuţia, dusă parcă într-o altă limbă, a hoaţelor, vecinele ei de prici. Se uita cu groază la regina eşalonului – amanta isterică, cu buze palide, a unui faimos pungaş din Rostov.

Maşa îşi spălă batista într-o cană cu un rest de apă, îşi şterse tălpile, îşi întinse batista pe genunchi şi se uită în întuneric.

Ultimele luni trăite se învălmăşeau ca într-o ceaţă: plânsul Iulkăi, ce împlinise trei ani, după ce mâncase prea mult de ziua ei, chipurile oamenilor care efectuaseră percheziţia, lenjeria, desenele, păpuşile, vesela din bucătărie aruncată pe podea, ficusul – cadou de nuntă al mamei – smuls din ghiveci, ultimul zâmbet, din prag – jalnic, implorând fidelitate – al soţului; amintindu-şi zâmbetul acesta Maşa ţipa, apucându-se cu mâinile de cap; apoi săptămânile demenţiale care urmaseră, când totul rămăsese cum a fost şi, alături de străchinuţa cu terci a Iulkăi, groaza care îi îngheţa sângele în vine la Lubianka. Cozile în sala de aşteptare a închisorii interioare, glasul de la ferestruică: „pachetul se respinge"; alergăturile pe la neamuri, învăţarea pe de rost a adreselor celor apropiaţi, vânzarea grăbită, neîndemânatică, a dulapului cu oglindă şi a cărţilor editate de „Academie"; durerea produsă de faptul că prietena ei cea mai bună încetase să-i telefoneze; şi din nou oaspeţii nocturni, percheziţia până-n zori, despărţirea de Iulka pe care, cu siguranţă, nu o dăduseră bunicii, ci o duseseră la vreun orfelinat; celula de la Butîrki, unde se vorbea în şoaptă, unde chibriturile şi oasele de peşte pescuite din ciorbă erau folosite ca ace de cusut; nălucirea pestriţă a zeci de basmale, chiloţi, sutiene spălate, pe care deţinutele le uscau, fluturându-le prin aer, interogatoriul de noapte, când, pentru prima oară în viaţă, fusese ameninţată cu pumnul, i se vorbise cu „tu" şi fusese făcută curvă, prostituată. Era învinuită de

„nedenunţare“ a soţului, la rândul său condamnat la 10 ani fără drept de corespondenţă[36], tot pentru nedenunţare…

Maşa nu înţelegea de ce-ar fi trebuit ca ea şi alte zeci şi zeci de femei aşijderea ei să-şi denunţe soţii, de ce Andrei şi alte sute ca el ar fi trebuit să-şi denunţe camarazii de muncă şi prietenii din copilărie. Anchetatorul o chemase o singură dată. Apoi trecuseră opt luni de puşcărie – zi şi noapte, noapte şi zi. Disperarea lua locul unei aşteptări obtuze, apoi brusc, ca un val al mării, o inunda speranţa, convingerea că se va întâlni în curând cu soţul şi fetiţa ei.

În cele din urmă temnicerul îi înmânase o fâşie îngustă de hârtie subţire şi ea citi: 58-6-12.

Dar şi după aceea continuă să spere: poate că aşa, pe negândite, o vor elibera, soţul ei va fi achitat, Iulia – acasă şi se vor întâlni pentru a nu se mai despărţi niciodată. La gândul acestei întâlniri, de fericire, o lua cu frig şi călduri.

O treziseră în toiul nopţii: „Liubimova, cu bagajul!“. O transportaseră în „corbul negru“[37], ocolind închisoarea de tranzit Krasnopresnenskaia, la gara de mărfuri a Căii Ferate Iaroslavl, pentru a fi îmbarcată în eşalon…

Îşi amintea mai ales dimineaţa imediat următoare arestării soţului. Îşi amintea, de parcă dimineaţa aceea n-ar mai fi luat sfârşit. Uşa principală a casei s-a trântit, a ambalat un motor şi apoi s-a făcut dintr-odată linişte. În suflet i s-a strecurat groaza. Pe coridor a sunat telefonul, liftul s-a oprit brusc chiar în dreptul uşii ei; târşâindu-şi papucii, vecina a ieşit din bucătărie şi, pe neaşteptate, târşâitul papucilor amuţi şi el.

Se apucă să şteargă de praf cărţile risipite pe duşumea, le aranjă pe etajeră, făcu o legătură din lenjeria de pe jos – avea de gând să o fiarbă –, lucrurile din odaie păreau toate pângărite. Puse înapoi ficusul în ghiveci şi îi mângâie frunzele aspre – de ficusul acesta îşi bătea Andriuşa joc, declarându-l un simbol mic-burghez; în sinea ei era

de acord cu el. Maşa nu permisese însă niciodată ca ficusul să fie insultat şi nici dus la bucătărie: îi era milă de săraca maică-sa, foarte bătrână, care i-l dăduse în dar, traversând toată Moscova, şi îl cărase pe scări la etajul patru, căci liftul tocmai în zilele acelea era în revizie.

Liniştea era deplină! Dar vecinii nu dormeau. Le era milă de ea, se temeau de ea şi se topeau de bucurie că nu la ei veniseră cu ordinul de percheziţie şi arestare. Iulenka dormea, iar ea făcea ordine în odaie. De obicei nu se prea omora cu dereticatul, era în general indiferentă faţă de obiecte, n-o interesaseră niciodată lustrele, vesela frumoasă. Unii o considerau neglijentă, o gospodină proastă. Lui Andrei însă îi plăcea această indiferenţă a Maşei faţă de obiecte şi dezordinea din odaie. Acum însă avea impresia că dacă lucrurile vor sta la locul lor îi va fi şi ei mai bine şi mai uşor.

Se uită în oglindă, aruncă o privire prin camera dereticată. Iată, Călătoriile lui Guliver erau pe raftul de cărţi exact acolo unde fuseseră şi ieri înaintea percheziţiei, ficusul stătea din nou în ghiveciul lui pe masă. Iar Iulia, care până la patru dimineaţa plânsese agăţându-se de maică-sa, acum dormea. Pe coridor era linişte, vecinii încă nu trebăluiau la bucătărie.

În camera ei ordonată, Maşenka simţi o disperare sfâşietoare. Era toată pătrunsă de gingăşie, de dragoste pentru Andrei şi chiar aici, în această linişte casnică, înconjurată de obiecte familiare, simţi ca niciodată forţa nemiloasă în stare să frângă chiar axul pământesc; această forţă se năpustise direct asupra ei, a Iulkăi, a cămăruţei despre care obişnuia să spună:

— N-am nevoie de douăzeci de metri şi balcon, pentru că aici sunt eu fericită!

Iulia! Andriuşa! De ei o despart acum! Păcănitul roţilor de tren îi frângea sufletul. Tot mai departe era ea de Iulia şi cu fiecare oră se apropia de Siberia dată ei în schimbul vieţii lângă cei dragi.

Maşa nu mai purta acum fusta ei în carouri, cu pieptenele ei îşi pieptăna acum părul aspru, electrizat

hoaţa cu buze palide şi subţiri.

Probabil că numai într-o inimă tânără de femeie pot trăi în acelaşi timp cele două suferinţe – cea maternă, dorinţa pătimaşă de a-ţi salva copilul fără apărare, şi în acelaşi timp neputinţa copilărească în faţa mâniei statului, dorinţa de a-ţi ascunde la rândul tău capul la pieptul mamei.

Unghiile acestea rupte şi murdare aveau cândva pe ele ojă, culoarea lor o preocupa în mod deosebit pe Iulia, iar cândva tatăl îi spusese fetiţei: „Maşa are unghii aşa cum au peştişorii solzi“. Şi nici urmă de „permanent“ nu mai avea, se coafase cu o lună înaintea arestării lui Andriuşa, când trebuise să se ducă la ziua de naştere a unei prietene, chiar a celei care încetase să mai sune la telefon.

Iulenka, Iulenka, atât de timidă, de nervoasă – la azil!

Maşa gemu înfundat, ochii i se împăienjeniră – cum să-şi apere fetiţa de educatoarele haine, de copiii răi şi ştrengari, de îmbrăcămintea zdrenţuroasă şi aspră de orfelinat, de pătura soldăţească, de perna umplută cu paie ţepoase? Şi vagonul scârţâia, roţile ţăcăneau. Moscova era tot mai departe, iar Siberia – tot mai aproape.

Doamne, Dumnezeule, s-au întâmplat oare toate astea cu adevărat? Iar peste un minut i se părea vis ceea ce se petrecea aievea acum – semiobscuritatea înăbuşitoare, castronul de aluminiu, hoaţele care fumau mahorcă în aşternuturile lor aspre, lenjeria murdară, corpul care o mănâncă şi tristeţea din inimă: „De-am sosi mai repede într-o staţie, acolo măcar te apără paza de astea de la drept comun“, iar în timpul staţionării – groaza de paznici care te loveau cu patul puştii, înjurându-te de mamă, şi gândul: „De ne-ar pune mai repede în mişcare“. Chiar şi hoaţele spuneau: „Convoiul din Vologodsk e mai rău ca moartea“.

Nenorocirea ei nu erau însă nici scândurile scârţâitoare ale priciului, nici chiciura de pe pereţii vagonului – focul în sobă abia pâlpâia –, nici cruzimea paznicilor şi nici dezmăţul hoaţelor.

Nenorocirea ei era că aici, în eşalon, începuse să se destrame acea stare de abrutizare care-i cuprinsese sufletul în timpul şederii de opt luni în celula puşcăriei.

Acum simţea cu întreaga fiinţă cei 9 000 de km ai drumului ei spre străfundurile de mormânt ale Siberiei.

Aici nu va mai exista speranţa lipsită de sens din închisoare, aceea că se va deschide brusc uşa celulei şi temnicerul va striga: „Liubimova, eşti liberă, ieşi cu boarfele", şi că ea va ieşi în strada Novoslobodskaia şi va lua autobuzul până acasă, unde o aşteptau Andrei şi Iulia.

În vagon nu mai resimţea nici abrutizarea, nici oboseala nemărginită pe care avea s-o resimtă din nou în lagăr, ci numai inima însângerată.

Dar dacă Iulia îşi udă pantalonaşii? Dar spălatul pe mâini, mucii de sub nas şi legumele de care are nevoie? Noaptea se tot dezveleşte, doarme goluţă…

Maşenka nu mai avea pantofi; era încălţată acum în bocanci soldăţeşti, iar unul din bocanci avea talpa ruptă. Oare asta să fie ea, Maria Konstantinovna, care îl citea pe Blok, studiase filologia şi scria, fără să-i spună lui Andrei, versuri? Maşa care mergea grăbită pe Arbat să-şi ia oră la coafor, la Ivan Afanasievici – la Jean –, Maşa care ştia nu doar să citească o carte, dar să şi pregătească un borş bun, să facă un tort-napoleon, să coasă, să vadă de copil? Maşa, permanent entuziasmată de Andriuşa, de dragostea lui de muncă, de modestia lui, şi care, la rândul ei, stârnea admiraţia celor din jur pentru abnegaţia şi dragostea ei faţă de Andriuşa şi Iulia, Maşa – în stare să plângă dar să şi tachineze, şi să tragă foloase şi de pe urma unei copeici?

Dar eşalonul merge mai departe, tot mai departe, iar Maşa face un început de tifos – capul îi e tulbure, întunecat, greu. Dacă nu e tifos, e sănătoasă. Şi din nou, aici în eşalon, speranţa se strecoară în inima ei. Va ajunge în lagăr şi i se va spune: „Liubimova, ieşi din rând, a sosit o telegramă, ai fost eliberată" şi aşa mai departe şi toate celelalte; va

pleca la Moscova cu un tren de pasageri, iată şi staţia Sofrino, şi Puşkino, şi gara Iaroslavski, uite-l şi pe Andrei cu Iulia în braţe!

Dar şi speranţa o istovea – de-ar ajunge mai curând la staţia siberiană finală, unde să primească telegrama cu vestea eliberării. Uite şi cum aleargă picioruşele subţiri ale Iuliei pe lângă vagonul care-şi încetineşte mersul.

Dar iat-o, a ieşit din eşalon, jefuită de hoaţe, degetele degerate şi le-a ascuns în mâneca scurtei vătuite slinoase, capul îi e înfăşurat într-un prosop pluşat murdar. Iar alături de ea scârţâie pe zăpadă, ca şi cum ar călca pe cioburi de sticlă, pantofii a sute de femei moscovite condamnate la zeci de ani de lagăr pentru că nu şi-au denunţat bărbaţii.

Păşesc picioare încălţate în ciorapi de mătase, se împiedică pantofii cu toc înalt. Pe Maşa o invidiază – ea a călătorit în vagon cu hoaţele, nu cu „soţiile“, pe ea au jefuit-o, dar uite că acum are pe ea o scurtă vătuită şi bocanci în care pot fi înfundate hârtii şi cârpe.

Se împiedică, se grăbesc, se prăbuşesc soţiile duşmanilor poporului, îşi adună la repezeală boccelele risipite în zăpadă, dar să plângă le e frică.

Maşa privi în urmă: în spatele ei se aflau magazia staţiei şi vagoanele de marfă ca nişte mărgele roşii pe un trup alb ca zăpada, iar în faţa ei, desfăşurat ca un şarpe negru, convoiul deţinutelor; de jur-împrejur stive de lemne acoperite de zăpadă şi escorta îmbrăcată în scurte de vis, şi câini ciobăneşti cu blana lor deasă şi caldă. Şi aerul curat, îmbătător după drumul de două luni, mai tăios decât briciul. Se stârni vântul, un nor uscat de zăpadă se întinse peste pământul nearat şi capul coloanei se afundă într-o pâclă albă. Gerul îţi biciuia faţa şi picioarele; Maşa fu cuprinsă de ameţeală.

Şi, dintr-odată, prin oboseală, prin spaima că va degera şi va face o cangrenă, prin dorinţa de a ajunge la căldură şi de a face o baie, prin uluirea provocată de bătrânica greoaie, cu pince-nez, culcată în zăpadă cu o expresie prostească, stranie, capricioasă pe chip,

la cei 26 de ani ai ei, în ceaţa de zăpadă, Maşa îşi întrevăzu întreaga soartă din lagăr… iar destinul ei trecut, aflat la mii de verste, pe strada Spasopeskovski – pentru totdeauna pecetluit. Prin ceaţă se iviră turnurile, paznicii îmbrăcaţi în cojoace, porţile larg deschise. În acea clipă Maşa îşi văzu la fel de limpede amândouă vieţile: cea care trecuse, cea care o aştepta.

Ea aleargă, se împiedică, suflă în degetele îngheţate, dar nebunia speranţei nu o părăseşte – va ajunge în lagăr şi acolo îi vor spune că i-a venit eliberarea. De aceea şi aleargă ea, pierzându-şi răsuflarea.

Cât de grea i-a fost munca! Cum o mai duruse stomacul şi i se rupsese mijlocul din cauza greutăţii – neîngăduită femeilor – a bolovanilor de var, iar tărgile, şi goale fiind, erau ca de fontă; şi ce greu atârnau lopeţile, răngile, scândurile, buştenii, căldările cu apă murdară, hârdaiele pline cu scârnă, grămezile de rufe spălate, ude.

Cât de greu era drumul spre locul de muncă, prin bezna premergătoare dimineţii, cât de epuizant apelul în noroaie şi băltoace; cât de greţoasă şi totodată dorită era fiertura de porumb cu câte o bucată de maţ în ea, solzi de peşte scârboşi, care ţi se lipeau de cerul gurii; cât de josnic, de nemilos te jefuiau în barăci, ce discuţii urâte se purtau în toiul nopţii pe priciuri; ce forfotă respingătoare, şoapte şi foşnete; şi cât de dorită era tot timpul pâinea neagră, uscată!

Lena Rudolf – care avea 16 ani şi dormea pe prici alături de Maşa – trăia cu deţinutul de drept comun Muha, care făcea de serviciu la cazane. Lena se îmbolnăvise de sifilis, îi căzuseră unghiile de la mâini şi de la picioare şi chelise; serviciul sanitar o transferase în lagărul pentru invalizi; în schimb mama Lenei, buna, serviabila Suzana Karlovna, cu ochii ei limpezi, îşi păstrase chiar şi în lagăr distincţia şi continua să muncească în ciuda părului ei cărunt. Suzana Karlovna făcea gimnastică de

dimineaţă înainte de a se crăpa de ziuă şi se spăla cu zăpadă.

Maşa muncea până la căderea nopţii, muncea ca o iapă, ca o cămilă, ca o măgăriţă. Lagărul era în regim de penitenciar şi ea n-avea dreptul la corespondenţă, nu ştia dacă bărbatul îi mai trăieşte sau a fost executat, nu ştia unde se află Iulka ei, dacă a ajuns la vreun azil, s-a pierdut ca un mic animal fără urme sau dacă a găsit-o mama; dar oare mama ei mai trăia? Îi mai trăia fratele, Volodea? Părea să se fi obişnuit să nu ştie nimic despre ai ei, părea să nu aştepte scrisori ci să dorească doar o muncă ceva mai uşoară, nu în ger, nu în taiga, unde te mănâncă insectele, ci la bucătărie sau la infirmerie.

Totuşi, dorul după bărbatul şi fata ei nu încetase, speranţa nu-i murise, ci doar părea să fi murit. Speranţa îi adormise. Şi Maşa îi simţea somnul, aşa cum simţi în braţe un copil care doarme; şi când speranţa se trezea din nou, inima tinerei femei se umplea de fericire, de lumină şi amar.

Îi va revedea pe Iulia şi pe Andrei. Evident, nu azi, nu mâine. Vor trece nişte ani, dar îi va revedea: cum ai mai încărunţit, ce ochi trişti ai tu… Iulenka, Iulenka – fetiţa asta palidă şi subţirică e fata ei… Şi Maşa începea să se frământe: o s-o recunoască oare Iulia, o să-şi recunoască ea oare mama-puşcăriaşă, n-o să-i întoarcă spatele?

În prima toamnă de lagăr, o silise să se culce cu el supraveghetorul-şef Semisotov; îi scosese doi dinţi, o lovise în tâmplă. Încercase să se spânzure, dar nu reuşise, frânghia era de proastă calitate. Iar unele femei o şi invidiau. Apoi se instalase acea indiferenţă tristă; de două ori pe săptămână se târa după Semisotov în clădirea magaziei unde era un prici de scânduri acoperit cu piei de oaie. Semisotov era totdeauna morocănos, tăcea, iar ea se temea de el de i se întuneca mintea, şi chiar o apuca greaţa de frica lui când era beat şi devenea furios. Odată îi dăduse cinci bomboane şi ea se gândise: „Ar trebui să le trimit Iuliei la casa copilului“, şi nu le mâncase, le ascunsese în saltea. Mai apoi i le-au furat. Odată

Semisotov îi spusese: „Tare mai sunteţi murdară, şmara[38], una de la ţară şi tot n-ar ajunge în halul ăsta". Îi vorbea totdeauna cu „dumneavoastră", chiar şi atunci când era cu desăvârşire beat. Cuvintele lui Semisotov o bucuraseră, dar totuşi se gândise: dacă mă goneşte, va trebui să lucrez din nou la varniţă.

Într-o seară Semisotov plecase şi nu se mai arătase; a aflat pe urmă că s-a transferat din lagăr. Şi se bucurase, gândindu-se seara în baracă, pe prici, că nu se mai duce la depozit, să se înjosească. Apoi o dăduseră afară de la birou unde, pe timpul lui Semisotov, spăla podelele şi făcea focul la sobe – n-avea de unde să dea şperţ, iar locul ei îl primise hoaţa care luase de pe ea bluza de lână în timpul călătoriei. Se bucurase, dar în acelaşi timp se simţise ofensată: la plecare, ăla nu-i spusese nici măcar jumătate de vorbă, se purtase cu ea mai rău decât cu un câine, şi doar era şi ea cineva, avusese cândva viză permanentă de Moscova, locuise într-o cameră separată împreună cu soţul ei şi cu Iulia, se spăla în cadă, mânca din farfurie…

În lunile de iarnă munca din lagăr era grea, era greu să munceşti şi pe timp de vară, şi în zilele de primăvară; şi în cele de toamnă tot greu se muncea, iar ea nu se mai gândea acum nici la Arbat, nici la Andrei, ci numai la faptul că pe vremea lui Semisotov spăla podelele în birouri. Să fi avut ea pe atunci chiar aşa o baftă?

Şi totuşi speranţa stătea pitită în sufletul ei. Se vor revedea… Desigur, atunci ea va fi bătrână, complet căruntă, Iulia va avea copiii ei, dar se vor revedea, nu pot să nu se revadă.

Capul însă îi vâjâia de griji, nelinişti, nenorociri. Ba i se rupea cămaşa, ba se umplea de bube, ba o durea burta şi n-avea cum să ceară să meargă la infirmerie, ba îi crăpau călcâiele şi şchiopăta, şi obielele i se pătau de sânge, ba i se rupea pâslarul, ba trebuia cu orice preţ să se spele, măcar un pic, fără să mai aştepte rândul la baie, sau să-şi spele lucrurile, ba trebuia cumva uscată scurta vătuită, udată de ploaie… Şi totul se obţinea cu luptă – un ceaun cu

apă fierbinte, un fir de aţă, un ac de împrumut, o lingură cu coada întreagă, un petic ca să-şi dreagă haina. Cum să faci să scapi de insecte, cum să-ţi fereşti faţa şi mâinile de gerul câinos?

Nici scandalurile şi încăierările deţinutelor nu erau mai uşor de suportat decât munca silnică.

Şi totuşi viaţa din baracă mergea înainte.

Tuşa Tania din Oriol şoptea: „Nenorociţi cei ce trăiesc pe pământ…“ Avea o faţă grosolană, ca de mujic, părea aspră, violentă. Dar tuşa Tania nu era nici aspră, nici violentă, era toată numai bunătate. Pentru ce ajunsese această femeie sfântă în lagăr? Cu o umilinţă de neînţeles, era totdeauna gata să spele podelele şi să facă de serviciu în locul alteia.

Bătrânele călugăriţe, Varvara şi Ksenia, şopteau între ele şi tăceau imediat ce se apropia vreo mireancă păcătoasă. Ele trăiau într-o lume aparte: să-ţi pui iscălitura pe o hârtie – era păcat, să-ţi spui numele de mirean – păcat, să bei din aceeaşi cană cu mirencele – păcat, să te îmbraci în scurta de lagăr – păcat. Le puteai omorî, atât erau de îndârjite în sfinţenia lor. Sfinţenia li se vedea în îmbrăcăminte, în basmalele albe, în buzele strânse, dar în ochi li se citea răceala şi dispreţul faţă de suferinţa din lagăr, faţă de păcat. Fecioriei lor îmbătrânite îi repugnau patimile muiereşti, nenorocirile muiereşti, suferinţele mamelor şi soţiilor, toate acestea li se păreau necurate. Principalul era să-şi păstreze curată basmaua, cana de băut, cu buzele strânse să se ţină deoparte de viaţa plină de păcate a lagărului. Hoaţele le urau, iar „soţiile“[39] nu le îndrăgeau nici ele, şi le ocoleau.

Soţii, soţii… moscovite, leningrădence, kievene, din Harkov şi din Rostov, îndurerate, practice sau de pe altă lume, păcătoase, slabe, sfioase, rele, batjocoritoare, rusoaice şi nerusoaice, femei îmbrăcate în scurte de lagăr… Soţii de medici, ingineri, pictori şi agronomi, soţii de mareşali şi chimişti, soţii de procurori şi de ţărani deschiaburiţi, de agricultori ruşi, bieloruşi, ucraineni… toate

luaseră drumul soţilor lor, în bezna de morminte scite a barăcilor de lagăr.

Cu cât era mai renumit duşmanul poporului executat, cu atât mai larg cercul femeilor duse, pe urmele lui, în lagăr: soţia, fosta soţie, prima soţie, surorile, secretara, fiica, prietena soţiei, fiica din prima căsătorie…

Despre unele se spunea: „E uimitor de simplă, de modestă…“, despre altele: „Vai, e absolut insuportabilă, o cucoană trufaşă, de parcă tot la Kremlin s-ar afla“. Acestea îşi aveau şi aici suita lor de linguşitoare, în jurul lor – aureola puterii şi a faptului de a fi predestinate morţii. Despre ele se spunea în şoaptă: „Nu, astea nu mai apucă libertatea“.

Erau acolo bătrâne cu ochi obosiţi şi calmi, ajunse la puşcărie încă de pe timpul lui Lenin, cu zeci de ani de închisoare şi lagăr la activ. Erau narodnice, socialist-revoluţionare, social-democrate. Cu ele străjile erau respectuoase, ca şi hoaţele; ele nu coborau de pe prici nici când intra în baracă însuşi comandantul lagărului. Se povestea că una dintre ele, Olga Nikolaevna, o bătrânică măruntă şi căruntă, fusese înainte de revoluţie anarhistă, că aruncase o bombă în caleaşca guvernatorului Varşoviei, că împuşcase un general de jandarmi. Acum şedea pe priciul lagărului şi citea câte o carte, bându-şi apa fiartă din cana de tablă. Când Maşa se întorsese o dată noaptea din magazie, de la Semisotov, bătrânica asta se apropiase de ea, o mângâiase pe cap şi îi spusese: „Sărăcuţa de tine, fetiţa mea!“. Vai, cum mai plânsese Maşa atunci!

Nu departe de Maşa dormea pe prici Suzana Karlovna Rudolf. Făcea gimnastică, răsufla pe nas. Soţul ei, un neamţ americanizat, socialist-creştin, venise în Rusia Sovietică împreună cu familia, luase cetăţenia sovietică. Profesorul Rudolf, condamnat la 10 ani, fără drept de corespondenţă, fusese împuşcat la Lubianka; Suzana Karlovna şi cele trei fiice ale ei – Agnessa, Luiza şi Lena – ajunseseră în lagăre cu regim special. Suzana Karlovna nu ştia nimic despre

fiicele ei, cea mai mică, Lena, nu mai era nici ea împreună cu mama ei, fusese transferată în lagărul pentru invalizi. Suzana Karlovna nu se saluta cu bătrâna Olga Nikolaevna – care îl făcuse pe Stalin fascist, iar pe Lenin – călăul libertăţii ruse. Suzana Karlovna spunea că prin muncă ajută la crearea lumii noi şi că acest lucru îi dă putere să suporte despărţirea de soţul şi fiicele ei. Suzana Karlovna povestea că, pe când trăiau la Londra, fuseseră prieteni cu Herbert Wells, iar la Washington se întâlniseră cu Roosevelt; preşedintelui îi plăcea să stea de vorbă cu soţul ei. Ea accepta totul, totul îi era limpede, un singur lucru nu îi era prea clar: văzuse cum omul care îl arestase pe profesorul Rudolf băgase în buzunar o monedă de aur unicat, mare cât palma unui copil, în valoare de 100 de dolari. Pe monedă era gravat profilul unui indian cu podoaba lui de pene – omul care făcuse percheziţia luase moneda pentru fiul său, fără să se gândească măcar că moneda e de aur.

Toate femeile acestea – curate, distruse, istovite, răbdătoare – trăiau în lumea speranţelor. Speranţa lor ba adormea, ba se trezea, dar de părăsit nu le părăsea nici o clipă.

Maşa spera şi ea – speranţa o chinuia, dar numai ea o mai ajuta să respire chiar dacă durea.

După o iarnă siberiană lungă cât un termen de condamnare, sosise o primăvară palidă şi pe Maşa o trimiseseră cu încă două femei să repare drumul care ducea la oraşul socialist în care trăiau în cottage-uri de bârne nacialnicii şi personalul salariat liber. Maşa văzuse încă de departe, la ferestrele înalte, perdelele ei cumpărate pe Arbat şi silueta unui ficus. Văzuse şi cum urcă scările şi intră în casa şefului conducerii lagărelor cu regim special o fetiţă cu ghiozdan.

Ostaşul de pază îi spusese: „Ce, te crezi aici la cinema?“.

Iar când, în lumina amurgului, se întorceau în lagăr, se auzise dinspre depozitul de cherestea radioul din Magadan.

Maşa şi cele două femei care de-abia îşi târau picioarele prin noroi îşi lăsaseră jos lopeţile şi se opriseră.

Pe fondul cerului palid se conturau turnurile lagărului şi paznicii cu scurte negre, încremeniţi acolo ca nişte muşte grase, în timp ce barăcile scunde păreau să fi ieşit tocmai atunci din pământ, gândindu-se de n-ar fi mai bine să se întoarcă din nou în pământ.

Muzica nu era tristă; era veselă, o muzică de dans, dar, ascultând-o, Maşa se pusese pe plâns şi plânsese ca niciodată în viaţă. Alături de ea, cele două femei – una dintre ele era o deschiaburită, iar cealaltă o leningrădeancă în vârstă cu ochelarii crăpaţi – plângeau şi ele. Şi părea că lentilele ochelarilor crăpaseră din cauza lacrimilor.

Paznicul se fâstâcise: puşcăriaşele plângeau rareori, inimile lor erau îngheţate ca tundra.

Paznicul le împinsese de la spate, rugându-le: „Gata acum, ajunge, mama voastră, cu plecăciune vă rog, curvelor".

Se uitase mult timp împrejur fără măcar să-i dea prin gând că femeile plângeau din cauza radioului.

Dar nici Maşa nu înţelegea de ce se umpluse inima ei, aşa dintr-odată, de tristeţe, de disperare; era de parcă toate câte le avusese în viaţă – dragostea de mamă, rochia de lână în carouri care-i venea atât de bine, Andriuşa, versurile frumoase, mutra anchetatorului, zorile deasupra mării brusc luminate de la Kalesuri lângă Suhumi, flecăreala Iuliei, Semisotov, bătrânele călugăriţe, certurile furibunde ale lesbienelor, spaima pentru faptul că brigadiera începuse s-o privească prea insistent, tot astfel cum se uita la ea şi Semisotov, aşadar toate se amestecaseră; de ce oare în sunetele muzicii de dans începuse să simtă că are pe corp o cămaşă murdară, că bocancii îi sunt uzi şi grei ca nişte fiare, că scurta îi miroase acru; de ce oare o străfulgerase, ca o lamă trecută peste inimă, întrebarea: de ce-i fuseseră hărăzite ei, Maşei, gerurile astea, descompunerea asta sufletească, supunerea asta în faţa destinului?

Speranţa care îi apăsa tot timpul inima cu greutatea ei vie murise…

În sunetele acelei muzici de dans Maşa pierduse definitiv speranţa de a o revedea pe Iulia, rătăcită în colosul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste prin cine ştie ce aziluri, colonii, case ale copilului. În sunetele vesele ale muzicii, tineri dansau în cămine şi cluburi. Şi Maşa înţelese că bărbatul ei nu mai este, că a fost împuşcat şi că ea nu-l va mai vedea niciodată.

Şi atunci a rămas fără nici o speranţă, cu desăvârşire singură… N-avea s-o mai revadă niciodată pe Iulia, nici azi, nici când va fi o bătrână căruntă, niciodată…

Doamne, Dumnezeule, fie-ţi milă de ea, miluieşte-o pe ea, Doamne!

Maşa a părăsit lagărul după un an. Înainte de a se întoarce în libertate zăcuse într-un bordei îngheţat pe un aşternut de cetină şi nimeni n-o mai mânase la lucru, nimeni n-o mai supărase; sanitarii au pus-o pe Maşa Liubimova într-o ladă dreptunghiulară făcută din scânduri date la rebut de controlul tehnic şi s-au uitat pentru ultima oară la chipul ei pe care stăruia expresia unei bucurii şi mirări copilăreşti, expresia avută atunci, lângă depozitul de cherestea, când ascultase muzica aceea veselă, şi la început se bucurase, iar apoi înţelesese că nu mai există nici o speranţă.

Şi Ivan Grigorievici se gândi că la ocna din Kolîma bărbatul nu era egal cu femeia – în ciuda a tot şi toate soarta bărbatului era mai uşoară.

14

Ivan Grigorievici îşi văzu mama în vis. Mergea pe drum, ferindu-se de torentul de tractoare şi basculante; nu-şi vedea fiul, iar el striga: „Mamă, mamă, mamă…“ Dar vuietul greu al maşinilor îi acoperea glasul.

Nu avea nici o îndoială că în forfota drumului ea va recunoaşte în acest deţinut cărunt pe fiul ei; numai de l-ar auzi, numai de şi-ar întoarce privirile; dar ea nu-l auzea şi nici privirile nu şi le întorcea.

Cuprins de disperare, deschise ochii; aplecată deasupra lui stătea o femeie pe jumătate dezbrăcată – în vis el îşi chemase mama şi femeia venise la el.

Acum o avea alături şi simţi pe dată, cu întreaga sa fiinţă, cât este ea de frumoasă. Femeia auzise cum strigă în somn şi venise lângă el cu gingăşie şi milă. Ochii femeii nu plângeau, dar el văzu în ei ceva mai mult decât lacrimi de compasiune, văzu ce nu mai văzuse niciodată în ochii oamenilor.

Ea era frumoasă pentru că era bună. O luă de mână. Ea se culcă alături de el şi el îi simţi căldura, sânii mângâietori, umerii, părul. Părea că nu o simte aievea, ci în vis; aievea nu fusese niciodată fericit.

Ea era toată numai bunătate, şi el înţelegea cu fiinţa trupului său că gingăşia ei, căldura ei, şoaptele ei sunt minunate pentru că inima ei e plină de bunătate faţă de el, pentru că iubirea înseamnă bunătate.

Prima noapte de dragoste…

— Nu vreau să-mi aduc aminte, e tare greu, dar nici să uit nu pot. Totul e viu – mai adoarme, se mai trezeşte… Un fier în inimă, ca o schijă. Nu mai scap de ea. Cum să uit. Eram destul de mare.

Dragul meu, bărbatul mi l-am iubit foarte tare. Eram frumoasă, dar rea, lipsită de bunătate. Aveam pe atunci 22 de ani. Pe atunci nu m-ai fi iubit, cu

toate că eram frumoasă. Ştiu asta, o simt ca femeie: nici eu nu însemn pentru tine numai faptul că ne-am culcat împreună. Eu te privesc, nu te supăra, ca pe Hristos. Şi în faţa ta, ca în faţa lui Dumnezeu, îmi vine să mă căiesc. Dragul meu, doritul meu, vreau să-ţi povestesc totul, să-mi amintesc totul aşa cum a fost…

Nu, în momentul deschiaburirii nu era foamete, s-au redus doar terenurile. Iar foametea a venit în 1932, la doi ani după deschiaburire.

Eu spălam podelele la RIK[40], iar prietena mea, la secţia agricolă, aşa că aflam multe şi pot să spun tot, aşa cum a fost. Contabilul îmi zicea: „Tu ar trebui să fii ministru"; înţeleg, într-adevăr, repede şi am o memorie bună.

Deschiaburirea a început în nouă sute douăzeci şi nouă, la sfârşitul anului, dar cotitura s-a produs în februarie-martie treizeci.

Uite că mi-am adus aminte: înainte de a-i aresta, le-au pus nişte taxe. Au plătit o dată, au îndurat ce-au îndurat, a doua oară a vândut fiecare ce a putut – numai să poată plăti. Credeau că dacă or să plătească, statul o să-i ierte. Unii au tăiat vitele, au început să facă basamac din cereale, beau, mâncau, e totuna, ziceau – viaţa noastră s-a dus.

Poate că în alte regiuni a fost altfel, dar la noi aşa s-a întâmplat. La început au arestat numai capii de familie. Au ridicat mai mult dintre cei care făcuseră armata pe timpul lui Denikin, în unităţile căzăceşti. Arestările le făcea numai GPU[41]-ul, atunci n-a participat activul. Primul lot a fost împuşcat în întregime. N-a rămas în viaţă nimeni. Iar pe cei arestaţi la începutul lui decembrie i-au ţinut două-trei luni la puşcărie şi pe urmă i-au deportat ca „special strămutaţi"[42]. Atunci când arestaseră taţii, nu s-au atins de familii, au făcut doar inventarul gospodăriei, dar familia nu mai era considerată proprietară, ci îşi primea gospodăria în păstrare.

Regiunea dădea planul – cifra calculelor pe raioane, raioanele împărţeau numărul pe sovietele săteşti, iar sovietele săteşti alcătuiau listele de

oameni. După listele astea îi ridicau. Cine le alcătuia? Troicile[43]. Nişte oameni tulburi hotărau cine să trăiască şi cine să moară. Şi desigur aici se amestecau de toate – şi şperţuieli, şi chestii muiereşti, şi pentru câte o supărare mai veche, şi aşa se întâmpla câteodată că sărăcimea ajungea pe listele culacilor, iar ăi mai bogaţi se răscumpărau.

Acum înţeleg eu că nenorocirea nu consta în faptul că listele erau întocmite de ticăloşi. În activ erau mai mulţi oameni cinstiţi decât ticăloşi; nelegiuirea era însă aceeaşi şi din partea unora, şi din partea celorlalţi. Important era că toate listele astea erau nedrepte, criminale, şi era totuna cine nimerea în ele. Şi Ivan era nevinovat, şi Petru – nevinovat. Cine a dat însă cifra pentru toată Rusia? Cine a dat planul pe întreaga ţărănime? Cine a iscălit?

Taţii erau închişi când, la începutul lui nouă sute treizeci, au început să ridice şi familiile. Acum GPU-ul nu mai pridídea de unul singur şi a mobilizat şi activul; toţi – oameni de-ai tăi, cunoscuţi, dar care parcă se scrântiseră, parcă fuseseră vrăjiţi; ameninţau cu puşca, le spuneau copiilor lepădături chiabureşti, lipitori, dar în lipitorile astea nu mai rămăsese de frică nici o picătură de sânge. Erau albi la faţă ca hârtia. Iar ochii activiştilor – sticloşi ca ochii de cotoi. Şi doar aproape toţi de-ai noştri erau. E adevărat, parcă vrăjiţi – hotărâseră că nu se pot atinge de nimic; şi un ştergar era spurcat, şi la masa paraziţilor nu se mai aşezau, şi copilul de culac era pentru ei scârbos, şi fetele – mai rău ca păduchii. Şi se uitau la deschiaburiţi ca la nişte vite, ca la porci; la culaci totul era scârbos, şi persoana lor, şi nici suflet n-aveau, şi putoarea tot dinspre ei venea, şi toţi erau molipsiţi de boli venerice, dar, ce era mai grav, toţi erau duşmanii poporului şi exploatau muncă străină. Iar sărăcimea şi comsomolul, ba chiar miliţia, erau cu toţii nişte ceapaevi, numai eroi, dar dacă te uitai mai bine la acest activ vedeai oameni ca toţi oamenii, iar printre ei şi mucoşi, şi nemernici destui.

Vorbele astea au început să mă influenţeze şi pe mine; eram doar o fetişcană, şi vorbele astea se

spuneau şi la adunări, şi în instructajele speciale, şi la radio erau transmise, şi la cinema numai asta se vedea, şi scriitorii scriau despre asta, şi Stalin însuşi, şi toţi băteau într-un singur punct: culacii, paraziţii ard grânele, omoară copiii; şi se declara fără ocol – trebuie stârnită împotriva lor furia maselor, trebuie desfiinţaţi cu toţii, ca clasă, blestemaţii… Aşa că am început şi eu să mă las vrăjită, şi să mi se pară că tot răul de la culaci vine, şi că de or să fie dintr-odată stârpiţi vor veni vremuri fericite pentru ţărani. Şi nici o milă nu merită, că doar ăştia nu-s oameni, şi nici să te lămureşti ce soi de gângănii sunt nu poţi. Şi am intrat şi eu în activ. Iar în activ erau oameni de tot felul: dintr-ăia care credeau sincer şi îi urau pe paraziţi, fiind de partea ţăranilor celor mai săraci, şi dintr-ăia care-şi aranjau treburile lor, dar cei mai mulţi erau dintr-ăia care pur şi simplu îndeplineau ordinele – ăştia îşi omorau şi mama şi tatăl, numai ordinul să-l execute potrivit instrucţiunilor primite. Şi cei mai afurisiţi nu erau ăia care credeau într-adevăr că de vor fi culacii stârpiţi viaţa va fi fericită. Şi nici chiar ăia care se purtau ca nişte fiare sălbatice nu erau cei mai înspăimântători. Cei mai ticăloşi erau ăia care-şi întemeiau binele lor pe sângele altora, care ţipau despre conştiinţă, dar umblau după răfuieli personale şi se ţineau de jafuri. Şi nenoroceau oamenii din interes, pentru nişte boarfe, pentru o pereche de cizme, iar să nenoroceşti pe cineva era uşor – făceai un denunţ, nici de iscălitură nu era nevoie: cutărică a ţinut un argat sau a avut trei vaci – şi gata culacul. Vedeam toate astea, mă frământam, dar în adâncul sufletului nu sufeream, căci dacă vitele nu s-ar fi tăiat la fermă după lege, sigur că m-aş fi frământat foarte tare, dar din asta nu mi-ar fi pierit somnul.

…Chiar nu-ţi aduci aminte ce mi-ai spus? Eu însă nu-ţi uit vorbele. Ele mă ajută să înţeleg, să văd limpede ca lumina zilei. Te întrebasem cum de-au putut nemţii să-i asfixieze în celule pe copiii de evrei, cum de-au mai putut ei după aceea trăi, să nu fi existat oare o judecată a lor, fie din partea oamenilor,

fie de la Dumnezeu? Iar tu mi-ai spus: judecata călăului e una singură – el nu se uită la victima lui ca la un om şi încetează el însuşi să fie om, omoară omul din el, devine propriul său călău; în schimb, cel năpăstuit rămâne pentru totdeauna om, oricât l-ai omorî. Îţi aminteşti?

Acum înţelegi de ce m-am dus să mă fac bucătăreasă şi n-am mai vrut să fiu preşedinte de colhoz? Dar despre asta ţi-am mai povestit eu.

Acum, când mă gândesc la deschiaburire, văd totul cumva altfel, m-am eliberat de vrăjitorie şi am văzut oamenii. De ce eram atât de împietrită? Păi am văzut cum erau oamenii chinuiţi, ce se făcea cu ei! Şi se spunea: ăştia nu-s oameni, ăştia-s culăcime. Mă tot gândesc, vreau să-mi aduc aminte – cine a inventat cuvântul acesta – culăcime, nu cumva l-a inventat Lenin? Ce blestem au luat asupra lor? Pentru a-i putea omorî, trebuia mai întâi declarat: culacii nu sunt oameni! Tot aşa cum ziceau şi nemţii: jidanii nu sunt oameni! Tot aşa şi Lenin şi Stalin: culacii nu sunt oameni! Nu-i adevărat. Oameni sunt şi ei, oameni! Asta am început să înţeleg. Toţi sunt oameni!

Şi aşa, la începutul lui nouă sute treizeci au început să deschiaburească familiile. Toiul nebuniei a fost prin februarie-martie. Raionul te zorea: să nu mai fie până la vremea semănatului culaci, să înceapă mai repede viaţa nouă. Aşa şi spuneam: prima primăvară colhoznică.

Strămutarea o făcea, desigur, activistul. Dar instrucţiuni pentru felul cum să faci strămutarea nu existau. Câte un preşedinte dădea atâtea căruţe, că n-aveau ce pune în ele – se chemau culaci, dar căruţele plecau pe jumătate goale. Din satul nostru însă i-au mânat pe deschiaburiţi pe jos. Numai cu ce-au apucat să ia în braţe – ceva haine şi aşternut. Şi era un noroi de-ţi smulgea cizmele din picioare. Îţi venea rău să te şi uiţi la ei. Plecau încolonaţi, mai aruncau o privire spre izbele părăsite, purtând cu sine căldura cuptoarelor din case; tare mai sufereau, că doar în casele alea se născuseră, în casele alea îşi măritaseră

fetele. Lăsau cuptoarele încinse şi pe sobă ciorba nefiartă, şi laptele nebăut, iar din coşuri mai ieşea încă fum; femeile plângeau, dar de ţipat se temeau să ţipe. Iar nouă puţin ne păsa: activişti, ce mai! I-am mânat ca pe gâşte. Iar în urma lor o telegă, şi în ea Pelagheia, oarba, moşul Dmitri Ivanovici, care de zece ani nu mai ieşise pe picioarele lui din izbă şi Marusia-prostănaca, o paralitică, fată de culac, lovită de un cal în copilărie cu copita în tâmplă şi de atunci rămasă beteagă.

Iar la centrul de raion nu mai ajungeau închisorile. Şi ce închisori mai erau şi alea de la centrul raional – nişte beciuri! Şi se aduna acolo forţă, nu glumă, din fiecare sat câte o coloană. Cinematograful, clubul, teatrul, şcolile – toate au fost umplute cu arestaţi. Dar acolo nu i-au ţinut mult. I-au dus la gară unde, pe liniile moarte, îi aşteptau eşaloanele din vagoane de marfă goale. Sub escortă i-au dus – miliţie, GPU – ca pe criminali: bunici şi bunice, muieri şi copii, că pe taţi îi ridicaseră încă din iarnă. Iar oamenii şopteau: „îi duc pe culaci“, de parcă de lupi ar fi vorbit. Şi unii chiar strigau: „blestemaţilor“, dar ei nu mai plângeau, împietriseră…

Cum i-au dus mai departe n-am văzut, dar am auzit de la oameni de pe la noi – că doar mergeau oamenii noştri dincolo de Ural, la culaci, ca să scape de foame, iar eu am primit şi o scrisoare de la o prietenă. Pe urmă mai şi fugeau unii din strămutarea specială, şi cu doi dintr-ăştia am şi stat de vorbă…

În bou-vagoane sigilate i-au dus; lucrurile li se transportau separat, cu ei aveau numai ceva alimente, cât au putut duce cu mâinile. La una dintre staţii – mi-a scris prietena mea – au adus în eşalon şi taţii, şi în ziua aceea a fost în vagoane mare bucurie şi multe lacrimi…

Au călătorit mai mult de o lună, căile ferate erau supraaglomerate cu eşaloanele astea, erau transportaţi ţăranii din toată Rusia, culcaţi claie peste grămadă, n-aveau nici priciuri pe care să doarmă în vagoanele de vite. Se înţelege, bolnavii au murit pe

drum, n-au ajuns la destinaţie. Totuşi, pe la staţiile de cale ferată mai mari erau hrăniţi: o găleată cu zeamă chioară şi 200 de grame de pâine.

Paza era militară. Paznicii nu erau înverşunaţi, cum nu eşti înverşunat pe vite, aşa mi-a scris prietena mea.

Iar ce s-a întâmplat chiar acolo mi-au povestit cei doi fugari; regionala i-a împrăştiat prin taiga. Unde era câte o aşezare forestieră îi înghesuiau prin izbe pe cei inapţi de muncă, la fel ca în eşalon. Iar unde nu erau prin apropiere sate, îi descărcau direct în zăpadă. Cei mai firavi au îngheţat. Dar cei în putere au început să taie pădurea fără să mai smulgă butucii; rostogoleau lemnele şi îşi construiau colibe, barăci, lucrau aproape fără să doarmă, să nu le îngheţe familiile; mai târziu au început să-şi înjghebeze izbe adevărate, câte două cămăruţe, una de familie. Pe muşchi de copac le aşezau, cu muşchi le călăfătuiau.

Pe cei apţi de muncă i-au achiziţionat de la enkavede[44] exploatările forestiere: aprovizionare de la gospodărie şi raţie pentru cei în întreţinere. Se chemau: aşezare muncitorească, aveau comandant, brigăzi de câte zece. Li se plătea – povesteau – la fel ca localnicilor, dar toată leafa se ducea pe cărţulii de împrumut. Poporul de la noi e voinic – a început curând să câştige mai bine decât localnicii. N-aveau voie să se deplaseze decât în aşezare sau până la parchetul de tăiere. După aia, în timpul războiului, am auzit că li s-a permis în limitele raionului, iar după război eroii muncii au avut voie şi în afara raionului, câte unul a primit chiar şi buletin.

Prietena mea mi-a scris că din culacii inapţi de muncă au început să organizeze mai târziu colonii cu autoaprovizionare. Primeau seminţe pe datorie, iar până la prima recoltă stăteau pe raţia de la enkavede. Comandantul şi paza erau cele obişnuite, ca în aşezările de muncitori. Pe urmă i-au trecut în arteluri; acolo aveau, pe lângă comandant, şi reprezentanţi aleşi.

Iar la noi a început între timp viaţa cea nouă fără deschiaburiţi. Şi s-au apucat să ne bage în colhozuri – şedinţe până dimineaţa, ţipete, înjurături. Unii strigau: nu ne ducem, alţii – hai că ne ducem, dar vacile nu le dăm. Şi pe urmă a venit articolul lui Stalin „Ameţeala de pe urma succesului“. Şi din nou balamuc, ţipau: Stalin n-a dat ordin să ne băgaţi cu forţa în colhoz. Şi au început să dea la colhoz declaraţii scrise pe bucăţi rupte din ziar: că ies din colhoz, că trec la individuali. Dar pe urmă iar s-au apucat să ne bage la colhoz. Şi lucrurile rămase de la deschiaburiţi au fost în cea mai mare parte jefuite.

Noi ne gândeam că mai rea decât soarta de culac nu poate fi. Am greşit! Cu toporul au dat în săteni, în toţi la grămadă, de la mare la mic.

A urmat execuţia prin înfometare.

Pe vremea aia nu mai spălam podele, ajunsesem socotitor. În calitate de activistă m-au trimis în Ucraina pentru întărirea unui colhoz. Ni s-a explicat că acolo, la ei, spiritul proprietăţii particulare e mai puternic decât în resefeser[45]. Şi, într-adevăr, la ei lucrurile mergeau mai prost decât la noi. M-au trimis undeva nu prea departe, că doar satul nostru e la graniţa cu Ucraina – cam trei ore de mers de la noi până acolo. Locuri frumoase. Am ajuns eu acolo – oamenii ca toţi oamenii – şi m-au numit la ei în conducere, socotitor.

Şi m-am descurcat, pare-mi-se, în toate. Nu degeaba îmi zicea bătrânul acela ministru. Astea ţi le spun numai ţie, pentru că vorbesc cu tine ca şi cum aş vorbi cu mine, dar unui străin nu m-aş apuca niciodată să mă laud. Toate socotelile le aveam în cap fără nici o hârtie. Şi când erau instructaje, şi când ţinea şedinţă troika noastră, şi când conducerea noastră stătea la o votcă, eu ascultam toate discuţiile.

Cum a fost? După deschiaburire terenurile arabile au scăzut simţitor şi recolta s-a micşorat foarte mult. Dar se dădeau informări cum că, fără culaci, viaţa noastră a înflorit aşa dintr-odată. Sovietul sătesc minţea la raion, raionul – la regiune, regiunea – la Moscova. Şi se dădeau rapoarte despre

viaţa noastră fericită ca să se bucure Stalin, cum că toată ţara o să se scalde în grânele colhozurilor. S-a copt prima recoltă şi Moscova a dat cifrele colectărilor. Totul precum se cuvine: centrul – regiunilor, regiunile – raioanelor. Ne-au dat şi nouă în sat cifra pentru colectări – nici în zece ani n-o puteam îndeplini! De frică, la sovietul sătesc s-au îmbătat şi cei care nu beau niciodată. Se vedea că Moscova îşi punea foarte mari nădejdi în Ucraina. După aceea, tot pe Ucraina s-a abătut şi furia cea mare. Motivul era bine cunoscut: dacă n-ai făcut planul, înseamnă că eşti un culac încă nelichidat.

Evident, livrările nu puteau fi îndeplinite – terenurile se reduseseră, producţia de cereale scăzuse, de unde să iei marea aceea de grâne? Asta însemna însă că grânele au fost ascunse! Culaci nelichidaţi, trântori. Culacii au fost duşi, dar spiritul culăcesc a rămas. Proprietatea particulară nu-i ieşea, chipurile, hoholului[46] din cap.

Cine a iscălit omorul acela în masă? Mă gândesc deseori – oare chiar Stalin? Cred că aşa un ordin n-a mai fost dat de când este pe lumea asta Rusia. Nu numai ţarul, dar nici tătarii, nici ocupanţii nemţi n-au iscălit vreodată un asemenea ordin. Iar ordinul a fost: să fie omorâţi prin foamete ţăranii din Ucraina, de pe Don, din Cuban, omorâţi cu copiii mici cu tot. Indicaţia era să se rechiziţioneze totul, până la fondul de însămânţare. Căutau grâne de parcă nu pâine căutau, ci bombe, mitraliere. Au răscolit pământul cu baionetele, toate beciurile le-au săpat, toate podelele le-au smuls, toate grădinile le-au scormonit. Unora le-au luat şi grâul pe care îl aveau în casă – în câte o ulcea, în câte o covată. Unei femei i-au confiscat o pâine gata coaptă, au încărcat-o în căruţă şi au dus şi pâinea la raion.

Carele scârţâiau zi şi noapte, praful se ridica în nori deşi deasupra pământului, silozuri nu existau, grânele se depozitau pe pământ şi erau păzite de santinele. Spre iarnă, de la ploi grâul s-a umezit, a început să se încingă – n-avea Puterea Sovietică nici

pânză de cort destulă, ca să acopere pâinea luată de la mujici.

Şi după ce au mai adus încă grâne de prin sate, s-a ridicat un praf, de parcă totul era în fum: şi sat, şi câmp, şi luna în toiul nopţii. Unul şi-a ieşit din minţi: ardem, striga, arde cerul, arde pământul. Nu, cerul nu ardea, viaţa noastră se mistuia în foc.

Şi uite, atunci am înţeles eu că pentru Puterea Sovietică cel mai important e planul. Îndeplineşte planul! Predă cotele! În primul rând – statul! Iar oamenii – un zero fără băţ înainte.

Părinţii încercau să-şi salveze copiii, să ascundă măcar puţin grâu, şi pentru asta li se spunea: aveţi o ură sălbatică faţă de ţara socialismului, vreţi să sabotaţi planul, trântorilor, slugi culăceşti, vipere! Nu voiau să saboteze planul, voiau să-şi salveze copiii, voiau să se salveze pe sine. Că doar oamenii trebuie să mănânce!

De povestit pot să-ţi povestesc multe, numai că în poveste sunt cuvinte, iar viaţa e viaţă, e chinul, e moartea de foame. De altfel, atunci când rechiziţionau grâul, explicau activului că vor hrăni oamenii din fondurile statului. Minţeau. Nici un grăunte n-au dat înfometaţilor.

Cine rechiziţiona grâul? Păi majoritatea erau tot de-ai noştri, din RIK, de la comitetul raional, din comsomol, băieţi de-ai noştri şi, desigur, miliţia, enkavedeul, pe alocuri armata, am văzut şi eu pe unul mobilizat de la Moscova, dar ăla nu-şi dădea deloc silinţa, tot încerca să se care… Şi din nou, ca pe vremea deschiaburirii, oamenii parcă se smintiseră, se sălbăticiseră.

Grişka Saenko, miliţianul, era însurat cu o fată din sat şi venea la noi să petreacă sărbătorile – era vesel, dansa bine tango şi vals şi cânta cântece ucrainene, ţărăneşti. Odată s-a apropiat de el un bătrân, complet cărunt, şi s-a apucat să-i spună: „Grişa, ne sărăciţi pe toţi, ce faceţi voi e mai rău decât omorul, de ce o fi puterea muncitorească-ţărănească atât de pornită pe ţărani, că nici ţarul n-a făcut ce face ea…“ Grişa i-a ars una şi pe urmă s-a

dus la fântână să se spele pe mâini şi le-a spus oamenilor: „Cum am să mai pun mâna pe lingură după ce am atins botul parazitului ăsta?“.

Şi era un praf… Zi şi noapte, câtă vreme au transportat grâul. Luna – ca o piatră, pe jumătate cer, şi din pricina acestei luni totul părea sălbatic, şi era cald ca sub un cojoc de oaie, iar câmpul călcat şi răscălcat în picioare, înspăimântător ca pedeapsa cu moartea.

Şi oamenii umblau bezmetici, şi vitele parcă se sălbăticiseră, se speriau de toate cele, mugeau, se jeluiau, şi câinii urlau toată noaptea. Iar pământul trosnea.

Şi uite aşa, a venit pe urmă toamna, ploile, şi apoi iarna, zăpada. Şi pâine – ioc.

Şi nici la centrul raional nu puteai cumpăra, că era pe cartelă. Şi nici de la gară nu cumpărai, de la gheretă, pentru că paza militarizată nu te lăsa să te apropii. Iar pâine la liber nu exista.

Din toamnă s-au pus pe cartofi, dar fără pâine s-au terminat şi cartofii mai repede. Iar către Crăciun au început să taie vitele. Dar şi carnea asta era numai un strat subţire pe oase. Sigur, au tăiat şi găinile, carnea s-a mâncat repede, în schimb n-au mai avut o înghiţitură de lapte în tot satul şi nici un ou. Dar cel mai rău era că n-aveau grâu. Se confiscase totul, până la ultimul grăunte. Grâul de primăvară n-avea cu ce fi semănat, că fondul de sămânţă fusese rechiziţionat şi el bob cu bob. Toată speranţa era în grâul de toamnă. Grâul de toamnă era încă sub zăpadă, primăvara departe, iar foamea se şi înstăpânise în sat. Carnea o mâncaseră, şi cerealele, câte mai avuseseră, la fel cartofii; ce mai, ăi cu familii mai numeroase mâncaseră totul.

S-au năpustit atunci să ceară credite – la sovietul sătesc, la raion. Nici măcar nu li s-a răspuns. Şi cum să ajungi la raion fără cal? Pe drumul mare erau 19 kilometri.

Era groaznic. Mamele îşi priveau copiii şi de spaimă începeau să bocească. Ţipau ca muşcate de şarpe. Iar şarpele ăsta era moartea, foametea. Ce să

facă? Iar sătenii un singur lucru aveau în cap – să mănânce, îşi sugeau gura, strângeau din fălci, adunau salivă şi o înghiţeau, dar din salivă nu te saturi. Te trezeai noaptea, de jur-împrejur linişte; nici o vorbă, nici o armonică. Un mormânt; numai foamea hălăduia fără somn. Copiii începeau dimineaţa să plângă, cereau pâine. Şi ce puteau mamele să le dea? Şi nici un ajutor de nicăieri. Şi de la partid un singur răspuns: trebuia să munciţi, nu să trândăviţi. Şi mai spuneau: căutaţi pe la voi prin sat, că sigur mai aveţi voi grâu îngropat, încă pentru trei ani.

Şi totuşi în iarna aia n-a fost încă foamete adevărată. Sigur, erau toţi slăbiţi, în burtă le bolboroseau cojile de cartofi, dar umflaţi încă nu erau. S-au apucat atunci să dezgroape ghindele de sub zăpadă, să le usuce, iar morarul, cu nişte pietre de moară mai mari, le măcina şi făcea din ele făină. Au făcut pâine din ghindă, mai precis – lipii. Închise la culoare, mai închise ca pâinea de secară. Unii mai adăugau şi tărâţe sau coji tocate de cartofi. Dar ghindele s-au isprăvit repede – pădurea de stejar nu era mare, şi trei sate se repeziseră asupra ei. Iar de la oraş a venit la sovietul sătesc un împuternicit şi ne-a spus: uite, paraziţii, cu mâinile goale scot de sub zăpadă ghindele, numai ca să nu muncească!

La şcoală copiii din clasele mari s-au dus până spre primăvară. Dar ăia mici încă din iarnă nu s-au mai dus. Iar primăvara şcoala s-a închis şi învăţătoarea a plecat la oraş. Şi de la punctul sanitar a plecat felcerul – nu mai avea nici el ce mânca, şi oricum foamea nu putea s-o vindece cu doctorii. Satul a rămas singur de tot – de jur-împrejur pustietate, iar în izbe, înfometaţii. Reprezentanţii de la oraş au încetat şi ei să ne mai viziteze. La ce-ar mai fi venit? De la flămânzi n-aveau oricum ce să mai ia, aşa că ce să mai vină? Nici să-i îngrijeşti nu era nevoie, nici să-i înveţi la şcoală. Din moment ce stăpânirea nu mai are ce-i lua omului, acesta ajunge de prisos. La ce să-i dai dispensar şi şcoală?

Am rămas, vasăzică, singuri, statul i-a părăsit pe înfometaţi. Şi oamenii au început să umble prin sat

cerşind unii de la alţii, săracii de la săraci, flămânzii de la flămânzi. Cei care aveau copii mai puţini sau erau singuri au mai avut câte ceva până spre primăvară. De la ăştia şi cerşeau cei cu mai mulţi copii. Şi se întâmpla să li se mai şi dea un pumn de tărâţe, un cartof-doi. Numai cei de la partid nu dădeau nimic; nu din lăcomie sau din răutate, ci de frică. Iar statul n-a dat înfometaţilor nici un grăunte, deşi el pe pâinea ţăranului se întemeiază. Să nu fi ştiut Stalin despre toate astea? Povesteau bătrânii că mai fusese foamete şi pe vremea lui Nikolai, dar că fuseseră totuşi ajutaţi, li se dăduse şi pe datorie, se putuseră duce la oraş să cerşească în numele lui Hristos, şi se deschiseseră şi bucătării pentru înfometaţi, studenţii făcuseră colecte. Guvernul muncitoresc-ţărănesc însă nu a dat nici un bob, iar pe toate drumurile – bariere, posturi de pază, armată, miliţie, enkavede – nu-i lăsau pe flămânzi să iasă din sat, la oraş n-aveai cum să ajungi, în jurul staţiilor de cale ferată – pază, la cele mai mici halte – pază. Nu e pâine pentru voi, cei care ne hrăniţi. La oraş, pe cartele muncitoreşti primeau câte 800 de grame. Dumnezeule, de neînchipuit, atâta pâine – 800 de grame! Iar copiilor de ţărani nici un gram! Uite aşa, la fel ca nemţii care-i gazau pe copiii evrei: voi să nu trăiţi, voi sunteţi jidani. Numai că la noi era şi mai de neînţeles – şi aici erau sovietici, şi dincolo sovietici, şi aici ruşi, şi dincolo ruşi, iar puterea – muncitoresc-ţărănească, atunci de ce aşa prăpăd?!

Iar când a început zăpada să se topească, satul s-a cufundat în foamete până-n gât.

Copiii urlau, nu mai dormeau deloc – până şi noaptea cereau pâine. Oamenii aveau faţa pământie, ochii tulburi, umblau parcă beţi, ca somnambulii, târşâind picioarele şi ţinându-se cu mâinile de pereţi. Foamea zdruncină oamenii. Au început să circule mai puţin, stăteau mai mult culcaţi. Şi totuşi li se năzărea că aud pe afară scârţâind carele, venite de la centrul raional, de unde le trimitea Stalin făină să le salveze copiii.

Muierile s-au dovedit mai rezistente ca bărbaţii, ele se agăţau cu mai multă furie de viaţă. Şi doar aveau mai mult de îndurat, copiii de la ele cereau de mâncare. Unele femei le vorbeau copiilor, îi mângâiau: „Nu mai ţipaţi, răbdaţi şi voi, de unde să iau mâncare?“. Altele parcă turbaseră: „Nu mai schelălăi că te omor!“ ziceau şi dădeau în ei cu ce apucau, numai să nu mai ceară. Iar altele fugeau de acasă, se duceau prin vecini ca să nu mai audă plânsul copiilor.

Cam pe atunci nu mai rămăseseră în sat nici câini, nici pisici – le tăiaseră. Dar era greu să prinzi animalele, ele se temeau de oameni, se sălbăticiseră. Le fierbeau, numai vine uscate; din capete făceau piftie.

Zăpada se topea, oamenii începuseră să se umfle, din cauza nemâncării: feţele umflate, picioarele ca nişte perne, în stomac – apă, urinau tot timpul, nici nu mai apucau să iasă în ogradă. Copiii lor? S-au publicat prin ziare fotografii cu copii din lagărele nemţeşti, le-ai văzut? La fel erau: capetele ca nişte ghiulele, gâturi subţiri ca de barză, la mâini şi la picioare se vedea cum se îmbucă între ele toate oscioarele, nişte schelete îmbrăcate în tifon galben. Feţişoarele copiilor erau bătrânicioase, chinuite, de parcă trăiseră pruncii ăştia pe lume şaptezeci de ani; dar către primăvară nici feţişoare nu mai aveau – aveau parcă ba un cap de pasăre cu cioc, ba o mutră de broscoi, cu buze subţiri şi mari, de porcan cu gura căscată. Neomeneşti chinuri, dar ochii? Doamne, Dumnezeule, ce ochi! Tovarăşe Stalin, ai văzut tu ochii ăştia? Poate că într-adevăr nu ştia, că doar scrisese articolul despre ameţeală.

Şi ce nu mai mâncau oamenii pe atunci? Şoareci, şobolani, ciori, vrăbii, furnici, râme scoase din pământ, pisau şi oase să le facă făină, tăiau ca tăiţeii tălpile de la ghete şi piei vechi şi puturoase, fierbeau clei. Iar când a început să dea iarba, s-au apucat să sape rădăcinile, să fiarbă frunzele şi mugurii; toate verdeţurile le-au luat la rând – şi păpădia, şi brusturele, şi clopoţeii, şi răchiţica, şi

talpa-ursului, şi urzica, şi iarba grasă… Frunzele de tei le uscau şi le tocau ca făina, dar tei erau puţini pe la noi. Lipiile din frunză de tei erau verzi şi mai greţoase decât cele de ghindă.

Şi nici un ajutor! Dar la vremea aceea nici nu mai cereau ajutor! Chiar şi acum, când încep să mă gândesc cum a fost, îmi ies din minţi – e cu putinţă să le fi întors Stalin spatele oamenilor? Şi să fi recurs la o atât de groaznică ucidere? Că doar Stalin avea pâine, înseamnă că dinadins a omorât oamenii prin înfometare. Nici pe copii n-a vrut să-i ajute. Să fi fost Stalin mai rău decât Irod? Stau şi mă gândesc: să fi rechiziţionat până la ultimul bob de grâu pentru ca pe urmă să omoare oamenii prin foame? Nu-i posibil. Dar stau şi mă gândesc iar: ba uite că s-a putut, chiar aşa a fost! Şi imediat: nu, n-a putut fi aşa!

Cât timp au mai avut ceva puteri, oamenii se mai duceau peste câmp la calea ferată; nu la gară, la gară nu-i lăsa paza, ci direct la calea ferată. Când trecea acceleratul Kiev-Odessa, se aşezau în genunchi şi strigau: pâine, pâine! Unii îşi trimiteau copiii mai mărişori. Se întâmpla ca oamenii să arunce bucăţi de pâine şi alte resturi de mâncare. După ce se aşeza praful şi se stingea zgomotul roţilor, satul se târa de-a lungul şinelor în căutarea cojilor de pâine. Pe urmă s-a dat dispoziţia ca atunci când trenul străbate regiunile înfometate, paza să închidă ferestrele şi să lase perdelele. Nu se mai permitea pasagerilor să se apropie de ferestre. De altfel nici sătenii nu se mai duceau la tren, nu mai aveau putere să se târască nici măcar de la izbă până la poartă, darămite până la calea ferată!

Îmi amintesc că un bătrân din sat i-a adus preşedintelui o bucată de ziar găsită pe şine. Şi era acolo o notă: venise să ne viziteze un francez, un ministru cunoscut, şi l-au dus în regiunea Dnepropetrovsk, unde nenorocirea era îngrozitoare, mai rău chiar ca la noi; acolo oamenii se mâncau unii pe alţii. Şi uite că-l duseseră chiar acolo, într-un sat, la grădiniţa de copii a colhozului, şi el întrebase: „Ce-aţi mâncat azi la prânz?“ iar copiii răspunseseră:

„Supă de găină cu piroşti şi chifteluţe de orez“. Am citit chiar eu, văd ca acum bucata aceea de ziar. Cum aşa? Omoară, vasăzică, pe tăcute milioane de oameni şi înşală toată omenirea? Supă de găină, scria! Chifteluţe! Iar aici şi râmele le mâncaseră pe toate. Şi bătrânul i-a spus preşedintelui: în timpul lui Nikolai gazetele au anunţat lumea întreagă despre foametea de la noi – ajutaţi-ne, moare ţărănimea! Iar voi, irozilor, jucaţi teatru!

Gemea satul văzându-şi moartea cu ochii. Gemea tot satul, nu cu mintea, nu cu sufletul, ci aşa cum foşnesc frunzele în bătaia vântului, sau paiele. Şi atunci m-a apucat furia – de ce gem ei atât de jalnic, de ce gem de parcă n-ar fi oameni! De piatră trebuia să fii ca să-ţi mănânci raţia de pâine, auzind geamătul ăsta. Se întâmpla să ies cu tainul meu în câmp, dar geamătul tot se auzea. Mergeam atunci mai departe, poate se stinge zgomotul, dar mai departe se auzea încă şi mai desluşit – acum era satul vecin care gemea. Părea că geme pământul întreg laolaltă cu oamenii. Nu mai era Dumnezeu să audă?

Un enkavedist mi-a spus odată: „Ştii cum sunt la noi, la regiune, numite satele voastre? Cimitire ale unei şcoli necruţătoare“. La început n-am înţeles ce vrea să spună. Şi era o vreme frumoasă!… Un început de vară cu ploi repezi, străvezii şi soare arzător, când ploaie, când soare şi din cauza asta grâul crescuse ca zidul, cu toporul să-l tai, şi înalt, mai înalt ca un stat de om. Câte curcubeie am mai văzut eu în vara aceea, şi ploi calde, ţigăneşti, şi furtuni.

Toată iarna dădusem în bobi dacă va fi sau nu recoltă bună. Şi îi tot întrebam pe bătrâni, îi puneam să ne spună după semne – că toată nădejdea ne era în grâul de toamnă. Şi nădejdile ni s-au împlinit, dar de cosit n-a avut cine cosi. Am intrat şi eu într-o izbă. Oamenii zăceau acolo, unii de-abia răsuflau, alţii nu mai respirau deloc, unii pe pat, alţii pe cuptor, iar fata stăpânului – o cunoşteam bine – stătea trântită pe jos, cumva cu minţile pierdute, şi rodea cu dinţii piciorul unui scaun. Era înspăimântător – mă auzise când am

intrat, dar nu se întorsese spre mine, ci începuse să mârâie, aşa cum mârâie câinii când rod câte un os şi te apropii de ei.

În sat izbucnise molima. Mai întâi i-a lovit pe copii şi pe bătrâni, pe urmă pe cei de vârstă mijlocie. La început îi îngropau, pe urmă nu i-au mai îngropat. Aşa că zăceau morţii pe uliţe, prin ogrăzi, iar ultimii au rămas să zacă prin izbe. Se făcuse linişte. Murise tot satul. Nu ştiu cine a murit ultimul, că pe noi, care lucram la direcţie, ne-au trimis la oraş.

La început am nimerit la Kiev. În zilele acelea tocmai începuseră să aducă pâine în comerţ. Mamă, ce se mai petrecea! Cozile de jumătate de kilometru se rânduiau de cu seară. Cozile, ştii şi tu, sunt felurite – la unele se stă, se glumeşte, se mănâncă seminţe; la altele se dau numere de ordine pe bucăţele de hârtie, la alte cozi, unde nu se mai glumeşte, li se scriau numerele în palmă sau pe spinare, cu cretă. Dar aici erau nişte cozi deosebite, cum n-am mai văzut niciodată. Se prindeau unul pe altul de mijloc şi stăteau aşa, lipiţi unul de altul. Dacă unul făcea un pas înapoi, se clătina toată coada de parcă ar fi trecut un val peste ea. Era ca şi cum s-ar fi pornit un dans – de la un capăt la altul al cozii. Şi se clătinau din ce în ce mai tare. Erau înspăimântaţi că n-or să aibă putere să rămână în rând, agăţaţi de cel din faţă, că or să li se desprindă mâinile; şi de spaima asta femeile începeau să ţipe, şi urla toată coada, şi ţi se părea că sunt toţi nebuni, că dansează şi cântă. Uneori năvăleau peste coadă derbedei: se uitau unde poate fi lanţul oamenilor mai lesne rupt. Când se apropiau derbedeii, de groază se puneau din nou toţi pe urlat, dar era ca şi cum ar fi cântat. La cozile pentru pâinea din comerţ stăteau oameni din oraş – fără drept la raţie, fără buletin, meseriaşi – sau de prin suburbii.

Iar de prin sate se târau ţăranii. La gară – pichete; se controlau toate trenurile. Pe drumuri, pretutindeni – cordoane, trupe, enkavede. Şi totuşi izbuteau să ajungă până la Kiev: se târau peste câmp, prin mlaştini, prin păduri, numai să ocolească barierele de pe drumuri. Că n-ai cum pune bariere pe

tot pământul. De umblat nu mai erau în stare, numai să se târască mai puteau. Oamenii mergeau care încotro, pe la treburile lor: unul la lucru, altul la cinema, circulau şi tramvaie, iar înfometaţii – copii, bătrâni, fete – se târau în patru labe printre oameni, de ţi se părea că nici nu sunt oameni, că sunt nişte căţei sau pisoi jegoşi. Dar voiau să se poarte omeneşte, cuviincios – o fată umflată ca o maimuţă se târa scheunând, dar în schimb îşi tot potrivea fusta, se ruşina, îşi ascundea părul sub basma – ce vrei, era de la ţară, ajunsese pentru prima oară la Kiev. Şi ăştia care reuşeau să ajungă în oraş – unul din zece mii – erau fericiţi. Dar de salvat, nu se puteau salva: stăteau flămânzii căzuţi la pământ, şuierau ceva printre buze, cerşeau, dar de mâncat nu mai erau în stare; coltucul de pâine era alături de ei, dar ei nu-l mai vedeau, erau la capătul puterilor.

Dimineaţa treceau nişte platforme trase de cai de povară şi îi adunau pe cei morţi peste noapte. Am văzut şi eu platforme din astea, pe care erau stivuiţi copii. Aşa cum ţi-am mai spus: subţiri, lunguieţi, feţişoarele ca de păsări moarte, cu ciocuri ascuţite. Zburaseră păsărelele astea până la Kiev, fără nici un rost. Şi printre ei mai erau şi unii care ţipau, şi capetele li se bălăngăneau. I-am spus căruţaşului, el a dat din mână: până ajung la destinaţie amuţesc. Am văzut odată şi cum se târa o fetişcană de-a curmezişul trotuarului, portarul îi trăsese un picior şi ea alunecase pe partea carosabilă. Şi nici măcar nu se uita înapoi, se târa repede, repede – de unde o mai fi avut putere? Şi între timp îşi mai şi scutura rochia, vezi Doamne, i se prăfuise. În ziua aceea cumpărasem un ziar moscovit şi citisem articolul lui Maxim Gorki: copiii, scria el, au nevoie de jucării educative. Oare chiar să nu fi ştiut Maxim Gorki despre acei copii care erau duşi cu căruţele la gropile de gunoi? Jucării le trebuiau lor? Sau poate că ştia, dar tăcea aşa cum tăceau toţi. Şi scria tot aşa cum scriau ăia – de povesteau cum mănâncă supă de găină copiii ăştia morţi. Căruţaşul mi-a spus că cei mai mulţi morţi sunt adunaţi din jurul prăvăliilor de

pâine – apucă unul din ăştia umflaţi să morfolească o bucăţică de pâine şi e gata. Deşi n-am stat decât trei zile, Kievul ăsta mi-a rămas pentru totdeauna în minte.

Şi uite ce-am înţeles eu. La început foamea te goneşte de acasă. În prima perioadă ea e ca focul, te arde, te chinuie, îţi sfâşie maţele, îţi sfâşie sufletul – şi omul fuge de acasă. Oamenii adună din pământ râme, adună iarbă şi reuşesc să ajungă până departe, chiar până la Kiev. Şi toţi vor să ajungă cât mai departe de casă. Dar pe urmă vine o zi şi înfometatul se târăşte înapoi la casa lui. Asta înseamnă că foamea l-a frânt şi omul nu mai caută scăpare, vrea să se întindă pe patul lui şi să zacă. Şi odată frânt de foame, nu-l mai poţi ridica, şi nu numai pentru că n-ar avea puteri, ci pentru că nu-l mai interesează viaţa, nu mai vrea să trăiască. Zace acolo în linişte – lasă-l în pace. Înfometatul nu mai vrea să mănânce, urinează tot timpul, are diaree, devine somnolent, nici să nu-l atingi, numai linişte vrea.

Zac înfometaţii şi ajung la capăt. Asta mi-au povestit-o şi prizonierii de război – dacă apucă un ostaş prizonier să se culce pe laviţă şi nici după raţie nu mai întinde mâna, înseamnă că s-a terminat cu el, că moare curând. Dar pe alţii îi apuca nebunia. Ăştia nu se mai linişteau până la sfârşit. Şi li se vedea nebunia în ochi, le străluceau ochii. Ăştia erau cei care-i dezbrăcau pe morţi şi-i fierbeau, îşi omorau propriii copii şi îi mâncau. În ăştia, când murea omul, se trezea fiara. Am văzut la centrul de raion o femeie, adusă sub escortă – faţa omenească, dar ochii de lup. Pe canibali, se spune, i-au împuşcat până la unul. Dar nu ei erau vinovaţi. Vinovaţi erau cei care au adus mamele în halul ăsta, de-au ajuns să-şi mănânce copiii. Dar parcă poţi, oricât ai întreba, să-l găseşti pe vinovat? Şi asta în numele binelui, de dragul tuturor oamenilor.

Atunci mi-am dat eu seama că orice înfometat este într-un anume sens un canibal. Îşi mănâncă propria sa carne, de-i rămân numai oasele, şi grăsimea şi-o mănâncă până la ultima picătură. Pe

urmă, când i se întunecă mintea, înseamnă că şi-a mâncat şi creierii. S-a mâncat înfometatul pe sine, cu totul.

Şi m-am mai gândit eu că fiecare înfometat moare în felul lui. În câte o izbă se duce război. Fiecare îl urmăreşte pe fiecare, fiecare fură firimiturile celuilalt. Soţia e împotriva soţului, soţul – contra soţiei. Mama îşi urăşte copiii. Iar în altă izbă domneşte dragostea de neclintit. Am văzut şi aşa ceva – patru copii, iar mama le spunea poveşti ca ei să uite de foame, deşi ea însăşi de-abia îşi mai mişca buzele. Îi lua în braţe, cu toate că nici mâinile nu şi le mai putea ridica. În ea rămăsese numai dragostea. Şi oamenii au băgat de seamă – unde era ură, se murea mai repede. Eh, dar nici dragostea n-a ajutat. A murit tot satul, până la ultimul om. N-a mai rămas nici urmă de viaţă.

Am aflat mai târziu ce linişte s-a lăsat peste satul nostru. Nici copiii nu se mai auzeau, nu le mai trebuiau nici jucării, nici supă de găină. Nu mai gemeau. Nu mai avea cine să geamă. Am aflat că grâul l-au cosit ostaşii roşii, numai că pe ei nu i-au lăsat să intre în satul mort, i-au ţinut în corturi. Li s-a explicat că fusese o epidemie. Numai că ei se plângeau că vine dinspre sat o duhoare groaznică. Tot ostaşii au semănat şi grâul de toamnă. Iar anul următor au adus acolo strămutaţi din regiunea Orlov – fiindcă pământul ucrainean era bun, cernoziom, iar cei din Orlov aveau tot timpul recoltă proastă. Pe femei şi copii i-au lăsat la staţia de cale ferată în nişte barăci, iar pe bărbaţi i-au dus în sat. Le-au dat furci şi i-au trimis să scoată hoiturile, că zăceau morţii, bărbaţi şi femei, care în paturi, care pe jos. Şi era în izbe un miros îngrozitor. Bărbaţii s-au legat la nas şi la gură cu basmale şi s-au apucat să scoată cadavrele, dar ele se desfăceau în bucăţi. Pe urmă au îngropat bucăţile astea în afara satului. Atunci am înţeles – ăsta era cimitirul şcolii necruţătoare. După ce au curăţat izbele de morţi, au adus femeile ca să spele podelele şi să spoiască pereţii. Au făcut totul cum se cuvine, dar mirosul nu dispărea. Au spoit a doua oară

şi au dat podelele cu lut – acelaşi miros. Nu puteau în izbele astea nici să mănânce, nici să doarmă, şi atunci s-au întors la ei, în regiunea Orlov. Sigur, pământul n-a rămas părăsit – aşa pământ bun mai rar!

Era de parcă nu s-ar fi trăit niciodată acolo. Şi totuşi câte nu se întâmplaseră! Şi dragoste fusese, şi femei care-şi părăseau bărbaţii, şi fete care se măritau, şi bătăi la beţie, şi oaspeţi care veneau, şi pâine care se cocea… Şi caravana cinematografică venea acolo şi se duceau la film chiar şi cei mai bătrâni.

Şi din toate astea nu mai rămăsese nimic. Dar unde a dispărut viaţa? Unde – chinurile îngrozitoare? Chiar nimic să nu mai fi rămas? Şi chiar nimeni să nu răspundă pentru toate astea? Chiar aşa, să fie totul dat uitării, fără urmă? A crescut iarba peste toate.

Uite că de asta te şi întrebi: cum de s-a putut?

Vezi, a trecut şi noaptea noastră, se luminează de ziuă. E timpul să ne pregătim să mergem la lucru.

15

Vasili Timofeevici avea glasul domol, mişcările nehotărâte. Când stătea de vorbă cu Hanna, ea îşi pleca privirile ochilor ei căprui şi răspundea abia auzit.

După căsătorie, păreau cu desăvârşire stingheriţi: el, un om de cincizeci de ani, căruia copiii vecinilor îi ziceau „bunu“, se ruşina pentru faptul că, încărunţit, chel şi zbârcit, se căsătorise cu o fată tânără, că se simţea fericit cu dragostea lui şi că, privind-o, şoptea: „Turturica mea, inimioara mea“. Cândva, fată fiind, ea îşi imaginase viitorul soţ ca pe un Şciors şi totodată ca pe cel mai bun acordeonist din sat, ştiind să scrie versuri de suflet, aşa ca Taras Şevcenko. Dar inima ei sfioasă înţelesese dragostea acestui om trecut, sărman, fără noroc, care trăise

totdeauna pentru alţii şi niciodată pentru sine. Şi înţelegea şi el visele ei juvenile: că va veni un cavaler din sat şi o va duce departe de casa tatălui vitreg… Dar uite că venise el, încălţat în nişte ciubote vechi, cu mâini mari şi noduroase de mujic, roşind ruşinat şi uitându-se la ea cu adoraţie, fericire, vinovăţie şi amărăciune. Iar ea se simţea în faţa lui vinovată, era sfioasă şi tăcută.

Fiul lor, Grişa, se născuse şi el tăcut, nu plângea niciodată şi, imediat după naştere, semăna cu o fetiţă slăbuţă; mama se apropia uneori noaptea de leagăn şi, văzând că băiatul stătea culcat cu ochii deschişi, îi spunea:

— Da mai plângi şi tu olecuţă, Grişenka, ce tot taci şi taci?

În izbă bărbatul şi nevasta vorbeau pe şoptite şi vecinii se mirau:

— De ce-or fi flecărind aşa încet?

Dar ciudat – ea, o femeie tânără, şi el, un bărbat vârstnic şi deloc frumos, se asemănau perfect prin inimile lor sfioase, prin timiditatea lor.

Munceau amândoi fără răgaz şi se temeau să şi ofteze atunci când brigadierul îi mâna pe nedrept, peste rând, să lucreze în câmp.

Odată, Vasili Timofeevici mersese, din partea grajdurilor colhoznice, împreună cu preşedintele, la centrul raional şi, în timp ce acesta umbla pe la secţia agricolă raională, el se dusese, după ce legase caii de un stâlp, la magazinul raional şi îi cumpărase nevesti-sii dulciuri: prăjituri cu mac, zahăr candel, covrigei, alune – din toate câte puţin, o sută cincizeci de grame. Când a venit în casă şi a desfăcut băsmăluţa albă, nevasta a bătut, veselă, copilăreşte, din palme şi a exclamat: „Oh, măiculiţă!“ iar Vasili Timofeevici s-a ruşinat şi a ieşit în tindă ca să nu-i vadă ea ochii plini de fericire şi de lacrimi.

De ziua lui, ea îi brodase o cămaşă, neştiind că pe urmă Vasili Timofeevici Karpenko nu dormise noaptea, tot ducându-se cu picioarele goale la scrinul pe care era pusă cămaşa: o mângâia cu palma, pipăia cusătura simplă, din cruciuliţe. Când îşi scosese

nevasta de la maternitatea spitalului raional şi ea îşi ţinea copilul în braţe, i se păruse că nu va uita această zi chiar dacă va trăi o mie de ani.

Uneori îl apuca spaima – e oare posibil să-l fi dăruit viaţa cu o asemenea fericire, e posibil să se trezească aşa în toiul nopţii şi să asculte răsuflarea nevestei şi a fiului? Aveau oare oamenii simpli, care se fâstâceau ca el în faţa tuturor celorlalţi, dreptul la aşa bucurie?

Dar lucrurile aşa se petreceau. El venea de la lucru şi vedea scutecele întinse la uscat pe gard, şi fumul care ieşea pe horn. Îşi privea nevasta aplecată peste leagăn, pe urmă ea îi punea farfuria de borş pe masă şi zâmbea cine mai ştie de ce, iar el îi mângâia mâinile şi părul scăpat de sub basma, şi o asculta cum sporovăieşte despre câte şi mai câte. Uneori ea ieşea în tindă, iar el se plictisea, îi era chiar dor aşteptând-o, şi când se întorcea, el se bucura, iar ea, surprinzându-i privirile, îi zâmbea trist şi sfios.

Vasili Timofeevici murise primul, luând-o cu două zile înaintea micuţului Grişa. Dăduse aproape toate firimiturile de mâncare nevestei şi copilului şi de aceea murise înaintea lor. Probabil că pe lume nu există o jertfire de sine mai înălţătoare decât jertfirea lui şi nici o disperare mai mare decât cea încercată de el atunci când îşi vedea soţia desfigurată de aripa morţii şi fiul muribund.

El nu învinuise şi nu simţise, până în ultima sa clipă, mânie faţă de ceea ce, fără nici un sens, înfăptuiau statul şi Stalin. Nici măcar nu se întrebase: „pentru ce?“, pentru ce le fusese hărăzită moartea prin înfometare, lui şi soţiei sale, oameni modeşti, supuşi, muncitori, şi blândului lor băieţaş de un an.

Scheletele, înfăşurate în zdrenţe putrezite, petrecuseră iarna laolaltă – bărbatul, soţia tânără şi copilaşul lor, zâmbind alb, nedespărţiţi nici de moarte.

Pe urmă, în primăvară, când se întoarseră graurii, intrase în casă, astupându-şi nasul şi gura cu batista, împuternicitul secţiei agricole, se uitase la

lampa de gaz cu sticla spartă, la icoană, la scrin, la ceaunul rece, la pat, şi spusese:

— Aici sunt doi şi un copil.

Din pragul sfinţit de dragoste şi sfiiciune, brigadierul dădu din cap şi făcu o însemnare pe un petic de hârtie.

După ce ieşi la aer, împuternicitul se uită la izbele albe, la grădinile înverzite, şi spuse:

— După ce luaţi cadavrele, nu mai are rost să refaceţi dărăpănăturile astea.

Şi brigadierul dădu din nou din cap.

16

La slujbă, Ivan Grigorievici auzise că la tribunalul orăşenesc se iau şperţuri, că la şcoala tehnică de radio pot fi cumpărate notele pentru copiii care dădeau concurs, că directorul uzinei eliberează artelurilor producătoare de bunuri de larg consum, contra unor bacşişuri, metalul deficitar, că responsabilul morii şi-a construit o casă cu etaj din bani furaţi şi că a podit-o cu parchet de stejar, că şeful miliţiei eliberase un cunoscut bijutier escroc, luând mită de la neamurile acestuia – incredibila sumă de 600.000 de ruble, că însuşi părintele şi stăpânul oraşului – primul secretar al comitetului orăşenesc de partid – poate, contra unei sume de bani, să-i ordone preşedintelui sovietului orăşenesc să elibereze repartiţii pentru apartamente în casele noi de pe strada principală.

Încă de dimineaţă, invalizii se agitau. Venise de la regională ştirea privitoare la sentinţa în procesul magazionerului celui mai bogat artel din oraş – „Mehpoşiv“[47]. Artelul confecţiona şube, paltoane de damă, căciuli de astrahan şi din piele de ren. Şi, deşi principalul acuzat în proces era neînsemnatul magazioner, afacerea se dovedise de mare anvergură

şi, asemenea unei caracatiţe, înhăţase viaţa şi munca întregului oraş.

Sentinţa era aşteptată de mult şi în legătură cu ea se desfăşurau dispute aprige în timpul pauzelor de prânz. Unii susţineau că anchetatorul cu împuterniciri speciale, venit de la Moscova, nu se va sfii să dea în vileag complicitatea în afacere a întregii conduceri orăşeneşti.

Căci şi copiii ştiau că procurorul oraşului circulă într-o Volgă dăruită lui de către pleşuvul şi gângavul magazioner, că secretarului comitetului orăşenesc i s-au adus de la Riga garnituri de mobilă – un dormitor şi o sufragerie – dăruite de magazioner, că soţia şefului miliţiei s-a dus cu avionul la Adler, unde a stat două luni la sanatoriul Consiliului de Miniştri, pe cheltuiala magazionerului artelului şi că, în ziua plecării, a primit cadou de la el un inel cu smarald.

Alţii, mai sceptici, spuneau că moscovitul nu va avea curajul să-i dea în judecată pe şefii oraşului şi că întreaga forţă a loviturii se va abate asupra magazionerului şi a conducerii artelului.

Şi iată că fiul magazionerului, student, sosit cu avionul de la regiune, adusese o ştire neaşteptată: anchetatorul cu împuterniciri speciale oprise acţiunea pe motivul lipsei de probe, magazionerul fusese eliberat din arest, iar semnăturile prin care preşedintele şi doi membri ai conducerii artelului se angajau să nu părăsească oraşul – anulate.

Nu se ştie de ce, dar hotărârea luată de înaltul funcţionar moscovit îi amuză şi înveseli pe toţi oamenii din cooperativă – şi pe sceptici, şi pe optimişti. În pauza de prânz invalizii mâncară pâine, salam, roşii şi castraveţi, râseră şi glumiră, căci îi distra slăbiciunea omenească dovedită de anchetator şi atotputernicia pleşuvului şi gângavului magazioner.

Ivan Grigorievici se gândi că drumul inaugurat de apostolii fanatici, desculţi şi fără de arginţi, ai comunei a dus, la urma urmelor, nu chiar atât de întâmplător, la oameni capabili de orice potlogărie,

de dragul unei vile elegante, unui automobil propriu, unei puşculiţe doldora de bani.

Seara, după lucru, Ivan Grigorievici se duse la policlinică şi intră la cabinetul medicului, al cărui nume îl auzise de la Anna Sergheevna. Medicul terminase consultaţiile şi tocmai îşi scotea halatul.

— Aş dori, doctore, să mă interesez de starea sănătăţii Annei Sergheevna Mihaliova.

— Dar cine sunteţi? Soţ? Tată? întrebă doctorul.

— Nu, nu-i sunt rudă, dar îmi e un om foarte apropiat.

— Aha, spuse doctorul, mă rog, pot să vă spun că are cancer la plămâni. N-o mai poate ajuta nici chirurgul, nici cura într-o localitate balneară.

17

După trei săptămâni Anna Sergheevna a fost internată în spital.

Luându-şi rămas-bun, îi spuse lui Ivan Grigorievici:

— Se vede că nu ne e dat să fim fericiţi pe lumea asta.

În lipsa lui Ivan Grigorievici, venise sora Annei Sergheevna şi îl luase la ţară pe Alioşa.

Ivan Grigorievici se întoarse acasă în camera pustie. Era linişte şi i se păru că, după ce toată viaţa trăise singur, simţea doar acum, în acea seară, adevărata singurătate.

Nu dormi toată noaptea, copleşit de gânduri. Ce soartă… Numai copilăria depărtată i se părea luminoasă.

Acum, după ce fericirea îl privise o clipă în ochi, după ce îi simţise răsuflarea, îşi cântărea cu încordare viaţa, soarta ce-i fusese hărăzită.

Durerea stârnită de conştiinţa neputinţei sale, a imposibilităţii de a o salva pe Anna Sergheevna, de a-i alina ultimele suferinţe era nemărginită. Şi, era

straniu, dar i se păru că îşi poate afla mângâiere gândindu-se la trecutele decenii de puşcărie şi lagăr.

Se gândea la ele, străduindu-se să înţeleagă adevărul vieţii ruseşti, legătura dintre vremurile trecute şi cele de azi.

El nădăjduia că Anna Sergheevna se va întoarce de la spital şi el îi va povesti tot ceea ce îşi amintise, tot ceea ce gândise, ceea ce înţelesese.

Iar ea va împărţi cu el apăsarea înţelegerii limpezite. Asta i-ar fi alinarea amărăciunii, şi dragostea.

18

Ivan Grigorievici se gândea deseori la lunile petrecute în închisoarea interioară[48] şi apoi la Butîrka[49].

La închisoarea Butîrski fusese de trei ori, dar în special îi stăruia în amintire vara anului 1937; pe atunci se afla într-o stare de semiuitare, ca într-o ceaţă, şi numai acum, după şaptesprezece ani, ceaţa aceea se risipise şi el începuse să desluşească cele întâmplate.

În '37 celulele erau supraaglomerate: acolo unde ar fi trebuit să încapă câteva zeci de deţinuţi, erau înghesuiţi cu sutele. În zăpuşeala de iulie şi august, uzi de sudoare, oamenii zăceau buimăciţi pe priciuri, strâns lipiţi unul de celălalt; noaptea se puteau întoarce de pe o parte pe cealaltă numai toţi deodată, la comanda starostelui – un fost comandant de divizie. Ca să ajungă la hârdău, trebuiau să calce pe trupuri; lângă hârdău dormeau pe jos cei nou intraţi, cărora li se spunea „paraşutiştii“[50]. În duhoarea şi înghesuiala aceea îngrozitoare, somnul semăna cu o stare de leşin sau cu delirul bolnavilor de tifos.

Părea că zidurile închisorii vibrează precum pereţii unui cazan sub o imensă presiune interioară. Şi neîntrerupt, noaptea întreagă, vuia viaţa puşcăriei. În curte se auzeau automobilele ce-i transportau pe noii arestaţi, palizi ca nişte cadavre; aceştia priveau de jur-împrejur la marea împărăţie a închisorii; mugeau uriaşele dube negre care-i duceau pe arestaţi la interogatorii, la Lubianka, la închisoarea de tranzit Krasnopresnenskaia, la Lefortovo[51], unde erau torturaţi, sau la gară, pentru a fi încărcaţi în eşaloanele cu destinaţia Siberia. Acestora din urmă paznicii le strigau: „Cu boarfele!". Şi tovarăşii îşi luau bun-rămas de la ei. Prin coridoarele orbitor luminate îşi târşâiau picioarele arestaţii, armele escortei clămpăneau, dacă se întâlneau doi deţinuţi, unul dintre ei era repede împins în boxele-dulap din perete şi trebuia să stea acolo în beznă, să aştepte.

Ferestrele celulelor erau acoperite cu scânduri groase, lumina de afară pătrundea prin câte o crăpătură îngustă, şirul zilelor era numărat nu după soare şi stele, ci după regulamentul închisorii. Lumina electrică ardea zi şi noapte, necruţător de orbitoare, aveai impresia că duhoarea şi zăpuşeala chinuitoare provin din revărsarea albă a lămpilor electrice. Zi şi noapte vâjâia ventilatorul, dar mişcarea aerului dogoritor de iulie nu le aducea oamenilor nici o uşurare. Noaptea, aerul fierbinte li se înfunda în plămâni, în craniu, ca o pâslă.

Spre dimineaţă se întorceau în celulă cei interogaţi în timpul nopţii; unii se prăbuşeau epuizaţi în culcuşuri, oftau şi gemeau, alţii rămâneau nemişcaţi, privind în gol cu ochii mari deschişi, iar alţii îşi frecau picioarele umflate şi povesteau febril. Pe unii îi târau în celulă paznicii, pe alţii, interogatoriul cărora se prelungea zile în şir, îi duceau cu targa la infirmeria închisorii. În biroul anchetatorului gândul la celula puturoasă devenea o desfătare; omul îşi amintea cu tristeţe chipurile dragi, chinuite, ale vecinilor de prici.

Toate aceste zeci, mii, zeci de mii de oameni – secretari raionali şi regionali de partid, comisari

militari, şefi ai secţiilor politice, directori de uzine şi sovhozuri, comandanţi de regimente, de divizii, de armată, căpitani de marină, agronomi, scriitori, zootehnicieni, lucrători din comerţul exterior, ingineri, ambasadori, partizani roşii, procurori, preşedinţi de comitete de întreprindere, profesori – reprezentau întreaga varietate a păturilor sociale ridicate de revoluţie. Alături de ruşi se aflau acolo bieloruşi, ucraineni, evrei lituanieni şi ucraineni, armeni, gruzini, letoni placizi, polonezi, locuitori ai republicilor din Asia Centrală. Ei porniseră în revoluţie ca soldaţi, muncitori, ţărani, studenţi cu studii neterminate şi liceeni, ca meseriaşi care-şi părăsiseră meseria. Ei zdrobiseră armatele lui Kornilov şi Kaledin, Kolceak, Denikin, Iudenici şi Vranghel, şi în torente nestăpânite se revărsaseră de la margini către interiorul pustiit al Rusiei. Revoluţia înlăturase norma procentuală, censul pe avere şi privilegiile nobiliare, măturase viaţa sedentară, şi sute de mii de oameni – ţărani, muncitori, meseriaşi, studenţi, tineret de prin satele din Vologodsk şi din târguşoarele evreieşti fuseseră trimişi în comitetele revoluţionare, în comisiile extraordinare de plasă şi gubernie, în comitete de conducere, în consiliile economiei naţionale, în comitetele de aprovizionare guberniale, în sistemul de educaţie politică, în comitetele sărăcimii săteşti. Începuse edificarea unui stat nou, nemaivăzut pe lume. Jertfele, cruzimile, lipsurile se acceptau uşor, ele erau toate săvârşite în numele Rusiei şi al omenirii muncitoare, în numele fericirii omului truditor.

Veniră apoi anii ’30 şi tinerii participanţi la războiul civil ajunseră oameni la patruzeci de ani, cu părul începând să încărunţească. Pentru ei vremea revoluţiei, a comitetelor sărăcimii, a celui dintâi şi a celui de-al doilea Congres al Cominternului era vremea fericită, romantică a tinereţii lor. Acum ei stăteau în birouri cu telefoane şi secretare, schimbaseră tunicile militare cu sacouri şi cravate, mergeau cu automobilul, prinseseră gust pentru un vin bun, gustul Kislovodskului[52], al medicilor

renumiţi; şi totuşi timpul budionnovcilor[53], al scurtelor de piele, al cizmelor rupte, al ideilor planetare şi al comunei mondiale rămăsese timpul cel mai frumos al vieţii lor. Nu de dragul vilelor, şi nici al automobilelor construiseră ei statul cel nou. De dragul revoluţiei îl construiseră. Şi în numele unei ţări noi, fără moşieri şi fără capitalişti, i se aduseseră Rusiei jertfe, se comiseseră pentru ea cruzimi şi violenţe.

Fără îndoială, generaţia oamenilor sovietici duşi în 1936 şi 1939 nu era monolită.

Primii loviţi au fost fanaticii, distrugătorii lumii vechi. Patosul lor, fanatismul lor, fidelitatea lor faţă de revoluţie se manifestau în ura faţă de duşmanii acesteia.

Ei urau burghezia, nobilimea, mica burghezie, filistinii, trădătorii clasei muncitoare – menşevicii şi socialiştii-revoluţionari –, mujicii înstăriţi, oportuniştii, specialiştii militari din vechea armată, arta burgheză coruptă, corpul profesoral vândut burgheziei, papiţoii cu cravate, medicii cu practică particulară, femeile care îşi pudrau nasul şi se fandoseau în ciorapi de mătase, studenţii-albi-pe-dinăuntru, popii, rabinii, inginerii care purtau cocardă la şapcă, poeţii de teapa lui Fet, scriind versuri putrede despre frumuseţea naturii, îl urau pe Kautsky şi pe MacDonald; nu-l citeau pe Bernstein, dar el li se părea oribil, în ciuda faptului că propriul lor destin reproducea cuvintele acestuia: „Ţelul nu reprezintă nimic, mişcarea e totul".

Ei distruseseră lumea veche şi erau însetaţi după altă lume nouă, dar de construit n-au construit-o. Inimile acestor oameni care stropiseră din belşug pământul cu sângele lor, care urau atât de mult şi cu atâta patimă, erau copilăreşte blajine. Erau inimi fanatice, poate nebune; ele urau de dragul iubirii.

Aceşti oameni deveniseră dinamita prin care partidul distrugea vechea Rusie, curăţând terenul pentru fundaţiile noilor construcţii, pentru marea statalitate de granit.

Iar alături de cei care puneau dinamita se ridicau primii constructori. Patosul lor viza crearea aparatului de partid şi de stat, construcţia de fabrici şi uzine, de căi ferate şi şosele, săparea de canale, mecanizarea noii agriculturi.

Aceştia fuseseră primii negustori roşii, creatorii fontei sovietice, ai stambei şi avioanelor sovietice. Fără să ia în seamă ziua şi noaptea, gerurile siberiene şi arşiţa din Karakum, săpaseră fundaţii şi ridicaseră zgârie-nori.

Gvaharia, Frankfurt, Zaveniaghin, Hughel…

Câţiva dintre ei au murit de moarte bună.

Alături de ei munceau liderii de partid, creatorii şi conducătorii republicilor naţionale sovietice, ai regiunilor şi ţinuturilor – Postîşev, Kirov, Vareikis, Betal Kalmîkov, Feizulla Hodgiaev, Mendel Hataevici, Eihe…

Nici unul dintre ei n-a murit de moarte bună.

Fuseseră toţi oameni strălucitori: oratori, cărturari, ştiutori de filozofie, iubitori de poezie, vânători, cheflii.

Telefonul lor suna fără întrerupere zi şi noapte, secretarele lor lucrau în trei schimburi, dar, spre deosebire de fanatici şi de visători, ştiau să se şi odihnească, înţelegeau rostul unor vile spaţioase şi luminoase, gustau plăcerea unei vânători de mistreţi şi capre de munte, plăcerea unor prelungite prânzuri duminicale, preţuiau un coniac armenesc şi vinurile gruzine. Ei nu mai umblau iarna în scurte de piele ponosite, iar gabardina tunicilor lor ostăşeşti, à la Stalin, era mai scumpă decât stofa englezească. Toţi aceştia erau energici, plini de voinţă şi absolut inumani. Cu toţii – şi admiratorii naturii, şi amatorii de poezie şi muzică, şi petrecăreţii – erau neomenoşi.

Lor le era limpede că lumea nouă se făureşte pentru popor. Pe ei nu îi deruta faptul că piedicile apărute în calea edificării lumii celei noi se manifestau cel mai îndârjit chiar printre muncitori, ţărani, intelectuali.

Uneori părea chiar că măreaţa energie, voinţa neînduplecată şi cruzimea fără de margini a

conducătorilor lumii noi se consumau tocmai pentru a sili omul să lucreze peste puteri, peste normă, fără zile de repaus, să trăiască pe jumătate flămând, dormind în barăci, primind o leafă de mizerie, dar în schimb plătind impozite indirecte, împrumuturi, cote şi taxe nemaiîntâlnite în istorie.

Dar omul construia ceea ce nu-i era omului necesar; inutil era pentru el Canalul Marea Albă-Marea Baltică, inutile căile ferate de dincolo de cercul polar, minele din zona arctică, uzinele din industria supergrea ascunse în păduri, hidrocentralele superputernice apărute în regiunile nelocuite din taiga. Deseori părea că nici statul, nu numai oamenii, n-are nevoie de aceste uzine, mări şi canale din pustiuri. Uneori părea că aceste construcţii uriaşe sunt necesare numai pentru a subjuga masele de oameni, printr-o muncă neînchipuit de grea.

Marx, cel mai mare marxist – Lenin, măreţul continuator al cauzei lor –, Stalin considerau ca prim adevăr al învăţăturii revoluţionare primatul economicului asupra politicului.

Şi nici unul dintre constructorii lumii noi nu se gândea că, făurind uzine uriaşe, inutile oamenilor şi adesea şi statului, ei încalcă de fapt teza lui Marx.

La temelia statului întemeiat de Lenin şi construit de Stalin se afla politicul, şi nu economicul.

Politicul determina conţinutul cincinalelor staliniste, planul marilor lucrări. În toate acţiunile lui Stalin, ale Consiliului Comisarilor Poporului său, ale Comitetului său de Stat al Planificării, ale Comisariatului său pentru Industria grea, ale Comisariatului său pentru Agricultură, ale Comitetului său pentru Colectări, ale Comisariatului său pentru comerţ, politicul triumfa în întregime asupra economicului.

Constructorii nu mai considerau, ca pe vremea războiului civil, că se va înfăptui revoluţia mondială, comuna mondială. Ei erau însă convinşi că socialismul construit într-o singură ţară, în tânăra Rusie nouă, reprezintă zorile zilei socialismului mondial.

Şi iată că veni anul 1937 şi închisorile se umplură cu sute de mii de oameni din generaţia revoluţiei şi a războiului civil. Ei fuseseră cei care apăraseră statul sovietic, ei erau părinţii şi, totodată, copiii lui. Închisorile pe care ei le construiseră pentru vrăjmaşii noii Rusii îşi deschiseseră însă acum porţile pentru ei, şi forţa înfricoşătoare a orânduirii nou create se năpustise asupra lor înşile; forţa represivă a dictaturii, paloşul revoluţiei, creat de ei, peste capetele lor căzuse. Multora li s-a părut că venise vremea haosului, a nebuniei.

De ce storseseră de la ei recunoaşterea unor crime neînfăptuite, de ce-i declaraseră duşmani ai poporului, de ce îi izolaseră de viaţa pe care ei înşişi o făuriseră şi o apăraseră în luptă?

Lor li se părea demenţial faptul că erau puşi pe acelaşi plan cu cei pe care-i urâseră şi-i dispreţuiseră, pe care ei înşişi îi nimiciseră cu un fanatism sălbatic, ca pe nişte câini turbaţi.

Acum ajunseseră în celule şi în barăcile lagărelor laolaltă cu menşevicii pe care nu-i exterminaseră, cu foştii fabricanţi şi moşieri.

Unii aveau impresia că se săvârşise o lovitură de stat, că puterea fusese cucerită de duşmani şi că duşmanii, folosindu-se de limbajul sovietic şi de noţiunile sovietice, se răfuiesc acum cu cei care concepuseră şi făuriseră statul sovietic.

Se întâmpla să stea întinşi alături pe priciul închisorii secretarul unui raion de partid, demascat ca duşman al poporului, şi noul secretar de raion care îl demascase pe primul şi care se dovedise curând a fi şi el duşmanul poporului; iar după o lună în celulă era adus un al treilea secretar raional, cel care-l demascase pe al doilea şi fusese apoi el însuşi demascat ca duşman. Totul se amestecase – huruitul roţilor eşaloanelor care se îndreptau spre nord, lătratul câinilor dresaţi, scârţâitul cizmelor şi al pantofilor de damă pe zăpada îngheţată din taiga, scârţâitul pe hârtie al peniţei anchetatorului, scrăşnetul lopeţilor săpând pământul îngheţat, şanţul pentru îngroparea morţilor de scorbut, de infarct sau

îngheţaţi; discursurile pline de căinţă ale celor care cereau clemenţă la adunările de partid şi care, cu buzele albe, cadaverice, repetau după anchetator: „Recunosc că, devenit agent plătit al spionajului străin şi mânat de o ură animalică împotriva a tot ce este sovietic, am pus la cale acte teroriste împotriva conducătorilor statului sovietic, am furnizat informaţii…“

Atenuat de zidurile de piatră ale închisorilor Butîrski sau Lefortovo se auzea neîntrerupt păcănitul puştilor şi pistoalelor – cele nouă grame de plumb trase în pieptul sau în ceafa miilor şi zecilor de mii de oameni nevinovaţi, „dovediţi“ a fi pregătit acte teroriste şi de spionaj deosebit de duşmănoase.

În libertate, constructorii lumii noi se întrebau: „Mă ridică? Nu mă ridică?“. Toţi aşteptau soneria de noapte, fâsâitul roţilor de automobil brusc oprit în faţa porţii.

În haosul, în absurdul, în demenţa învinuirilor mincinoase dispărea generaţia războiului civil şi se iveau timpurile noi şi oamenii noi.

19

Liova Mekler, Lev Naumovici… În libertate purta ghete măsura patruzeci şi cinci, costum confecţionat la Moscova măsura cincizeci şi opt. Şi articolul lui de lege era tot cincizeci şi opt, punctele: trădare de patrie, teroare, diversiune şi alte câteva mărunţişuri.

Nu-l împuşcaseră probabil pentru faptul că fusese închis printre primii, când încă nu exista o libertate atât de mare în pronunţarea sentinţelor capitale.

Parcursese, miop şi poticnindu-se distrat, toate cercurile infernului puşcăriilor şi lagărelor, şi nu murise pentru că flacăra credinţei, care îi mistuia încă din adolescenţă măruntaiele, îl păzea de gerul

nopţii de minus patruzeci de grade, şi de vântul sălbatic, şi de distrofie, şi de scorbut; nu murise nici atunci când se scufundase în Enisei şlepul supraîncărcat cu deţinuţi, şi nici de dizenterie nu murise.

Nu îl înjunghiaseră deţinuţii de drept comun, nu îl chinuiseră în carceră, nu îl bătuse la interogatoriu operupolnomocenîi[54]. Nu-l împuşcaseră nici în timpul epurărilor de masă, când fiecare al zecelea era lichidat.

De unde apăruse în el, fiul unui negustoraş trist şi şmecher din orăşelul Fastov, în el, elevul liceului comercial, care citea cărţile din „Biblioteca de aur" şi ale lui Louis Boussenard, de unde apăruse, aşadar, în el acea puternică flacără a fanatismului? Nici el, nici tatăl lui nu acumulaseră ura împotriva capitalismului în mine sau în atelierele pline de fum şi de praf ale fabricilor. Cine zămislise în sufletul lui luptătorul? Exemplul lui Jeliabov şi Kaliaev? Înţelepciunea Manifestului Comunist? Suferinţele sărăcimii care trăia în preajma lui?

Sau era vorba de flacăra aceea grea, de tăciunii ascunşi în hăul milenar al eredităţii, gata oricând să se aprindă în lupta cu soldaţii cezarului roman, cu rugurile Inchiziţiei spaniole, în epuizarea flămândă a Talmud-Torei şi în autoapărarea de pe vremea pogromurilor?

Sau poate lanţul secular de înjosiri, tristeţea captivităţii babiloniene, înjosirea din ghetou şi sărăcia – aceste trăsături ale statornicirii evreieşti – să fi generat şi forjat oare ele această frenetică sete care pârjolea sufletul bolşevicului Lev Mekler?

Inadaptabilitatea lui la viaţa pământească stârnea ironie şi admiraţie. Acest conducător comsomolist cu sandalele rupte, în cămaşa de pânză cu gulerul răsfrânt, fără căciulă, cu părul creţ crescut anapoda, apoi comisar al unui batalion de luptă îmbrăcat într-o scurtă jerpelită de piele, cu budionnovka pe care steaua roşie se decolorase şi era palidă de parcă şi-ar fi pierdut sângele – li se părea unora un sfânt. Şi la fel de zdrenţăros, de nebărbierit,

umblând iarna într-un trenci cu nasturii rupţi, ajuns şef al justiţiei ucrainene, cobora din automobil şi se îndrepta spre biroul lui ministerial.

Părea neputincios, venit de pe altă lume, dar oamenii îşi aminteau cum era el ascultat cu pietate la mitingurile furtunoase de pe front şi cum era urmat de soldaţi sub ploaia de gloanţe a mitralierelor lui Vranghel.

El era propovăduitorul, apostolul şi luptătorul revoluţiei socialiste mondiale. Pentru revoluţie era gata, fără să stea pe gânduri, să-şi sacrifice viaţa, dragostea unei femei, pe toţi cei apropiaţi. Un singur lucru nu putea sacrifica – fericirea; jertfind pentru revoluţie tot ceea ce îndrăgeşte omul pe pământ, sărind în foc pentru ea, el se simţea fericit.

Imperiul mondial care se contura la orizont i se părea neţărmurit de frumos şi, de dragul lui, Mekler nu se oprea nici în faţa celei mai necruţătoare violenţe.

În fond, era un om bun – nici măcar ţânţarul care-i sugea sângele nu-l strivea cu palma, ci îl gonea cu un bobârnac delicat, iar ploşniţa prinsă asupra faptului o înfăşura într-o hârtie şi o arunca afară.

Lupta lui în slujba binelui şi a revoluţiei era însă pecetluită de sânge, cu neîndurare faţă de suferinţă.

Din principialitate revoluţionară îşi băgase părintele la puşcărie, depunând mărturie împotriva lui la colegiul gubernial al Cekăi. Cu asprime şi mânie întorsese spatele surorii sale, când aceasta îi ceruse să-i apere soţul acuzat de sabotaj.

Cu toată blândeţea lui era necruţător faţă de cei care gândeau altfel decât el. Revoluţia i se părea neajutorată, copilăreşte încrezătoare, înconjurată de perfidie, de atrocitatea răufăcătorilor, de murdăria corupţiei.

Cu duşmanii revoluţiei era necruţător.

Pe conştiinţa lui revoluţionară avea o singură pată – în taină faţă de partid o ajutase pe bătrâna lui mamă, văduva unui om împuşcat de detaşamentele de represiune şi, atunci când aceasta murise, dăduse

bani pentru înmormântarea ei potrivit datinilor religioase, căci aşa fusese ultima ei jalnică dorinţă.

Vocabularul lui, gândirea şi faptele sale îşi aveau izvorul în cărţile scrise în numele revoluţiei, în dreptul revoluţionar, în morala revoluţionară, în poezia revoluţiei şi în strategia ei, în pasul soldaţilor ei, în revelaţiile ei, în cântecele ei.

El privea cerul înstelat şi frunzişul verde al mestecenilor din aprilie cu ochii ei. Din cupa desfătărilor ei băuse plăcerea primei iubiri, din înţelepciunea ei aflase despre lupta patricienilor şi a sclavilor, a feudalilor şi a iobagilor, despre luptele de clasă ale proletarilor din fabrici. Ea îi era mamă, iubită duioasă, era soarele lui, destinul lui.

Şi iată că revoluţia îl aruncase în celula închisorii interioare, îi smulsese opt dinţi, lovindu-l cu cizme ofiţereşti, înjurându-l de mamă, spunându-i jidan şi cerându-i ca el, fiul, iubitul şi apostolul ei, să se recunoască a fi otrăvitorul ei ascuns, duşmanul ei de moarte.

Desigur, nu se dezisese de ea, credinţa lui nu fusese nici o clipă zdruncinată, nici în timpul interogatoriilor de sute de ore, nici atunci când, trântit la pământ, văzuse botul unei cizme de box lustruite lângă gura lui însângerată.

Grosolană, obtuză, câinoasă fusese revoluţia în timpul acestor interogatorii nesfârşite şi chinuitoare, iar credinţa şi răbdarea blândă a bolşevicului Lev Mekler îi stârneau turbarea.

Aşa se înfurie şi stăpânul care vrea să gonească câinele ce se ţine după el. La început grăbeşte pasul, după aceea strigă la câine şi bate cu piciorul în pământ, îl alungă agitând braţele, aruncă în el cu pietre. Câinele se dă la o parte, se opreşte dar, când după vreo sută de paşi stăpânul îşi întoarce privirile, vede din nou câinele care, schilodit, şchiop, îl urmează neabătut şi grăbit.

Şi ceea ce îl scoate pe stăpân din sărite şi îl scârbeşte sunt ochii câinelui: blânzi, trişti, iubitori, trădând o fidelitate fanatică.

Tocmai această dragoste stârneşte furia stăpânului: câinele constată furia, dar nu-i înţelege cauza. El nu poate înţelege că, săvârşind faţă de el o nedreptate nemaivăzută, stăpânul încearcă să-şi liniştească măcar un pic conştiinţa. Blândeţea câinelui, fidelitatea lui îl înnebunesc. Şi din pricina iubirii lui stăpânul începe să-l urască mai mult decât pe lupii de care acesta îl apărase în tinereţe. Prin grosolănie el urmăreşte acum să-i înăbuşe dragostea.

Cutremurat de cruzimea neaşteptată, câinele îşi urmează totuşi stăpânul.

De ce, pentru ce?

Nu poate înţelege că această ură neaşteptată faţă de el nu e lipsită de sens, că e reală şi raţională.

În ură se manifestă o legitate, o logică limpede, matematică. Dar câinelui i se pare că la mijloc e o vrăjitorie, că e un nonsens, starea stăpânului ajunge chiar să-l îngrijoreze şi el ar vrea să-l izbăvească de această întunecare a minţii, nu atât pentru sine, cât mai ales de dragul stăpânului însuşi. El nu-şi poate părăsi stăpânul, căci îl iubeşte.

În schimb el, stăpânul, înţelege că nu va scăpa de câine şi că nu-i mai rămâne altceva de făcut decât să-l sugrume sau să-l împuşte.

Şi pentru ca uciderea câinelui care-l adoră să nu-i apese conştiinţa şi să nu provoace dezaprobarea vecinilor, stăpânul decide să-l transforme în mod artificial în duşmanul său – iar câinele va trebui să recunoască el însuşi, înaintea morţii, că a vrut să-şi muşte stăpânul.

E mai uşor să omori un duşman decât un prieten.

Căci în acea primă casă pe care şi-a construit-o el printre ruinele pustii şi mohorâte, în casa în care fusese tânăr, în casa rugilor lui curate, câinele îi fusese prieten, paznic, însoţitor nedespărţit.

Aşa că să facă bine câinele să recunoască acum că s-a dat cu lupii.

Şi, dându-şi ultima suflare, sugrumat de frânghie, câinele să-şi privească stăpânul cu blândeţe

şi dragoste, cu aceeaşi credinţă care-i însoţise în moarte pe primii mucenici creştini.

Un lucru foarte simplu n-a mai apucat câinele să înţeleagă: stăpânul şi-a părăsit casa tinereţii, casa bucuriilor şi a rugilor, şi s-a mutat într-o altă casă, de granit şi sticlă, iar câinele de curte nu şi-a mai avut rostul, a ajuns să-i fie o povară, mai mult decât o povară, a început să-i dăuneze. Şi atunci l-a omorât.

20

Au trecut anii, s-au risipit ceaţa şi praful care-i împiedicau pe oameni să vadă ce se întâmplă. Ceea ce părea a fi haos, nebunie, autodistrugere, un şir de fapte întâmplătoare absurde, tot ceea ce-i scotea pe oameni din minţi printr-o iraţionalitate tragică şi misterioasă a început treptat să prindă contururile exacte, clare şi pregnante ale vieţii celei noi, ale noii activităţi.

Soarta generaţiei revoluţiei începea să se dezvăluie într-o manieră nouă, în mod logic, şi nu mistic. Acum începu şi Ivan Grigorievici să cuprindă cu mintea lui noul destin al ţării, născut pe osemintele generaţiei dispărute.

Această generaţie bolşevică se formase în zilele revoluţiei, pe vremea hegemoniei ideii comunei mondiale şi a însufleţitelor subotnice flămânde. Ea preluase moştenirea războiului mondial şi a celui civil – ruina, foametea, tifosul exantematic, anarhia, banditismul; prin gura lui Lenin ea anunţase că există un partid în stare să ducă Rusia pe un drum nou. Ea acceptase fără şovăire moştenirea sutelor de ani de samavolnicie rusească, în condiţiile căreia se născuseră şi dispăruseră zeci de generaţii, cunoscând numai un singur drept: iobăgia.

Generaţia bolşevică din războiul civil participase, sub conducerea lui Lenin, la zdrobirea Adunării Constituante şi la distrugerea partidelor

revoluţionar-democratice, care luptaseră împotriva absolutismului rusesc.

Generaţia bolşevică a războiului civil nu credea în valoarea libertăţii individuale, a libertăţii cuvântului şi a presei, în cadrul unei Rusii burgheze.

Ca şi Lenin, ea considera libertăţile visate de mulţi muncitori revoluţionari şi de intelectuali ca fiind ciuntite şi meschine.

Tânărul stat nimicise partidele democratice, curăţând terenul pentru construcţia sovietică. Spre sfârşitul anilor douăzeci aceste partide erau cu desăvârşire lichidate, oamenii care în timpul ţarului fuseseră închişi umpleau din nou închisorile şi erau trimişi la ocnă.

În 1930 se ridicase securea colectivizării generale.

Curând securea se ridicase din nou. De rândul acesta ea lovea în generaţia războiului civil. O mică parte a acestei generaţii îşi continua existenţa, dar sufletul ei, crezul în comuna mondială, forţa ei revoluţionară romantică dispăruseră odată cu cei nimiciţi în 1937. Cei rămaşi în viaţă continuaseră să trăiască şi să muncească, adaptându-se vremurilor noi, oamenilor noi.

Oamenii noi nu credeau în revoluţie, ei nu mai erau copiii revoluţiei, ei erau copiii statului creat de ea.

Statul cel nou nu mai avea nevoie de sfinţi şi apostoli, de oameni fanatici, de constructori posedaţi şi de adepţi credincioşi. El avea nevoie numai de funcţionari. Şi neliniştea statului era provocată numai de faptul că aceşti funcţionari se dovedeau uneori a fi o lume mult prea măruntă şi, în plus, cam de potlogari.

Teroarea şi dictatura îşi înghiţiseră propriii creatori. Şi statul, care părea un mijloc, se dovedi a fi un scop. Oamenii care creaseră statul acesta credeau că el este mijlocul realizării idealului lor. Se dovedise însă că visele lor, idealurile lor erau de fapt instrumentul acestui stat uriaş şi cumplit. Din slugă, statul se transformase într-un autocrat sumbru. Nu

poporul avusese nevoie în anul 1919 de teroare, nu poporul distrusese libertatea presei şi a cuvântului, nu poporului i-a trebuit moartea a milioane de ţărani, căci ţăranii alcătuiau de fapt marea majoritate a poporului, nu poporul umpluse închisorile şi lagărele în anul 1937, nu poporul profitase de pe urma deportării nimicitoare în taiga a tătarilor din Crimeea, a calmâcilor, balkarilor, bulgarilor şi grecilor rusificaţi, a cecenilor şi nemţilor de pe Volga, nu poporul anihilase libertatea de a semăna şi dreptul la grevă al muncitorilor, nu poporul efectuase suplimentările monstruoase la preţurile de cost ale mărfurilor.

Statul devenise stăpân, naţionalul se transformase din formă în conţinut, în esenţă, izgonind socialismul în învelişul său, în frazeologie, în coajă, în forme exterioare. Sfânta lege a vieţii potrivit căreia mai presus de orice se află libertatea omului, neexistând vreun scop căruia să i se poată aduce ca jertfă libertatea omenească, se manifesta cu tragică evidenţă.

21

Ciudat, dar gândindu-se la anul 1937, la femeile trimise la ocnă pe urmele bărbaţilor lor, amintindu-şi colectivizarea generală şi foametea de la sate, gândindu-se la legile care îi pedepseau pe muncitori cu închisoarea pentru o întârziere de douăzeci de minute, iar pe ţărani – cu opt ani de lagăr pentru dosirea câtorva spice, Ivan Grigorievici nu se gândea la omul cu mustăţi, cu cizme şi tunică.

Lenin! Parcă nici nu s-ar fi rupt firul vieţii lui la 21 ianuarie 1924.

Gândurile sale despre Lenin, despre Stalin, Ivan Grigorievici şi le nota din când în când într-un caiet de şcoală uitat de Alioşa.

Toate victoriile partidului şi statului erau legate de numele lui Lenin. Dar şi toate cruzimile comise în ţară tot pe umerii lui Vladimir Ilici apăsau.

Şi evenimentele de la sat, şi anul 1937, şi noua funcţionărime, şi noul filistinism, şi munca deţinuţilor au fost justificate prin pasiunea lui revoluţionară, prin discursurile sale, prin articolele şi chemările lui.

Treptat, cu anii, puţin câte puţin, trăsăturile chipului lui Lenin au început să se modifice, se modifica înfăţişarea studentului Volodia Ulianov, a tânărului marxist Tulin, a deportatului din Siberia, a revoluţionarului-emigrant, a publicistului şi gânditorului Vladimir Ilici Lenin; se schimba înfăţişarea omului care proclamase era revoluţiei socialiste mondiale, a făuritorului dictaturii în Rusia, a celui care lichidase toate partidele revoluţionare în afara unuia singur, ce i se păruse mai revoluţionar decât toate celelalte, a omului care lichidase Adunarea Constituantă, în care erau reprezentate toate clasele şi partidele Rusiei postrevoluţionare, a omului care crease Sovietele unde, potrivit părerii lui, erau reprezentaţi numai muncitorii şi ţăranii revoluţionari. Se transformau trăsăturile lui Lenin cunoscute din portrete, se schimba înfăţişarea primului preşedinte al guvernului sovietic, Vladimir Ilici Ulianov-Lenin.

Cauza lui Lenin mergea mai departe şi chipul lui Lenin care murise se îmbogăţea, fără voia lui, cu acele trăsături care îmbogăţeau şi opera începută de el.

El era un intelectual, provenise dintr-o truditoare familie de intelectuali, surorile, fraţii lui fuseseră toţi intelectuali truditori, revoluţionari, fratele lui mai vârstnic, Aleksandr, narodnic, devenise unul dintre sfinţii mucenici ai revoluţiei.

Autorii de amintiri povestesc despre faptul că, deşi devenise conducătorul revoluţiei, făuritorul partidului, şeful guvernului sovietic, el rămăsese statornic simplu. Nu fuma şi nu bea, probabil că niciodată în viaţă nu ocărâse pe cineva, folosind

cuvinte triviale. Odihna lui, recreerea erau cu desăvârşire pure: muzică, teatru, cărţi, plimbări. Îmbrăcămintea – neschimbat democratică, aproape sărăcăcioasă.

Să fi fost oare el, care mergea la teatru la galerie într-un costum ponosit şi cu o cravată mototolită, care asculta „Appassionata“, citea şi recitea *Război şi pace*, el, Volodia, îndrăgitul mamei şi preferatul surorilor, să fi fost aşadar el acela care devenise întemeietorul unui stat, care împodobise cu cea mai înaltă decoraţie a sa – „Ordinul Lenin“ – pieptul unui Iagoda, Ejov, Beria, Merkulov, Abakumov?

Decorarea Lidiei Umaşuk cu „Ordinul Lenin“ avusese loc în ziua comemorării morţii lui Vladimir Ilici; dovedea acest lucru secătuirea cauzei lui Lenin sau, dimpotrivă, triumful ei?

Treceau anii cincinalelor, treceau deceniile saturate de o actualitate fierbinte, evenimente de uriaşă importanţă încremeneau prinse în chingile timpului, ca stanele de piatră, şi se transformau în istoria statului sovietic.

…Veacurile vor desena până la capăt portretul care n-a fost terminat…

A înţeles oare poetul sensul tragic a ceea ce scrisese despre Lenin? Menţionate de biografi şi de memorialişti, trăsăturile caracterului lui, care păreau esenţiale şi care fermecaseră milioane de inimi şi de minţi, se dovediseră întâmplătoare pentru mersul istoriei; istoria statului rus nu a reţinut aceste umanitare şi omeneşti trăsături de caracter ale lui Lenin, ci, dimpotrivă, le-a respins ca pe un balast. Istoria statului nu a avut nevoie de acel Lenin care asculta „Appassionata“, cu palma pe ochi, care admira *Război şi pace*; n-a avut nevoie de democratismul modestiei lui, nici de atenţia şi cordialitatea manifestate de el faţă de mai micii lumii acesteia, secretari şi şoferi, nici de conversaţiile sale cu copiii de ţărani, nici de atitudinea lui plină de gingăşie faţă de animalele domestice, nici de durerea inimii lui, atunci când Martov îi devenise din prieten – adversar.

Iar tot ceea ce fusese pus între paranteze ca fiind vremelnic, întâmplător, generat de împrejurările excepţionale create de activitatea ilegală şi de lupta crâncenă din primii ani de existenţă a sovietelor, s-a dovedit netrecător, definitoriu.

De pildă, acea trăsătură de caracter a lui Lenin, nepomenită de memorialişti, care determinase ordinul de a se efectua o percheziţie la domiciliul lui Plehanov aflat pe patul de moarte, sau acele trăsături care-l făceau total intolerant faţă de democraţia politică, şi care tocmai ele se dezvoltaseră.

Fabricantul şi negustorul proveniţi din mujici păstrează trăsăturile caracterului lor ţărănesc – gustul pentru ciorba de varză acră, pentru cvas, pentru o vorbă de duh din topor, chiar şi atunci când ajung să trăiască în propriile lor vile şi să voiajeze cu propriul lor iaht. Mareşalului îmbrăcat în tunica lui cu fireturi aurite continuă să-i placă o ţigară de mahorcă şi îşi aminteşte cu drag umorul simplu soldăţesc.

Dar au oare vreo importanţă aceste trăsături pentru soarta uzinelor, pentru viaţa milioanelor de oameni legaţi prin munca şi existenţa lor de respectivele uzine, pentru mişcările de la bursă şi mişcările de trupe?

Capitalurile şi gloria generalilor n-au fost dobândite prin plăcerea de a mânca o ciorbă de varză şi de a fuma mahorcă.

Una dintre memorialiste descrie cum, în Elveţia, a mers odată în munţi într-o plimbare duminicală cu Vladimir Ilici. După ce au ajuns pe creastă, gâfâind din pricina urcuşului abrupt, s-au aşezat pe o piatră. Părea că privirile lui Vladimir Ilici sorb cu nesaţ fiecare amănunt al frumuseţii alpine. Tânăra femeie îşi imagina ce poezie umple sufletul lui Vladimir Ilici. Pe neaşteptate însă, acesta oftă şi spuse: „Oh, mare rău ne mai fac menşevicii ăştia!“.

Acest episod liric ne spune câte ceva despre natura lui Lenin: iată, într-un taler al balanţei se află lumea creată de Dumnezeu, iar în celălalt – cauza partidului.

Octombrie şi-a însuşit acele trăsături ale lui Vladimir Ilici de care a avut nevoie şi s-a dispensat de cele inutile lui.

De-a lungul istoriei mişcării revoluţionare ruse, trăsături ca dragostea de popor, caracteristică atâtor intelectuali revoluţionari ruşi, a căror blândeţe şi disponibilitate pentru suferinţă nu-şi mai avuseseră egalul poate încă din vremea creştinismului antic, se amestecaseră cu trăsături de-a dreptul opuse, dar caracteristice şi ele multor revoluţionari ruşi novatori: dispreţul şi neîndurarea faţă de suferinţele umane, admiraţia faţă de principiile abstracte, hotărârea de a nimici nu numai duşmanii, dar şi propriii tovarăşi în cazul în care ei s-ar îndepărta oricât de puţin de aceste principii abstracte. Perseverenţa sectară în urmărirea unui anumit scop, predispoziţia de a strivi libertatea vie, concretă, de dragul unei libertăţi imaginare, încălcarea principiilor morale cotidiene, în numele unui principiu ce va să vie, se făcuseră simţite, şi se manifestaseră şi în caracterul lui Pestei, şi al lui Bakunin şi în cel al lui Neceaev, şi în anumite aserţiuni şi fapte ale narodnicilor.

Nu, nu exclusiv dragostea, nu numai compasiunea conduseseră asemenea oameni pe calea revoluţiei. Sorgintea acestor caractere se află departe în străfundurile milenare ale Rusiei.

Asemenea caractere existaseră şi în veacurile trecute, dar secolul al XX-lea le-a scos din culise şi le-a împins în avanscena vieţii.

Un asemenea caracter se comportă în mijlocul oamenilor ca un chirurg în saloanele unei clinici; interesul lui pentru bolnavi, pentru părinţii şi soţiile acestora, glumele şi discuţiile lui în contradictoriu, lupta împotriva vagabondajului infantil şi grija faţă de muncitorii ajunşi la vârsta pensionării – toate simt un fleac, un moft, o pojghiţă. Sufletul chirurgului stă în bisturiul său.

Esenţa acestor oameni este fanatica lor credinţă în bisturiu. Bisturiul chirurgului – iată marele teoretician, liderul filozofic al secolului al XX-lea.

De-a lungul vieţii sale de cincizeci şi patru de ani, Lenin n-a stat numai să asculte „Appassionata“, să recitească *Război şi pace*, să poarte discuţii cordiale cu ţăranii delegaţi, să se intereseze neliniştit dacă secretara sa are sau nu palton pentru iarnă, să admire natura rusească. Da, da, fără îndoială, pe lângă imaginea-icoană există şi un chip.

Şi ne putem imagina o multitudine de trăsături ale lui Lenin manifestate în viaţa cotidiană, acea viaţă de neevitat pentru orice om, fie el conducător de popoare, medic stomatolog sau croitor într-un atelier de îmbrăcăminte de damă.

Aceste trăsături se manifestă în diferite momente ale zilei, atunci când dimineaţa omul se spală pe faţă, când mănâncă terci, când vede pe fereastră o femeie frumoasă, căreia vântul i-a ridicat fustele, când îşi scobeşte dinţii cu un chibrit, când e gelos pe nevastă sau stârneşte gelozia nevestei, când îşi priveşte la baie picioarele goale şi se scarpină la subsuori, când citeşte la closet petice dintr-un ziar, străduindu-se să aşeze în ordine bucăţile rupte, când emite câte un zgomot indecent şi încearcă să-l mascheze tuşind sau fredonând o melodie.

Astfel de lucruri sau altele asemănătoare există în viaţa oamenilor mari şi mici şi, evident, au existat şi în viaţa lui Lenin.

Poate că Lenin a făcut burtică din cauză că a mâncat prea multe macaroane cu unt, că le-a preferat alimentaţiei vegetariene.

Poate că a avut şi el conflicte cu Nadejda Konstantinovna pe motivul spălării picioarelor, spălatului pe dinţi, refuzului de a-şi schimba o cămaşă mototolită şi cu gulerul murdar.

E posibil ca, strecurându-te printre redutele care-i creau o imagine, chipurile umană, înălţătoare, dar în realitate cu desăvârşire convenţională, să ajungi, în salturi sau târâş ca soldaţii, până la simpla şi autentica fire a lui Lenin, acea fire pe care nici unul dintre memorialişti n-a evocat-o.

Ce ne-ar da însă cunoaşterea unor trăsături cotidiene, reale dar tăinuite, ascunse istoriei, din

comportamentul lui Lenin – să zicem în baie, în dormitor sau în sufragerie? Ne-ar ajuta oare acest lucru să-l cunoaştem mai profund pe liderul noii Rusii, pe întemeietorul noii ordini mondiale? S-ar crea oare astfel o legătură autentică între caracterul lui Lenin şi caracterul statului întemeiat de el? Pentru aceasta ar trebui să admitem că trăsăturile lui Lenin, în calitatea sa de conducător politic, sunt echivalente cu trăsăturile lui Lenin-omul, cel de toate zilele. A face astfel ar fi însă absolut arbitrar şi, ca atare, inadmisibil. Căci o asemenea legătură poate fi făcută şi într-un sens, şi în altul.

Aşa, de pildă, în relaţiile personale, private – rămânând peste noapte la nişte prieteni, în plimbările lor comune, sau atunci când acorda sprijin unor camarazi – Lenin a manifestat totdeauna delicateţe, gingăşie, politeţe. În acelaşi timp, Lenin manifesta permanent duritate, asprime, brutalitate faţă de adversarii politici. El nu admitea niciodată posibilitatea ca adversarii să aibă dreptate, tot aşa cum refuza eventualitatea propriei sale, chiar şi parţiale, nedreptăţi.

„Vândut… lacheu… lingău… năimit… agent… Iuda cumpărat cu treizeci de arginţi…“ – cu asemenea vorbe îşi trata deseori Lenin potrivnicii.

În controversă, Lenin nu urmărea să-şi convingă oponentul. În genere, în cadrul disputei, Lenin nu se adresa oponentului său, ci martorilor la discuţie. El urmărea ca, faţă de martori, să-l batjocorească şi să-l discrediteze pe adversar. Şi asemenea martori puteau să fie şi câţiva prieteni apropiaţi, şi o masă de o mie de oameni delegaţi la un congres, şi milioanele de cititori ai ziarelor.

În dispută Lenin nu urmărea adevărul, ci victoria. El trebuia să învingă cu orice preţ, iar pentru obţinerea victoriei existau nenumărate mijloace. În acest caz era bine-venită şi o simbolică lovitură, convenţională dar ameţitoare, cu pumnul.

Rezultă, aşadar, că trăsăturile vieţii cotidiene, de familie ale lui Lenin nu aveau nici o legătură cu trăsăturile liderului noii ordini mondiale.

Mai târziu, când disputa a trecut din paginile revistelor şi ziarelor în stradă, pe câmpurile de secară sau pe câmpurile de luptă, s-a dovedit că şi aici erau bune mijloacele brutale.

Intoleranţa leninistă, urmărirea neslăbită a ţelului, dispreţul faţă de libertate, brutalitatea în raporturile cu cei de altă părere şi capacitatea de a şterge de pe faţa pământului, fără să clipească, nu doar oraşe, ci judeţe, raioane, gubernii întregi care îi contestau adevărurile ortodoxist – toate aceste trăsături ale lui Lenin nu au apărut după Octombrie. Aceste trăsături le avusese şi Volodia Ulianov, aceste trăsături aveau rădăcini adânci.

Toate forţele lui, voinţa şi pasiunea erau subordonate unui ţel unic: cucerirea puterii.

Pentru aceasta el a jertfit totul, a jertfit şi a omorât de dragul cuceririi puterii lucrul cel mai sfânt al Rusiei – libertatea ei. Această libertate era copilăresc-neputincioasă, lipsită de experienţă. De unde să fi avut ea – un prunc de opt luni născut în ţara unei robii milenare – experienţă?

Trăsăturile de intelectual, care păreau a constitui conţinutul real al sufletului lui Lenin şi al caracterului lui, imediat ce se ajungea la fapte se retrăgeau într-o formă exterioară şi neînsemnată, iar caracterul lui începea să se manifeste în frenetica şi nemaleabila sa voinţă de fier.

Ce-l condusese pe Lenin pe drumul revoluţiei? Dragostea de oameni? Dorinţa de a face să dispară sărăcia ţăranului, mizeria şi lipsa de drepturi ale muncitorului? Credinţa în adevărul marxismului, în propria sa dreptate partinică?

Pentru el revoluţia rusă nu însemna libertatea Rusiei. Dar puterea către care năzuia atât de pătimaş nu-i trebuia lui personal.

Aici se manifestă, iată, una din trăsăturile specifice ale lui Lenin: complexitatea caracterului generată de simplitatea caracterului.

Pentru a dori cu atâta forţă puterea, trebuia să ai o imensă ambiţie politică, o uriaşă sete de putere. Asemenea trăsături sunt grosolane şi simple. Dar iată

că acest politician orgolios, capabil de orice în năzuinţa lui spre putere, era ca om neobişnuit de modest, iar puterea o cucerea nu pentru sine. Aici simplitatea se termină şi face loc complexităţii.

Dacă ar fi să ni-l închipuim pe Lenin-omul ca echivalent al lui Lenin-politicianul ar rezulta un caracter primitiv şi grosolan, arogant, poruncitor, nemilos, de o turbată îngâmfare şi de un strident dogmatism.

Ce-ar fi însă dacă am transpune aceste trăsături în viaţa de toate zilele, dacă le-am aplica în relaţiile sale cu soţia, cu mama, copiii, prietenii, vecinii de apartament? Te apucă groaza.

De fapt, era cu totul altfel. Omul de pe arena mondială era cu desăvârşire opus omului din viaţa personală. Plus şi minus, minus şi plus.

Şi rezultatul era cu totul altul, era unul complex, câteodată tragic.

O sete de putere politică demenţială, combinată cu un sacou ponosit, cu un pahar de ceai chior, cu o mansardă studenţească.

Capacitatea de a călca adversarul în picioare fără nici o ezitare, de a-l buimăci în polemică, îmbinată într-o manieră de neînţeles cu surâsul tandru şi delicateţea timidă.

Asprimea neiertătoare şi dispreţul faţă de sfânta sfintelor revoluţiei ruse – libertatea – şi, alături, în pieptul aceluiaşi om, entuziasmul pur, tineresc pentru o muzică minunată, pentru o carte bună.

Lenin… o imagine zeificată; şi o alta, creată de duşmanii lui Lenin, aceea a unui mărginit monolitic, contopind în persoana sa trăsăturile aspre ale liderului noii ordini mondiale cu trăsăturile primitiv-grosolane manifestate în viaţa cotidiană; căci duşmanii au sesizat numai aceste trăsături la Lenin; şi, în sfârşit, acea imagine care ni se pare cea mai apropiată de realitate şi în care nu-i deloc uşor să te descurci.

22

Pentru a-l înţelege pe Lenin nu e suficient să cercetezi trăsăturile lui omeneşti, manifestate în viaţa de toate zilele. Nu sunt suficiente nici trăsăturile lui Lenin-politicianul; caracterul lui Lenin trebuie corelat mai întâi cu mitul caracterului naţional rus, iar apoi cu destinul, cu specificul istoriei ruseşti.

Ascetismul leninist, modestia lui firească îl înrudesc cu peregrinii ruşi; sinceritatea şi credinţa lui corespund idealului popular al „învăţătorului de viaţă“; ataşamentul faţă de natura rusească, de luncile şi pădurile ei, e apropiat de sentimentul ţărănesc. Receptivitatea lui la universul intelectual occidental, la Hegel şi Marx, capacitatea de a asimila şi a exprima spiritul occidental este şi ea manifestarea unei trăsături profund ruseşti, relevată încă de Ceaadaev; ea este acea disponibilitate universală, acea profunzime surprinzătoare a reincarnării ruseşti în spiritul altor popoare, pe care Dostoievski o surprinsese încă la Puşkin. Prin această trăsătură Lenin se înrudeşte cu Puşkin. Cu această trăsătură fusese înzestrat Petru I.

Obsesiile lui Lenin, convingerile lui par înrudite cu extazul lui Avvakum şi credinţa lui Avvakum. Dar Avvakum e un fenomen specific rusesc.

În secolul trecut istoricii noştri căutau să explice drumul istoric parcurs de Rusia prin specificitatea caracterului naţional rus, prin sufletul rusesc, prin religiozitatea rusească.

Ceaadaev, unul dintre cei mai luminaţi oameni ai secolului al XlX-lea, scotea în evidenţă spiritul ascetic predispus la jertfă al creştinismului rus, natura lui bizantină netulburată de nici un fel de împrumuturi străine.

Dostoievski considera atotomenescul[55], tendinţa de contopire cu atotomenescul, ca fiind temeiul autentic al sufletului rusesc.

Secolul al XX-lea rusesc repetă cu plăcere prezicerile făcute la adresa lui de către gânditorii şi

prorocii Rusiei secolului al XlX-lea – Gogol, Ceaadaev, Bielinski, Dostoievski.

Dar cui nu i-ar plăcea să repete asemenea lucruri despre sine?…

Prorocii secolului al XlX-lea preziseseră că în viitor ruşii vor ajunge în fruntea dezvoltării spirituale nu doar a popoarelor Europei, dar chiar şi a întregii lumi.

Aceşti proroci nu vorbeau de slava armatelor ruseşti, ci de slava inimii ruseşti, a credinţei ruseşti, a exemplului rusesc.

„Pasărea troică…" „Sufletului rusesc, atotomenesc şi atoateunificator, hărăzit îi este să adune în sine cu dragoste frăţească pe toţi fraţii noştri şi, poate, la sfârşitul sfârşiturilor, va şi glăsui ultimul cuvânt al preamăreţei armonii generale, al definitivei înţelegeri frăţeşti a tuturor neamurilor, după legea evanghelică întru Hristos…" „Atunci ne vom lua fireşte locul nostru între popoarele cărora le-a fost dat să lucreze în omenire, nu numai ca berbecele, dar ca idee…" „Nu-i aşa că şi tu, Rusie, vei zbura ca troica cea sprintenă şi de neîntrecut? Fum fumega-va drumul sub tine şi podurile răsuna-vor…"[56]

Şi, imediat, Ceaadaev distinge în mod genial o trăsătură uluitoare a istoriei ruseşti: „…faptul colosal al îniobăgirii treptate a ţărănimii noastre nu reprezintă nimic altceva decât consecinţa strict logică a propriei noastre istorii".

Implacabila înăbuşire a personalităţii a însoţit pas cu pas istoria milenară a ruşilor. Subordonarea servilă a individului faţă de suveran şi de stat. Da, prorocii Rusiei au văzut şi au recunoscut şi aceste trăsături.

Dar, în rând cu strivirea omului de către cneaz, moşier, monarh şi stat – prorocii Rusiei au recunoscut şi puritatea, profunzimea, transparenţa, forţa spirituală întru Hristos a sufletului rusesc, necunoscute lumii occidentale. Lui, sufletului rusesc, i-au prezis prorocii un viitor mare şi luminos. Ei au fost cu toţii de acord că în sufletul ruşilor ideea creştinismului se întruchipează într-o formă astatală,

ascetică, bizantină, antioccidentală şi că forţele caracteristice sufletului poporului rus se vor exterioriza într-o puternică influenţă asupra popoarelor europene, că ele vor purifica, vor transforma, vor lumina în spiritul fraternităţii viaţa lumii occidentale, iar lumea occidentală va urma încrezătoare şi cu bucurie pe atotomenescul om rus.

Aceste prorociri ale celor mai viguroase minţi şi inimi ale Rusiei s-au unit printr-o trăsătură comună, pentru ele fatală. Ei au întrevăzut cu toţii forţa sufletului rusesc, au întrevăzut însemnătatea lui pentru omenire, dar n-au văzut că trăsăturile specifice sufletului rusesc s-au născut în nelibertate, că sufletul rusesc este un rob milenar. Şi ce poate da lumii un rob milenar, chiar dacă devenit atotputernic?

Şi iată că secolul al XlX-lea părea să fi apropiat în sfârşit momentul prezis de prorocii Rusiei, momentul în care Rusia, atât de receptivă la predicile străine şi la exemplul străin, acea Rusie care înghiţise şi sorbise toate influenţele actuale străine, se pregătea ea însăşi să influenţeze lumea.

O sută de ani, Rusia se îmbibase cu ideea importantă a libertăţii. O sută de ani, Rusia băuse prin gura unui Pestei, Rîleev, Herzen, Cernîşevski, Lavrov, Bakunin, prin gura scriitorilor ei, cu buzele de martir ale lui Jeliabov, ale Sofiei Perovskaia, Timofei Mihailov şi Kibalcici, prin gura lui Plehanov, Kropotkin, Mihailovski, Sazonov şi Kaliaev, prin gura lui Lenin, Martov şi Cernov, cu buzele intelectualităţii ei raznocinte[57], ale studenţimii sale, ale muncitorilor ei înaintaţi, ideea filozofilor şi gânditorilor libertăţii occidentale. Purtătorii acestei idei fuseseră cărţile, catedrele universitare, studenţii parizieni şi de la Heidelberg, fuseseră cizmele soldaţilor lui Bonaparte, purtătorii ei fuseseră inginerii şi negustorii luminaţi şi sărăcimea slujbaşă occidentală, iar sentimentul demnităţii ei omeneşti stârnise uimirea invidioasă a cnejilor ruşi.

Şi iată că, fecundată de ideile libertăţii şi demnităţii omului, se săvârşise revoluţia rusă.

Dar ce a făcut sufletul rus cu ideile lumii occidentale, cum le-a transformat el, odată asimilate, cum le-a cristalizat? Ce fel de evadare din subconştientul istoriei şi-a pregătit?

„…Rusie, încotro te avânţi?… Nici un răspuns…“[58]

Asemenea unor logodnici, prin faţa tinerei Rusii care lepădase lanţurile ţarismului au trecut zeci, poate chiar sute de învăţături, crezuri, lideri, partide, prorociri, programe revoluţionare… Avizi, şi împătimiţi, şi rugători o priveau pe logodnică fruntaşii progresului rusesc. Într-un cerc larg se rânduiseră împrejurul ei cu toţii: moderaţii, fanaticii, trudovicii, narodnicii, iubitorii muncitorimii, apărătorii ţărănimii, industriaşii luminaţi, prelaţii senini, anarhiştii turbaţi.

Fire nevăzute, deseori nici măcar simţite de ei, îi legau pe aceştia de ideile monarhiilor constituţionale şi parlamentelor occidentale, de ideile celor mai culţi cardinali şi episcopi, ale industriaşilor şi agricultorilor savanţi, ale liderilor sindicali, ale predicatorilor şi profesorilor universitari.

Măreaţa roabă şi-a oprit privirile iscoditoare, bănuitoare, preţuitoare asupra lui Lenin. El i-a devenit alesul.

Ca în basmul cel vechi, el i-a ghicit gândul ascuns, i-a dezlegat visul, i-a explicat intenţiile.

Aşa să fie?

El a devenit alesul ei pentru că el o alesese pe ea, pentru că ea îl alesese pe el.

Ea s-a dus după el, căci îi făgăduise munţi de aur şi râuri de vin; crezând în el, l-a urmat pe drumul luminat de flăcările conacelor moşiereşti incendiate, l-a urmat la început cu plăcere, plină de bucurie, iar apoi poticnindu-se, privind împrejur, îngrozindu-se de calea ce se deschidea în faţa ei, dar simţind din ce în ce mai vârtos mâna de fier care o conducea.

Iar el înainta plin de credinţă apostolicească şi ducea după sine Rusia fără să înţeleagă strania vrăjitorie care se petrecea cu el. În paşii ascultători, în noua ei supunere de după abolirea ţarismului, în

docilitatea ei care te scotea din minţi, se îneca, pierea, îşi schimba înfăţişarea tot ceea ce adusese el Rusiei din Occidentul revoluţionar iubitor de libertate.

Lui i se părea că în inflexibila sa forţă dictatorială stă chezăşia purităţii şi a perenităţii crezului său, a ceea ce dăruise el ţării sale.

El se bucura de această forţă, o identifica cu dreptatea crezului său, dar brusc, într-o străfulgerare, constatase înspăimântat că tocmai în această inflexibilitate aplicată moliciunii şi supuşeniei ruseşti rezidă de fapt suprema sa neputinţă.

Şi cu cât îi devenea mai aspru pasul, cu cât îi devenea mâna mai grea, cu cât mai ascultătoare devenea Rusia în faţa violenţei sale revoluţionare şi ştiinţifice, cu atât se reducea puterea lui de luptă împotriva forţei cu adevărat satanice a iobăgismului din timpurile de altădată.

Asemenea unei milenare soluţii spirtoase, se concentra în sufletul rusesc mentalitatea de rob, de sclav. Asemenea votcii ţarului[59], care are însuşirea de a fumega prin propria-i forţă, această mentalitate ataca şi dizolva sărurile demnităţii omeneşti, transformând viaţa spirituală a omului rus.

Cei nouă sute de ani de istorie a Rusiei, care generaseră, într-o receptare superficială, senzaţia de mare amplitudine sufletească, de temeritate şi voinţă, erau de fapt o retortă mută a robiei.

Nouă sute de ani i-au trebuit Rusiei ca să se despartă de sălbaticele aşezări pădurene, de izbele afumate, de palatele din bârne, şi să se îndrepte către uzinele din Ural, cărbunele din Doneţk, palatele Petersburgului şi Ermitaj, către puternica ei artilerie, către metalurgii şi strungarii din Tuia, către fregatele ei şi ciocanele cu abur.

Într-o receptare superficială se născuse sentimentul fără echivoc al luminismului din ce în ce mai puternic şi al apropierii de Occident.

Dar, cu cât semăna mai mult suprafaţa vieţii ruseşti cu viaţa Occidentului, cu cât huruitul uzinelor Rusiei, păcănitul roţilor trăsurilor şi trenurilor ei,

gâfâitul pânzelor corăbiilor sale, lumina cristalină din ferestrele palatelor ei aminteau mai mult de viaţa occidentală, cu atât mai mult creştea prăpastia tainică dintre esenţa ascunsă a vieţii ruseşti şi viaţa Europei.

Abisul consta în faptul că dezvoltarea Occidentului era fertilizată de creşterea libertăţii, iar dezvoltarea Rusiei – de creşterea robiei.

Istoria omului este istoria libertăţii lui. Creşterea forţei omeneşti îşi găseşte expresia în primul rând în creşterea libertăţii. Libertatea nu este necesitate înţeleasă, aşa cum credea Engels. Libertatea este direct opusă necesităţii, libertatea înseamnă biruirea necesităţii. La temeliile sale progresul este progresul libertăţii omeneşti. Dar chiar viaţa însăşi este libertate, evoluţia vieţii este evoluţia libertăţii.

Dezvoltarea rusească a dat la iveală strania ei esenţă – ea a devenit dezvoltarea nelibertăţii. Din an în an dreptul feudalului devenea pentru ţăran tot mai aspru, iar dreptul mujicului asupra pământului se topea văzând cu ochii, în timp ce ştiinţa, tehnica, învăţământul rusesc tot creşteau şi creşteau, contopindu-se cu creşterea robiei ruseşti.

Naşterea statalităţii ruse a fost marcată de înfeudarea definitivă a ţăranilor: desfiinţarea ultimei zile de libertate a mujicilor – 26 noiembrie – sărbătoarea Sfântului Iurie[60].

Oamenii „liberi“, „peregrinii“ se împuţinau continuu, numărul şerbilor creştea tot mai mult; aşa s-a angajat Rusia pe drumul mare al istoriei europene. Cel legat de pământ a ajuns legat de stăpânul pământului, iar pe urmă şi de slujitorul reprezentant al statului şi al armatei; stăpânul a dobândit dreptul de judecată asupra iobagilor, iar ulterior – dreptul torturii moscovite (aşa cum fusese ea denumită cu patru secole în urmă), adică spânzurarea de mâinile legate la spate şi biciuirea. Iar între timp metalurgia rusească se dezvolta, depozitele de făină şi cereale se extindeau, se consolidau statul şi armata, se iveau zorii gloriei militare ruseşti, se răspândea ştiinţa de carte.

Activitatea uriaşă desfăşurată de Petru, întemeietorul progresului ştiinţific şi industrial rusesc, s-a legat indisolubil de un la fel de uriaş progres al iobăgiei.

Petru i-a asimilat pe iobagii legaţi de pământ cu robii de la curte, i-a transformat pe oamenii „care hoinăreau“ în iobagi. El i-a prins în lanţurile iobăgiei pe „cernosoşnii“[61] din Nord şi pe „odnodvorţii“[62] din Sud. Pe lângă iobăgia la moşier, în timpul lui Petru a înflorit şi iobăgia de stat; aceasta din urmă l-a ajutat pe Petru în opera sa de culturalizare şi progres. Lui Petru i se părea că el apropie Rusia de Occident, şi aşa şi era, dar prăpastia, hăul dintre libertate şi nelibertate creştea şi tot creştea.

Şi aşa a venit apoi strălucitul veac al Ecaterinei, veacul minunatei înfloriri a artelor ruseşti şi a iluminismului rus, veacul în care şi iobăgia rusească a atins culmile cele mai înalte ale dezvoltării ei.

Aşa s-au legat între ele cu un lanţ milenar progresul rusesc şi robia rusească. Fiecare ţâşnire spre lumină adâncea prăpastia întunecată a iobăgiei.

Veacul al XIX-lea a fost în viaţa Rusiei un veac deosebit.

Acest secol a zdruncinat principiul fundamental al vieţii ruseşti – legătura dintre progres şi iobăgie.

Gânditorii revoluţionari ai Rusiei n-au apreciat cum se cuvenea semnificaţia eliberării ţăranilor săvârşită în acest al XlX-lea secol. Aşa cum a probat-o secolul următor, evenimentul acesta a fost mai revoluţionar decât avea să fie Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie; el a zdruncinat temelia milenară a Rusiei, temelie de care nu se atinsese nici Petru, şi de care nu avea să se atingă nici Lenin: dependenţa dezvoltării ruse de creşterea robiei.

După eliberarea ţăranilor, conducătorii revoluţionari, intelectualitatea, studenţimea luptaseră vijelios, pătimaş şi cu abnegaţie, pentru demnitatea omenească necunoscută Rusiei, pentru un progres fără robie. Această nouă lege era cu desăvârşire străină de trecutul rusesc şi nimeni nu ştia ce se va întâmpla cu Rusia, cum se va transforma caracterul

rusesc în cazul în care ea va renunţa la milenara ei legătură dintre dezvoltare şi robie.

În februarie 1917 în faţa Rusiei s-a deschis calea libertăţii. Rusia l-a ales pe Lenin.

Ruptura săvârşită de Lenin în viaţa rusească a fost uriaşă. Lenin a sfărâmat rânduielile moşiereşti, Lenin i-a lichidat pe fabricanţi şi negustori.

Şi totuşi destinul istoriei ruseşti, oricât de oribil şi de ciudat ar suna lucrul acesta, l-a predeterminat pe Lenin să menţină blestemul Rusiei: legătura dezvoltării ei cu nelibertatea, cu iobăgia.

Revoluţionarii sunt numai cei care atentează la temelia temeliilor vechii Rusii – sufletul ei de rob.

Dar lucrurile s-au rânduit în aşa fel încât frenezia revoluţionară, credinţa fanatică în adevărul marxismului, intoleranţa absolută în raport cu oricine gândea altfel au făcut ca Lenin să favorizeze tocmai dezvoltarea colosală a acelei Rusii pe care el o ura cu toate forţele sufletului său fanatic.

Este într-adevăr tragic ca un om care se delecta sincer cu lecturile din Tolstoi şi cu muzica lui Beethoven să contribuie la o nouă înrobire a ţăranilor şi muncitorilor, şi la transformarea în slugoi linguşitori a unor reprezentanţi remarcabili ai culturii ruse, cum au fost Alexei Tolstoi, chimistul Semionov, muzicianul Şostakovici.

Disputa iniţiată de partizanii libertăţii ruseşti a fost în cele din urmă soluţionată – robia rusească s-a dovedit şi de rândul acesta de neînvins.

Victoria lui Lenin s-a transformat în înfrângerea lui.

Dar tragedia lui Lenin n-a fost numai tragedia Rusiei, ea a devenit o tragedie mondială.

S-a gândit oare el, în clipa în care săvârşea revoluţia, că nu Rusia se va angaja pe urmele unei Europe socialiste, ci că ascunsa robie rusească va ieşi la suprafaţă şi, depăşind hotarele Rusiei, va deveni făclia care să lumineze calea cea nouă a omenirii?

Rusia nu se mai adăpa acum la spiritul liber al Occidentului. Occidentul, în schimb, privea cu ochi

vrăjiţi imaginea dezvoltării ruseşti angajate pe drumul nelibertăţii.

Omenirea vedea simplitatea fermecătoare a acestui drum. Omenirea înţelegea forţa statului popular, edificat pe nelibertate.

Părea că se înfăptuise ceea ce prevăzuseră prorocii Rusiei cu o sută – o sută cincizeci de ani în urmă.

Dar cât de straniu şi de înfricoşător se săvârşise totul!

Sinteza leninistă a nelibertăţii cu socialismul a uluit omenirea mai mult decât descoperirea energiei atomice.

Apostolii europeni ai revoluţiei naţionale au văzut flacăra venind dinspre Răsărit. Italienii şi apoi germanii au început să dezvolte în felul lor ideile socialismului naţional[63].

Iar flacăra a continuat să se întindă – ea a fost preluată de Asia, de Africa.

Naţiunile şi statele se puteau, iată, dezvolta în numele forţei şi în detrimentul libertăţii.

Aceasta nu mai era o hrană pentru cei sănătoşi, ci un drog pentru rataţi, bolnavi şi şubrezi, înapoiaţi şi înfrânţi.

Milenara lege rusească a dezvoltării devenise prin intermediul voinţei, pasiunii, geniului lui Lenin o lege universală.

Aşa a fost să fie destinul istoriei.

Intoleranţa şi dârzenia lui Lenin, inflexibilitatea leninistă faţă de heterodocşi, dispreţul pentru libertate, fanatismul credinţei leniniste, cruzimea faţă de duşmani, toate elementele care determinaseră victoria cauzei leniniste s-au născut şi forjat în adâncurile milenarei vieţi ruseşti de iobăgie, de nelibertate rusească.

Tocmai de aceea victoria lui Lenin a servit nelibertăţii. Şi, totodată, în imediata vecinătate, imateriale şi lipsite de importanţă continuau să existe şi să se manifeste, fermecând milioane de oameni, trăsăturile leniniste ale intelectualului rus modest, simpatic, muncitor.

Ce să fi fost? Acelaşi misterios suflet rusesc? Nu, nu era nici un mister.

Dar să fi fost oare cândva vreunul? Ce mister s-ar putea ascunde în robie?

Să fie oare aceasta într-adevăr o lege rusească şi numai rusească a dezvoltării? Oare sufletului rusesc şi numai lui să-i fie hărăzit să se dezvolte nu odată cu libertatea, ci odată cu robia? Să fie oare într-adevăr vorba de o fatalitate a sufletului rus?

Nu, evident – nu.

Această lege e determinată de parametrii – foarte numeroşi, de altfel, zeci, poate sute – ai derulării istoriei Rusiei.

Nu de suflet este vorba aici. Şi dacă în cadrul acestor parametri, în păduri şi stepe, în smârcuri şi şesuri, în câmpul de forţe dintre Europa şi Asia, în tragica imensitate rusească, acum o mie de ani ar fi trăit şi crescut francezi, nemţi, italieni sau englezi, legea istoriei lor ar fi fost aceeaşi cu legea mişcării ruseşti. De altfel ruşii nici nu sunt singurii care să fi cunoscut o asemenea cale. Nu puţine sunt, pe toate continentele pământului, popoarele care – unele mai de departe, mai tulbure, altele mai direct, mai limpede – să fi recunoscut, în propriul lor amar, amarul căii ruseşti.

E timpul ca prorocii Rusiei să înţeleagă că numai robia milenară a fost cea care a creat mistica sufletului rus.

Şi în admiraţia pentru puritatea ascetică bizantină, pentru blândeţea creştinească a sufletului rus sălăşluieşte nedorit şi recunoaşterea infailibilităţii robiei ruseşti. Sursele blândeţii creştineşti ale acestei purităţi ascetice bizantine sunt aceleaşi cu cele ale freneziei, intoleranţei, credinţei fanatice leniniste: ele se află în milenara nelibertate iobagă.

De aceea au şi greşit atât de tragic prorocii Rusiei. Căci unde este el, acel „suflet rus, atotomenesc şi atoateunificator“ – căruia Dostoievski îi prezicea că „va şi glăsui ultimul cuvânt al preamăreţei armonii generale, al definitivei înţelegeri

frăţeşti a tuturor neamurilor, după legea evanghelică întru Hristos?“

Şi ce este el, Doamne, Dumnezeule, acest suflet atotomenesc şi atoateunificator? S-au gândit oare prorocii Rusiei să vadă împlinirea prorocirilor lor privitoare la viitorul triumf universal al sufletului rus în scrâşnetul sârmei ghimpate, întinse prin taigaua siberiană, unit cu scrâşnetul sârmei ghimpate din jurul Auschwitz-ului? În multe privinţe Lenin este opus prorocilor Rusiei. El este infinit de departe de ideea lor privitoare la blândeţea purităţii bizantine creştineşti şi a legii evanghelice. Dar uimitor şi straniu – el este totodată alături de ei. Mergând pe un cu totul alt drum, pe propriul său drum leninist, el nu s-a străduit să salveze Rusia de hăul fără fund al milenarei nelibertăţi; ca şi ei, a recunoscut şi el infailibilitatea robiei ruseşti. Ca şi ei, a fost şi el născut de nelibertatea noastră.

Sufletul de iobag al sufletului rus trăieşte şi în credinţa rusească, şi în necredinţa rusească, şi în blânda dragoste de oameni, şi în nesăbuinţa, huliganismul şi semeţia rusească, în calicia şi meschinăria rusească, şi în ruseasca hărnicie supusă, în curajul – cumplit pentru duşman – al ostaşilor ruşi, şi în lipsa demnităţii umane din caracterul rus, în răzvrătirea disperată a răzvrătiţilor ruşi şi în frenezia sectanţilor; sufletul de iobag există şi în revoluţia leninistă, şi în receptivitatea pasională a lui Lenin faţă de învăţăturile revoluţionare ale Occidentului, şi în ardoarea lui Lenin, şi în violenţa leninistă, şi în victoriile statului leninist.

Pretutindeni în lume unde există robie se nasc şi asemenea suflete.

Unde este atunci speranţa Rusiei, dacă nici măcar marii ei proroci n-au deosebit robia de libertate?

Unde e speranţa, dacă geniile Rusiei văd frumuseţea blândă şi luminoasă a sufletului ei în robia ei smerită?

Unde mai e speranţa Rusiei dacă cel mai mare reformator al ei, Lenin, n-a distrus ci, dimpotrivă, a

consolidat legătura dintre dezvoltarea rusească şi nelibertate, iobăgie?

Unde se află vremea sufletului rus omenesc, liber? Şi va veni oare vreodată această vreme?

Dar poate că această vreme nici nu există, poate că ea nici nu va veni vreodată.

23

Lenin a murit. N-a murit însă leninismul. Partidul n-a scăpat din mâini puterea cucerită de Lenin. Camarazii lui Lenin, ajutoarele sale, tovarăşii săi de luptă şi învăţăceii lui i-au continuat opera.

…Cei lăsaţi de el în urmă
În valurile revărsării viitoare
Vor trebui ţara s-o ferece-n beton.
Lor nu le spui că Lenin a murit,
Moartea pe ei nu-i duce la tristeţe,
Mai aspru şi drastic ei îl vor continua.

Au rămas în picioare dictatura proletariatului cucerită de Lenin, armata, miliţia, VCK[64], comisiile pentru lichidarea analfabetismului şi facultăţile muncitoreşti create de el. Douăzeci şi opt de volume de scrieri[65] au rămas după moartea lui Lenin. Care dintre tovarăşii lui va putea să le asimileze mai profund şi mai deplin, care dintre ei va putea da expresie – prin caracterul, inima şi mintea sa – esenţei autentice a leninismului? Cine va prelua stindardul lui Lenin şi cine îl va purta mai departe, cine va construi măreţul stat, temeliile căruia fuseseră puse de Lenin, cine va duce partidul de tip nou din victorie în victorie, cine va consolida noua ordine pe pământ?

Strălucitorul, tumultuosul, marele Troţki? Teoreticianul înzestrat cu darul generalizării, fermecătorul Buharin? Omul de stat practician, cel mai apropiat de interesele poporului, ale muncitorilor

şi ţăranilor, Rîkov? Luptătorul capabil să poarte cele mai complexe bătălii în Convent, conducând cu subtilitate treburile statului, omul cult şi sigur de sine, Kamenev? Cunoscătorul mişcării muncitoreşti mondiale, polemistul de talie internaţională, Zinoviev?

Caracterul, spiritul fiecăruia dintre ei era apropiat, consonant prin una sau alta dintre laturile lor cu trăsăturile caracterului lui Lenin. S-a dovedit însă că nu aceste laturi erau cele mai importante, fundamentale, definitorii pentru esenţa, pentru rădăcinile noului ce se năştea.

Ca o fatalitate s-a întâmplat însă ca toate trăsăturile caracterului leninist, care îşi găseau expresia în caracterul aproape genialului Troţki, al lui Buharin, Rîkov, Zinoviev, Kamenev, să se fi dovedit a fi trăsături rebele care să-i ducă pe toţi aceşti lideri la eşafod, la moarte.

Esenţa caracterului leninist nu sălăşluia în aceste trăsături, în aceste laturi. În ele se descopereau, dimpotrivă, slăbiciunea lui Lenin, răzvrătirea, ciudăţeniile, iluziile lui, nu ele exprimau esenţa noului.

La urma urmelor şi trăsăturile lui Lunacearski erau prezente într-o anumită latură a caracterului lui Lenin, aceea care îl făcea să asculte „Appassionata" şi să admire *Război şi pace*. Dar nu sărmanului Lunacearski i-ar fi putut fi dat să ducă la bun sfârşit, aspru şi sever, cauza partidului leninist. Nici lui Troţki, Buharin, Rîkov, Kamenev sau Zinoviev nu le hărăzise istoria să exprime esenţa ascunsă a lui Lenin.

Ura lui Stalin faţă de liderii opoziţiei era de fapt ura lui faţă de acele trăsături ale caracterului lui Lenin care veneau în contradicţie cu esenţa lui Lenin.

Stalin i-a executat pe cei mai apropiaţi prieteni şi tovarăşi de luptă ai lui Lenin, pentru că ei, fiecare în felul său, împiedicau realizarea a ceea ce era cel mai important, a ceea ce reprezenta esenţa lui Lenin.

Luptând împotriva lor, ucigându-i, el se lupta de fapt şi cu Lenin, îl ucidea de fapt şi pe Lenin. În

acelaşi timp însă tocmai el era acela care îl confirma victorios pe Lenin şi leninismul, care înălţa deasupra Rusiei şi consolida stindardul leninist.

24

Numele lui Stalin rămâne pentru vecie înscris în istoria Rusiei.

Scrutându-l pe Stalin, Rusia postrevoluţionară se recunoştea pe sine.

Cele 28 de volume ale operelor lui Lenin – cuvântări, rapoarte, programe, studii filozofice şi economice – nu-i ajutaseră Rusiei să se cunoască pe sine, să-şi cunoască destinul. Un haos, depăşindu-l pe cel babilonian, se dezlănţuise în urma amestecului revoluţiei occidentale cu structura dezvoltării şi vieţii ruseşti.

Nu doar marinarii şi cavaleriştii lui Budionnîi, nu numai ţăranii şi muncitorii ruşi, dar nici Lenin n-a fost în stare să înţeleagă adevărul celor petrecute. Vuietul furtunii revoluţionare, legile dialecticii materialiste, logica din *Capitalul* se amestecau cu chiote de armonică, şi cu „Iablocico“, şi cu „Ţîplionnok jarennîi“[66], şi cu huruiala alambicurilor de basamac şi cu îndemnurile lectorilor şi agitatorilor adresate matrozilor şi studenţilor din facultăţile muncitoreşti de a nu se lăsa amăgiţi de ereziile veninoase ale unui Kautsky, Kunow sau Hilferding.

Flăcările, răzmeriţa, dezlănţuirea care cuprinsese Rusia ridicau de pe fundul cazanului rusesc drojdia necazurilor şi a mâniei acumulate în veacurile de suferinţă a poporului înrobit.

Din romantismul revoluţiei, din demenţa Proletcultului, din republicile verzi ale basamacului, din bravura ameţită de băutură şi răscoalele mujicilor, din furia nebună a marinarilor de pe

„Almaz“ se înălţa, atotputernic şi încă necunoscut Rusiei, un nou poliţai.

Dorinţa pătimaşă a poporului de a deveni stăpânul pământului pe care îl ara, dorinţă înţeleasă de Lenin şi dirijată de Lenin, era ostilă statului întemeiat de Lenin, era incompatibilă cu acest stat. Năzuinţei poporului de a deveni stăpânul pământului i s-a pus capăt o dată pentru totdeauna.

În 1930, statul întemeiat de Lenin a devenit unicul proprietar al tuturor pământurilor, pădurilor, apelor din Uniunea Sovietică, înlăturând cu desăvârşire ţărănimea de la stăpânirea pământului.

Confuziile, contradicţiile, ceaţa domneau nu numai în staţiile nod de cale ferată, în porturi şi pe acoperişurile eşaloanelor, nu numai în aspiraţiile satului şi în capetele înfierbântate ale poeţilor. Confuzia şi ceaţa stăruiau şi în domeniul teoriei revoluţionare, în contradicţiile uluitoare dintre practică şi construcţiile teoretice, limpezi precum cristalul, ale primului teoretician al partidului.

Lozinca leninistă de bază fusese „Toată puterea Sovietelor!“, dar desfăşurarea evenimentelor dovedea că sovietele create de Lenin nu aveau – şi nu au nici până în ziua de azi – vreo putere; ele sunt doar o instanţă pur formală sau administrativ-executivă.

Întregul patos teoretic al tânărului Lenin fusese orientat spre lupta împotriva narodnicilor şi a eserilor, spre demonstrarea faptului că Rusia nu poate evita calea dezvoltării capitaliste. Iar întregul patos al lui Lenin în 1917 urmărea să demonstreze că, evitând calea capitalistă conjugată cu libertăţile democratice, Rusia poate şi trebuie să se angajeze pe calea revoluţiei proletare.

S-a gândit oare Lenin că, întemeind Internaţionala Comunistă, că lansând, la cel de-al doilea Congres al Cominternului, lozinca revoluţiei mondiale şi proclamând „Proletari din toate ţările, uniţi-vă“, pregătea de fapt terenul pentru consolidarea nemaiîntâlnită în istorie a principiului suveranităţii naţionale?

Această forţă a naţionalismului etatist şi acest furibund naţionalism al maselor de oameni privaţi de libertate şi de demnitate omenească au devenit principala pârghie, arma termonucleară a noii ordini şi au hotărât destinul secolului XX.

Stalin i-a băgat minţile în cap Rusiei de după Octombrie, Rusiei postleniniste; el a împărţit tuturor surorilor câte o pereche de cercei, iar cui nu merita cerceii, i-a smuls cu urechi cu tot sau chiar cu capul.

Partidului bolşevic i-a revenit rolul de partid al unui stat naţional. Contopirea partidului şi a statului şi-a găsit expresia în persoana lui Stalin. În Stalin, în caracterul lui, în mintea şi voinţa lui statul îşi exprima propriul caracter, propria voinţă şi înţelepciune.

Părea că Stalin a construit statul întemeiat de Lenin după propriul său chip şi asemănare. Dar de fapt lucrurile nu stăteau aşa – chipul său se modela după asemănarea statului şi de aceea a şi devenit el stăpânul.

Dar, probabil, în special spre sfârşitul vieţii, lui i se părea că statul îi este slugă.

Stalin, firea lui, în care se contopeau asiaticul cu marxistul european, exprimau caracterul statalităţii sovietice. Anume al statalităţii! Lenin întruchipase principiul istoric naţional rus. Stalin – statalitatea sovietică rusă. Statalitatea rusă, născută de Asia şi deghizată europeneşte, nu era una istorică, ea era supraistorică.

Principiul ei era universal, de neclintit, aplicabil tuturor orânduirilor Rusiei, de-a lungul istoriei milenare. Categoriile revoluţionare moştenite de la Lenin – precum dictatura, teroarea, lupta împotriva libertăţilor burgheze, pe care Lenin le considera categorii trecătoare – au fost transformate cu ajutorul lui Stalin în temelie, fundament, esenţă şi s-au contopit cu milenara nelibertate naţională rusă. Cu ajutorul lui Stalin, aceste categorii au devenit conţinutul statului, iar rămăşiţele social-democrate au fost alungate în domeniul formei, au devenit un decor de teatru.

Stalin a întrunit în caracterul său toate trăsăturile Rusiei iobage care nu cunoştea mila faţă de oameni.

Incredibila lui cruzime, incredibila lui perfidie, ipocrizia şi prefăcătoria lui, firea lui ranchiunoasă şi răzbunătoare, grosolănia şi umorul lui dădeau la iveală pe dregătorul asiatic.

În învăţăturile revoluţionare însuşite, în folosirea terminologiei Occidentului progresist, în cunoştinţele sale din domeniul literaturii şi teatrului atât de îndrăgite de intelectualitatea revoluţionară rusească, în citatele din Gogol şi Şcedrin, în capacitatea de a folosi cele mai rafinate metode conspirative, în amoralitatea sa îşi găsea expresia revoluţionarul de tip neceaevist, cel pentru care orice mijloace sunt permise în vederea atingerii scopului propus. Dar, fără îndoială, Neceaev însuşi s-ar fi cutremurat văzând la ce dimensiuni monstruoase a dus Iosif Stalin neceaevismul.

Încrederea lui în hârtia funcţionărească şi puterea poliţiei, socotite principale forţe ale vieţii, disimulata lui pasiune pentru mundire şi decoraţii, dispreţul lui fără precedent faţă de demnitatea umană, sanctificarea ordinii funcţionăreşti şi a birocraţiei, predispoziţia lui de a omorî un om în numele sfintei litere a legii şi de a încălca totodată imediat legea în numele unei monstruoase samavolnicii întruchipau rangul poliţienesc, asul jandarmeriei.

De fapt, în aceasta şi consta caracterul lui Stalin – în contopirea acestor trei Stalini.

Anume aceşti trei Stalini au creat stabilitatea stalinistă: aceea pentru care legea este doar o unealtă a samavolniciei, iar samavolnicia – lege; aceea care îşi are rădăcinile adânc înfipte în trecutul iobag ce transformase pe mujic în rob, şi în jugul tătăresc ce transformase în slugi preaplecate pe cei care îi stăpâneau pe mujici; aceea care se învecinează simultan cu o Asie vicleană, răzbunătoare şi crudă şi cu o Europă cultivată, democratică, negustorească şi venală.

Acest asiatic în cizme de şevro, care îl cita pe Şcedrin, trăia potrivit legilor vendetei şi folosea în acelaşi timp vocabularul revoluţiei, a făcut ordine în haosul de după Octombrie, realizând, exprimând propriul său caracter în caracterul statului.

Principiul fundamental al statului construit de el a fost acela al statului fără libertate.

În această ţară uzinele uriaşe, mările artificiale, canalele, hidrocentralele nu erau puse în slujba oamenilor, ci în slujba statului fără libertate.

În acest stat omul nu semăna ceea ce voia să semene, nu era stăpânul câmpului pe care îl ara, nu era stăpânul merelor şi al laptelui: pământul rodea potrivit instrucţiunilor primite de la statul fără libertate.

În acest stat nu numai popoarele mici, dar nici măcar poporul rus nu se bucura de libertatea naţională. Acolo, unde nu există libertate umană, nu poate exista nici libertate naţională, căci libertatea naţională este, înainte de orice, libertatea omului.

În acest stat nu exista societate, întrucât societatea se întemeiază pe apropierea liberă şi pe antagonismul liber dintre oameni, iar în statul fără libertate apropierea şi duşmănia libere sunt de neconceput.

Principiul milenar al dezvoltării învăţământului, ştiinţei, forţei industriale ruseşti prin intermediul creşterii nelibertăţii umane, principiul cultivat de Rusia boierească, de Ivan cel Groaznic, de Petru şi Ecaterina a atins apogeul pe timpul lui Stalin.

E într-adevăr de mirare că Stalin, care a distrus atât de temeinic libertatea, continua totuşi să se teamă de ea.

S-ar putea ca tocmai frica de libertate să-l fi determinat pe Stalin să manifeste o ipocrizie realmente fără precedent.

Ipocrizia lui Stalin exprima limpede ipocrizia statului său. Şi ipocrizia aceasta se manifesta, în primul rând, în jocul de-a libertatea. Statul nu-şi bătea joc de libertatea moartă! Conţinutul cel mai preţios, viu şi radioactiv al libertăţii şi democraţiei

fusese mortificat şi transformat într-o momâie, într-o coajă de vorbe. Aşa fac sălbaticii când le cad în mână cronometre sau alte aparate fine – le transformă în podoabe.

Libertatea mortificată a devenit o podoabă a statului, dar nu una nefolositoare. Libertatea moartă a devenit actorul principal într-o înscenare gigantică, într-o reprezentaţie teatrală de dimensiuni necunoscute. Statul fără libertate a fabricat machete de parlament, de alegeri, de organizaţii profesionale, de societate şi de viaţă socială. În statul fără libertate machetele conducerii colhozurilor, ale conducerii uniunilor scriitorilor şi artiştilor, machetele prezidiilor comitetelor executive raionale şi regionale, machetele birourilor şi plenarelor, comitetelor raionale, regionale şi centrale ale partidelor comuniste naţionale discutau probleme şi adoptau hotărâri luate dinainte în cu totul altă parte. Chiar şi prezidiul Comitetului Central al partidului era un teatru.

Acest gen de teatru era în firea lui Stalin. Acest gen de teatru ţinea de caracterul statului fără libertate. De aceea statul şi avusese nevoie de Stalin, care să realizeze, prin intermediul propriului său caracter – caracterul statului.

Ce era, în cazul acesta, realitate, şi nu teatru? Cine lua în realitate hotărârile, şi nu se prefăcea doar că le ia?

Forţa reală era Stalin. El hotăra. Desigur, el nu putea hotărî personal toate problemele din stat – dacă, de pildă, să i se dea sau nu concediu învăţătoarei Semionova, sau dacă în colhozul „Zaria“ să se semene mazăre ori varză.

Deşi principiul statului fără libertate pretindea ca tocmai aşa să stea lucrurile, ca Stalin să decidă în toate problemele, fără excepţie. Din punct de vedere fizic însă acest lucru se dovedea a fi imposibil, aşa că problemele secundare erau soluţionate de oamenii de încredere ai lui Stalin, dar soluţionate totdeauna în acelaşi fel: în spiritul lui Stalin.

Tocmai de aceea şi erau ei oamenii de încredere ai lui Stalin, împuterniciţii lui sau împuterniciţii împuterniciţilor lui. Hotărârile lor aveau toate o trăsătură comună: indiferent dacă era vorba de construirea unei hidrocentrale pe cursul inferior al Volgăi sau de trimiterea mulgătoarei Aniuta Feoktistova la cursurile de specializare de două luni, ele erau luate în spiritul lui Stalin. Esenţa lor consta, evident, în faptul că spiritul lui Stalin şi spiritul statului erau totuna.

Împuterniciţii lui Stalin-Statul erau imediat recunoscuţi la orice şedinţe, adunări, congrese – cu ei nu polemiza nimeni niciodată: ei vorbeau în numele lui Stalin-Statul.

Faptul că statul fără libertate acţiona totdeauna în numele libertăţii şi democraţiei, că se temea să facă vreun pas fără să le pomenească numele, demonstrează forţa libertăţii. Stalin nu se temea de nimeni, dar de libertate s-a temut permanent, până la capătul zilelor – omorând-o, a continuat să se linguşească pe lângă ea, chiar aşa moartă.

E greşită părerea că cele petrecute pe timpul colectivizării şi pe timpul lui Ejov ar fi manifestările aberante ale unei puteri nemărginite, necontrolate, deţinute de un om plin de cruzime.

În realitate, sângele care a curs în anii 1930 şi 1937 i-a fost necesar statului, n-a curs în zadar, cum spunea Stalin. Fără el statul n-ar fi supravieţuit. Acest sânge l-a vărsat nelibertatea pentru a birui libertatea – lucru mai demult cunoscut, început încă de pe vremea lui Lenin.

Libertatea a fost biruită nu numai în domeniul politicii şi al activităţii sociale. Libertatea a fost biruită în agricultură – în dreptul de a semăna liber şi de a strânge recolta –, libertatea a fost biruită în poezie şi în filozofie, în atelierul de cizmărie, în cercul de lectură, în schimbarea domiciliului, în lucrul muncitorilor, ale căror salarii, condiţii de muncă, norme erau în întregime stabilite prin voinţa statului.

Nelibertatea triumfa fără excepţie de la Oceanul Pacific la Marea Neagră. Ea era prezentă pretutindeni şi în toate. Şi pretutindeni şi în toate fusese omorâtă libertatea.

A fost o ofensivă victorioasă care putea fi realizată numai printr-o mare vărsare de sânge, căci libertatea e viaţă şi, pentru a înlătura libertatea, Stalin omora de fapt viaţa.

Firea lui Stalin se manifesta în giganţii cincinalelor; aceste piramide bubuitoare ale secolului XX corespundeau monumentelor şi palatelor somptuoase ale Antichităţii asiatice, care îi cuceriseră lui Stalin sufletul. Aceste construcţii uriaşe nu-i serveau cu nimic omului, tot aşa cum nu-i trebuiau lui Dumnezeu uriaşele catedrale şi geamii.

Deosebit de spectaculos s-a manifestat caracterul lui Stalin în activitatea organelor de securitate create de el.

Interogatoriile sub tortură, activitatea de exterminare desfăşurată de opricinină[67], chemată să nimicească nu numai indivizi, ci întregi categorii sociale, metodele de urmărire, dezvoltate de la Maliuta Skuratov până la contele Benkendorf – toate şi-au aflat echivalentele în sufletul lui Stalin, în acţiunile aparatului de represiune creat de el.

Dar, probabil, deosebit de malefice au fost anume acele echivalente care au contopit în firea lui Stalin principiul revoluţionar rus cu principiul unei poliţii secrete, pe cât de grandioase şi neînfrânate, pe atât de ruseşti.

Simbioza dintre revoluţie şi metoda poliţienească, realizată în firea lui Stalin şi reflectată în organele de securitate create de el, a avut şi ea un prototip în statul rus.

Alianţa lui Degaev – narodnic, intelectual şi în cele din urmă agent al Ohranei – cu şeful poliţiei secrete, colonelul Sudeikin, petrecută pe când Stalin era un ţânc, un copilaş, a devenit prototipul acestei îmbinări sinistre.

Sudeikin – om inteligent, sceptic, bun cunoscător şi preţuitor al forţei revoluţionare din

Rusia, observator ironic al nimicniciei ţarului şi miniştrilor ţarişti în slujba cărora se afla – îl folosise pe narodnicul Degaev în scopurile sale poliţieneşti. Narodnicul Degaev servise concomitent revoluţia şi poliţia.

Planurilor lui Sudeikin nu le-a fost însă dat să se împlinească. Cu ajutorul revoluţiei, tolerând-o, iar după aceea fabricând comploturi false, inexistente, el urmărea să-l sperie pe ţar, să ajungă la putere, să devină dictator. Odată ajuns la conducerea statului, el voia să distrugă din rădăcini revoluţia. Dar visele lui ambiţioase nu s-au îndeplinit: Degaev l-a asasinat pe Sudeikin.

În schimb, Stalin a izbândit. În victoria lui sălăşluia, ascunsă de toţi şi chiar şi de sine însuşi, victoria visului lui Sudeikin: să înhame la aceeaşi căruţă doi cai – revoluţia şi poliţia secretă.

Stalin, născut de revoluţie, s-a răfuit cu revoluţia şi cu revoluţionarii cu ajutorul aparatului poliţienesc.

Poate că mania persecuţiei care îl chinuia era determinată de frica lui Sudeikin faţă de Degaev, ascunsă în propriul său subconştient.

Revoluţionarul narodnic, supus şi domesticit de „Secţia a treia“, continua totuşi să inspire teamă colonelului de poliţie; deosebit de înspăimântător era faptul că amândoi, minţind, fiind prieteni şi duşmani totodată, trăiau laolaltă în strâmtoarea întunecată a sufletului lui Stalin.

Şi s-ar putea ca tocmai aici, sau în orice caz pe undeva pe aproape, să se afle explicaţia uneia dintre cele mai mari nedumeriri ale oamenilor care au trăit în anul 1937: de ce nimicind oameni nevinovaţi, dăruiţi revoluţiei, mai era nevoie de elaborarea până în cele mai mici amănunte a unor scenarii, mincinoase de la un capăt la altul, privind participarea acestora la nişte comploturi născocite, inexistente?

Prin torturi care se prelungeau zile, săptămâni, luni, uneori chiar ani întregi, organele de securitate îi constrângeau pe nişte nefericiţi contabili, ingineri,

agronomi epuizaţi să participe la reprezentaţii teatrale, să joace rolul unor criminali, agenţi ai străinătăţii, terorişti, diversionişti.

De ce era nevoie de acest lucru? Milioane de oameni şi-au pus de milioane de ori această întrebare.

Căci Sudeikin, atunci când punea la cale înscenările, urmărea să-l înşele pe ţar, iar Stalin n-avea nevoie să înşele ţarul, Stalin era el însuşi ţarul.

Da, da, şi totuşi, prin înscenările sale, Stalin urmărea să-l înşele pe ţarul care, nevăzut, trecând peste propria lui voinţă, trăia în tăinuita întunecime a sufletului. Nevăzutul stăpân continua să trăiască pretutindeni unde părea că triumfase incontestabil nelibertatea. Numai de acesta i-a fost frică lui Stalin până la sfârşitul vieţii.

Libertăţii, în numele căreia începuse în februarie revoluţia rusă, Stalin n-a putut să-i vină de hac, în ciuda violenţei lui sângeroase, până la capătul zilelor.

Şi asiaticul cuibărit în sufletul lui Stalin încerca să înşele libertatea, să o păcălească, disperat că nu o poate răpune până la capăt.

25

Cauza lui Stalin n-a murit odată cu moartea lui Stalin. Aşa cum, la timpul ei, n-a murit cauza lui Lenin.

Statul fără libertate construit de Stalin trăieşte. Nu i-au scăpat din mână partidului creat de Stalin nici puterea industrială, nici forţele armate, nici organele de represiune. Nelibertatea de neclintit triumfă imperturbabil în continuare. De neclintit e şi legea teatrului omniprezent, e în funcţiune acelaşi sistem al alegerilor, sindicatele muncitorilor sunt prinse în aceleaşi lanţuri, la fel de neliberi şi lipsiţi de buletin de identitate sunt ţăranii, la fel de talentat

trudeşte, zumzăie, mormăie în camerele lacheilor intelectualitatea măreţei ţări. Se conduce la fel, prin apăsarea butoanelor, marele dispecer deţine aceeaşi putere nemărginită.

Fireşte, s-au mai şi schimbat – nu puteau să nu se schimbe – multe.

Statul fără libertate a păşit în cea de-a treia etapă a sa. El a fost întemeiat de Lenin. A fost construit de Stalin. Şi iată, a venit etapa a treia: statul fără libertate e gata construit şi, aşa cum spun constructorii, dat în exploatare.

Multe câte fuseseră necesare în perioada construcţiei au devenit acum inutile. A trecut timpul distrugerii caselor mărunte de pe platforma construcţiilor, timpul nimicirii, strămutării, evacuării locuitorilor din vilele, casele sau cocioabele lor dărâmate.

Zgârie-norii sunt populaţi de locatari noi. Evident, nu puţine lucruri au rămas aici neterminate, dar nu se mai simte permanent nevoia metodelor de exterminare folosite de marele şef de şantier, de bătrânul stăpân.

Temelia zgârie-norilor, nelibertatea, este însă, ca şi odinioară, de neclintit.

Ce va fi mai departe? Să fie oare această temelie chiar de neclintit?

Să aibă oare Hegel dreptate – chiar tot ceea ce e real să fie raţional? E oare reală inumanitatea? Este ea raţională?

Forţa revoluţiei populare începute în februarie 1917 a fost atât de mare încât nici chiar statul dictatorial n-a putut s-o înăbuşe. În timp ce statul îşi săvârşea, numai pentru sine, drumul crud şi îngrozitor al creşterii şi al acumulării, fără ca măcar să-şi dea seama, el ascundea în măruntaiele sale libertatea.

Libertatea se săvârşea într-o beznă adâncă şi într-o adâncă taină. La suprafaţa pământului se prăvălea măturând totul în cale răul, devenit pentru toţi o evidenţă. Noul stat naţional, proprietarul unor comori incomensurabile – uzine, fabrici, reactoare

atomice, câmpuri nesfârşite –, stăpânul unic al oricărui suflu de viaţă îşi sărbătorea biruinţa. Părea că revoluţia s-a înfăptuit de dragul lui, de dragul puterii sale milenare şi a triumfului său. Dar stăpânul unei jumătăţi de lume nu era doar groparul libertăţii.

Ea, libertatea, se săvârşea în ciuda geniului lui Lenin, care edificase cu avânt lumea cea nouă. Libertatea se săvârşea în ciuda violenţei staliniste nemăsurate, cosmice. Ea se săvârşea pentru că oamenii continuau să rămână oameni.

Omul care a săvârşit revoluţia din februarie 1917, omul care, din porunca noului stat, a creat şi zgârie-nori, şi uzine, şi reactoare atomice, nu are altă ieşire decât libertatea. Pentru că, edificând lumea nouă, omul a rămas om.

Toate acestea Ivan Grigorievici le înţelegea şi le simţea, când limpede, când tulbure.

Oricât de uriaşi ar fi zgârie-norii şi de puternice tunurile, oricât de nemăsurată puterea statului şi oricât de puternice imperiile, ele nu sunt toate decât fum şi ceaţă care vor dispărea. Rămâne, creşte şi trăieşte numai forţa autentică, numai aceea care sălăşluieşte în libertate. A trăi înseamnă pentru om a fi liber. Nu tot ce e real e raţional. Tot ceea ce este inuman e absurd şi inutil!

Şi pe Ivan Grigorievici nu-l miră faptul că avusese pe buze cuvântul „libertate“, atunci când, student fiind, plecase în Siberia şi nici că acest cuvânt trăia şi nu dispărea din mintea lui acum.

26

Era singur în cameră, dar îşi depăna gândurile de parcă ar fi stat de vorbă cu Anna Sergheevna.

…Ştii, în vremurile cele mai grele îmi închipuiam îmbrăţişările unei femei şi mă gândeam: ce bune sunt îmbrăţişările astea, în ele afli uitarea, nu-ţi mai aduci aminte prin câte ai trecut, e de parcă

trecutul nici n-ar fi fost. Şi uite că tocmai ţie am simţit nevoia să-ţi povestesc despre ce a fost mai greu, şi uite că şi tu ai vorbit toată noaptea. Înseamnă că fericirea este să împart cu tine acea apăsare pe care, cu nimeni altul în afara ta, n-aş putea-o împărţi. Ai să vezi că o să ieşi din spital, iar eu am să-ţi povestesc ceasul meu cel mai greu, care a fost o discuţie în zori, după un interogatoriu. Aveam un vecin de celulă, acum nu mai este, a murit chiar atunci, unul Alexei Samoilovici, cred că omul cel mai deştept din câţi mi-a fost dat să întâlnesc. Dar pentru mine mintea lui era înspăimântătoare. Nu era un om rău, că doar omul rău nu este înspăimântător. Nici mintea lui nu era rea, ci indiferentă, ironică faţă de credinţă. Pentru mine era groaznic, dar mai teribil era că mă şi atrăgea, mă subjuga, că nu-l puteam înfrânge: credinţa mea în libertate nu-l cucerea.

Viaţa i se orânduise prost. Eh, dar viaţa ca viaţa, nimic deosebit: stătea şi el la puşcărie, tot pe articolul cincizeci şi opt – zece[68], pentru noi cel mai obişnuit din câte pot exista.

Dar avea un cap nemaipomenit. Gândul lui te lua ca valul, şi chiar mă cutremuram aşa cum se cutremură pământul sub loviturile valurilor oceanului.

Mă întorsesem, aşadar, în celulă, după interogatoriu. Ce şir interminabil de violenţe, ruguri, puşcării, tehnică de exterminare – cetăţi-închisori imense, cu multe etaje, lagăre mari ca nişte oraşe de reşedinţă! Execuţia începea cu bâta care îţi spărgea craniul, cu laţul de cânepă. În zilele noastre călăul poate să dea drumul maşinii de tocat şi poate executa o sută, o mie, zece mii de oameni. El nu mai trebuie să dea cu securea. Secolul nostru este secolul supremei violenţe a statului împotriva individului. Dar iată în ce constă puterea şi speranţa oamenilor. Tocmai secolul XX este cel care a zdruncinat principiul hegelian al procesului dezvoltării istorice universale: „Tot ce e real este raţional“, principiul însuşit de gânditorii ruşi ai veacului trecut de-a lungul unor decenii de tensionate polemici. Şi uite că

acum, renunţând la legea lui Hegel, în vremea biruinţei forţei statale asupra libertăţii omului, gânditorii ruşi, îmbrăcaţi în scurtele lor de lagăr, elaborează principiul suprem al istoriei universale: „Tot ce e inuman este absurd şi inutil“.

Da, da, da, pe vremea deplinului triumf al inumanităţii a devenit evident că tot ceea ce e creat prin intermediul violenţei e absurd şi inutil, că nu are viitor, că nu va lăsa urme.

Asta îmi era credinţa, cu ea mă înapoiasem în celulă. Iar vecinul meu o ţinea pe-a lui:

— La ce bun să mai aperi libertatea, e mult de când a fost ea privită ca lege şi raţiune a dezvoltării. Dar acum – zice – e limpede, în general nu există dezvoltare istorică, istoria e un proces molecular, omul e permanent egal cu sine însuşi, n-ai ce să-i faci, nu există dezvoltare. Legea care există e simplă – e legea conservării violenţei. La fel de simplă ca legea conservării energiei. Violenţa e veşnică, indiferent ce ai face pentru distrugerea ei; ea nu dispare, nu descreşte, doar se transformă. Ba în sclavie, ba în invaziile mongolilor. Ba migrează dintr-un continent în altul, ba ia aspect de clasă, ba se transformă din violenţă de clasă în violenţă de rasă, ba trece din sfera materială în religiozitatea medievală; ea se năpusteşte ba asupra celor de culoare, ba asupra scriitorilor şi artiştilor, dar în general volumul ei pe pământ rămâne acelaşi, iar haosul transformărilor ei gânditorii îl iau drept evoluţie şi îi caută legile. Dar haosul n-are legi, nici dezvoltare, nici sens, nici finalitate. Uite, şi Gogol, geniul Rusiei, a cântat pasărea-troică, în zborul ei încerca el să desluşească viitorul, iar viitorul s-a dovedit a nu fi troica pe care o desluşea Gogol. Alta e această troică: birocratica soartă rusească, troica fără chip, consfătuirea specială[69]. Troica[70] ce te condamnă la împuşcare, ce alcătuieşte listele pentru deschiaburire, ce elimină tinerii din universităţi sau nu dă cartelă de pâine câte unei bătrâne „foste“.

Şi din culcuşul lui îl ameninţa pe Gogol cu degetul:

— Ai greşit, Nikolai Vasilievici, n-ai înţeles, n-ai priceput care e pasărea-troică a noastră. Nu în goana troicii se află istoria oamenilor, ci în haos, în veşnica trecere a violenţei dintr-o formă în alta. Zboară pasărea-troică, dar totul rămâne încremenit, nemişcat, şi în special nemişcat rămâne omul, încremenită – soarta lui. Veşnică e violenţa, orice-ai face ca s-o distrugi. Iar troica zboară, ei nu-i pasă de amărăciunea rusească. Şi amărăciunii ruse îi e indiferent dacă troica zboară sau dacă a îngheţat în nemişcare!

De fapt se dovedeşte că nici vorbă nu e de troica aceea, ci de asta, care undeva, pe aici, stă şi iscăleşte condamnări la pedeapsa capitală.

Iar eu, culcat pe prici, cu întreaga mea fiinţă vie sau numai pe jumătate vie, îmi păstram credinţa: istoria omenirii este istoria libertăţii, de la o libertate mai mică la una mai mare; istoria vieţii înseşi, de la amoebă până la neamul omenesc, este istoria libertăţii, trecerea de la o libertate mai mică la o libertate mai mare, căci viaţa însăşi este tocmai libertatea. Şi credinţa asta îmi insufla putere şi parcă pipăiam, ascuns printre boarfele de puşcăriaş, nepreţuita, minunata idee luminoasă: „Tot ce e inuman este absurd şi trece fără urmă“.

Dar Alexei Samoilovici mă asculta, aşa cum eram eu pe jumătate mort, şi îmi spunea:

— Asta e numai o minciună consolatoare, căci istoria nu-i decât istoria violenţei de nebiruit, violenţa e veşnică şi indestructibilă, ea se transformă, dar nu dispare şi nu se diminuează. Şi chiar cuvântul – istorie – e o invenţie a oamenilor, istoria nu există, istoria este bătutul apei în piuă, omul nu se dezvoltă de la inferior la superior, omul e nemişcat ca o stană de granit, bunătatea lui, inteligenţa lui, libertatea lui sunt inerte, omenescul nu sporeşte în om. Ce fel de istorie să aibă omul dacă bunătatea lui e nemişcată?

Şi ştii, am simţit atunci că ceva mai apăsător decât clipele acelea nu poate exista. Stăteam întins pe prici şi, Doamne, Dumnezeule, cum era posibil ca tocmai din partea unui om atât de deştept să-mi vină

tristeţea asta insuportabilă, ştii, era aproape ca o execuţie. Şi o singură dorinţă: să nu mai văd, să nu mai aud, să nu mai răsuflu. Să mor. Iar uşurarea mi-a venit din cu totul altă parte: m-au târât din nou la interogatoriu, nici nu m-au lăsat să-mi trag sufletul. Şi m-am simţit uşurat. Credeam pe mai departe în inevitabila libertate. La dracu' pasărea-troică, cea care zboară, vâjâie şi… semnează sentinţe. Se va uni ea, libertatea, şi cu Rusia!

Nu mă auzi! Când o să te întorci iar la mine, de la spital?

Într-o zi de iarnă, Ivan Grigorievici a dus-o pe Anna Sergheevna la cimitir. N-a mai avut parte să-i împărtăşească tot ce-şi amintise, ceea ce gândise şi scrisese în lunile bolii ei.

Lucrurile moartei le duse la ţară, petrecu acolo o zi cu Alioşa şi se întoarse din nou la munca lui din cooperativă.

27

Vara următoare, Ivan Grigorievici plecă în oraşul de pe litoral unde, la poalele unui munte înverzit, se afla casa tatălui său.

Trenul mergea de-a lungul ţărmului şi la o staţie Ivan Grigorievici coborî din vagon pentru a privi apa verde şi neagră, mişcătoare şi profundă, sărată şi răcoroasă.

Marea şi vântul existaseră şi atunci când anchetatorul îl chema la interogatoriul de noapte, şi atunci când săpa mormântul unui zek[71] mort pe drum, şi atunci când lătrau câinii de pază pe sub ferestrele barăcilor şi zăpada scârţâia sub paşii santinelelor.

Marea e veşnică şi această veşnicie a libertăţii ei i se părea lui Ivan Grigorievici înrudită cu nepăsarea. Mării nu-i păsa de Ivan Grigorievici atunci când el îşi ducea zilele dincolo de Cercul Polar, şi libertăţii ei

vuinde şi mişcătoare nu-i va păsa de el nici atunci când va înceta să mai trăiască. Se gândi că de fapt nu ea înseamnă libertatea, că marea e spaţiul astronomic poposit pe pământ, un ciob din mişcarea şi nepăsarea veşniciei.

Nu, marea nu e libertatea – ea este doar o asemănare cu ea, simbolul ei… Cât de frumoasă trebuie să fie libertatea, dacă doar sugestia ei, asemănarea ei îl umple pe om de fericire!

După ce îşi petrecu noaptea la gară, se îndreptă dis-de-dimineaţă spre casă. Pe cerul fără nori se înălţa soarele de toamnă care nu se putea deosebi de soarele de primăvară.

Merse prin liniştea pustie şi adormită, simţind o asemenea tulburare, încât i se păru că, de rândul acesta, inima lui care îndurase atât de multe nu va mai rezista. În aceste minute lumea deveni dumnezeiesc de nemişcată, lăcaşul sfânt al copilăriei sale era veşnic şi neschimbat. Cândva picioarele lui călcaseră pe pavajul acesta răcoros, ochii lui de copil pătrunseseră cu privirile lor munţii aceştia blânzi, atinşi de rugina toamnei. Ascultă pârâul care-şi croia drum spre mare printre gunoaiele oraşului – coji de pepene verde şi coceni de porumb ronţăiţi.

Pe strada care ducea spre piaţă mergea un bătrân abhaz îmbrăcat într-o cămaşă de satin negru şi încins cu un cordon subţire de piele, ducând un coş cu castane.

Poate că tocmai de la acest bătrân, încremenit şi neschimbat în cărunţeala lui, cumpăra Ivan Grigorievici, în copilărie, castane şi smochine. Şi poate că tot acelaşi era şi aerul matinal al Sudului, un aer răcoros şi totodată cald, şi mirosind a mare, a cer de munte, a fum usturoiat de bucătărie şi a trandafir. Şi casele – aceleaşi, cu obloanele lăsate şi perdelele trase. Aceiaşi – şi foştii copii de acum 40 de ani, care nu se mai maturizaseră, aceiaşi – bătrânii care nu mai intraseră în morminte şi dormeau poate acum în spatele obloanelor închise.

Ieşi în şosea şi începu să urce muntele. Pârâul clipocea. Ivan Grigorievici îşi aminti glasul lui.

Niciodată nu-şi mai văzuse viaţa, aşa în întregime, şi iată, acum o vedea.

Şi văzând-o, nu-l încercă nici o supărare pe oameni.

Toţi, şi cei care îl duceau la biroul anchetatorului împingându-l cu patul puştii, şi cei care nu-l lăsau să aţipească în timpul interogatoriilor, şi cei care vorbeau despre el josnic la şedinţe, şi cei care îl renegaseră, şi cei care îi furau pâinea de lagăr şi îl băteau – toţi aceşti oameni, cu slăbiciunea, grosolănia, mânia lor, îi făcuseră rău nu pentru că voiau să-i facă rău.

Ei trădau, ponegreau, renegau, pentru că altfel n-ar fi supravieţuit, ar fi pierit; şi totuşi erau cu toţii oameni. Oare oamenii aceştia doriseră ca el, cu dragostea lui pierdută, să meargă aşa, bătrân şi singur, spre casa lui părăsită?

Oamenii nu doreau răul nimănui, dar toată viaţa oamenii făceau rău. Şi totuşi, oamenii erau oameni. Şi, lucru minunat, fie că voiau sau nu, ei nu lăsau libertatea să moară; chiar cei mai îngrozitori dintre ei o păstrau în sufletele lor îngrozitoare, desfigurate şi totuşi omeneşti.

El nu realizase nimic, în urma lui n-aveau să rămână cărţi, tablouri, invenţii. El nu crease şcoli sau partide, n-avusese ucenici.

De ce i-a fost atunci viaţa atât de grea? Nu propovăduise, nu învăţase pe nimeni, rămăsese doar ceea ce fusese din naştere – om.

Şi iată că i se descoperi panta muntelui, dincolo de defileu începură să se vadă crestele stejarilor. În copilărie se plimba acolo, în umbra pădurii, căutând urmele vieţii dispărute a cerchezilor – pomi de grădină, sălbăticiţi, rămăşiţe de garduri ce împrejmuiseră locuinţe.

Poate că şi casa lui se înălţa la fel de neschimbată, precum neschimbate i se păruseră uliţele, pârâul.

Iată, încă o cotitură a drumului. Pentru o clipă i se păru că o lumină necunoscută, incredibil de strălucitoare inundă pământul. Doar câţiva paşi şi va

vedea în lumina aceasta casa, şi mama va veni spre el, fiul rătăcitor, şi el va cădea în faţa ei în genunchi, iar minunatele ei mâini tinere îi vor mângâia capul pleşuv şi cărunt.

Văzu tufe de măceş şi de hamei. Nici casa, nici fântâna nu se arătau, se vedeau doar câţiva bolovani prin iarba bătută de praf, uscată de soare.

Era aici, cărunt, gârbovit, şi totuşi acelaşi, neschimbat.

1955-1963

1. Denumire zeflemitoare dată evreilor.

2. Prescurtare uzuală de la *nat*ionalnoe *men*şinstvo – minoritate naţională.

3. Solomon Mihailovici Mihoels (1890-1948), actor şi regizor exponent al culturii evreieşti din Uniunea Sovietică, a murit într-un accident pus la cale de către securitate.

4. Medic; în urma denunţului ei a început campania împotriva aşa-zişilor asasini în halate albe – medici ce aveau în îngrijire persoane din conducerea de partid şi de stat – şi reprimarea lor la începutul anului 1953; aceştia au fost cu toţii reabilitaţi în acelaşi an, după moartea lui Stalin.

5. Vsesoiuznoe obşcestvo kulturnoi sviazi s zagraniţei – Societatea unională pentru legături culturale cu străinătatea.

6. „Eroi ai muncii socialiste“ care îşi supraîndeplineau de mai multe ori planul, numiţi generic „stahanovişti“.

7. Colhoznic, iniţiator al donaţiilor în fondul armatei sovietice în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

8. Catastrofă soldată cu aproape 2000 de morţi, petrecută la serbările populare organizate cu ocazia încoronării ţarului Nikolai al II-lea, la 18 mai 1896, pe câmpul Hodînka din apropierea Moscovei.

9. Lubianka sau Casa cea Mare – închisoare centrală din Moscova, amenajată în clădirea fostei societăţi de asigurări Rossia. Din decembrie 1920 clădirea a devenit reşedinţa securităţii sovietice.

10. Denumire dată barăcilor disciplinare, supraaglomerate, unde, din cauza căldurii insuportabile, deţinuţii stăteau aproape goi.

11. Nume dat în puşcărie hoţilor care încălcau propriile lor legi nescrise.

12. Soldat sau ofiţer din garda de onoare a ţarului şi a membrilor familiei imperiale, constituită cu prilejul unor festivităţi solemne.

13. Bande înarmate de către forţele şi organizaţiile extremei drepte ruseşti, care au dezlănţuit pogromuri şi asasinate în masă.

14. *Clopotul* – revistă rusă de orientare antiautocratică, editată la Londra între anii 1857 şi 1867 de A.I. Herzen şi N.P. Ogariov.
15. Iagoda, Ejov şi Beria – conducători succesivi ai securităţii sovietice, răspunzători direcţi pentru represiunile în masă sub Stalin. Abakumov, Riumin, Merkulov, Kobulov – colaboratori apropiaţi ai lui Beria, cu funcţii de conducere în securitate.
16. Zicală populară, pe care Stalin avea s-o folosească în mai multe rânduri pentru a justifica represiunile şi exterminările.
17. Seksot – prescurtare intrată în limbajul uzual, însemnând colaborator secret (*sek*retnîi *sot*rudnik).
18. Moskovski Hudojestvennîi Akademiceski Teatr – Teatrul Academic de Artă din Moscova, creat în 1898 de Stanislavski şi Nemirovici-Dancenko.
19. Traducerea literală din rusă ar fi „ciocănitor“ („stukaci“) – termenul desemnându-i pe cei care „ciocăneau“ în uşa celulei pentru a fi scoşi afară în scopul depunerii unor informaţii. Necunoscut în închisorile ţariste, termenul a apărut şi s-a încetăţenit încă de la începuturile puterii sovietice.
20. Armata albă, formată în sudul Rusiei în perioada războiului civil, cu precădere din foşti ofiţeri ţarişti, de către generalii Alekseev, Kornilov şi Denikin. A luptat, împreună cu alte grupări, împotriva Armatei roşii în 1918-1919 şi a fost înfrântă.
21. Inturist – organizaţia care se ocupa în Uniunea Sovietică de turismul internaţional.
22. Membru al partidului socialist-revoluţionar.
23. Membru al partidului social-democrat.
24. Articol din Codul penal al Federaţiei Ruse (din 1926 până în 1959) privind „crimele contrarevoluţionare“. Între anii 1930 şi 1950 aproximativ jumătate dintre condamnări au fost pronunţate în temeiul acestui articol.
25. OBHSS – siglă pentru „Secţia de combatere a furturilor din proprietatea socialistă şi a speculei“, adică miliţia economică.
26. Internaţionala Comunistă, Internaţionala a 3-a, între 1919 şi 1943.
27. Banderovist – adept al lui Stepan Bandera, ucrainean care luptase în anii ’40 pentru independenţa Ucrainei atât faţă de ocupanţii hitlerişti, cât şi faţă de regimul stalinist
28. Denumire dată detaşamentelor formate din dezertorii ascunşi în păduri.
29. Adepţii lui S.V. Petliura (1876-1926), iniţiatorul mişcării naţionaliste din Ucraina în perioada războiului civil.
30. Înşiruirea cuvintelor urmează ordinea alfabetului rusesc.

Arest = arestare, arest.

Barak = baracă.

Vertuh = supraveghetor, paznic – termen argotic derivat din denaturarea ucraineană a comenzii militare „ne vertis!“ („drepţi! nici o mişcare!“)

Golod = foame.

Dohodiaga = în limbajul lagărului înseamnă om terminat, ajuns la fund, epuizat, înfometat; derivat de la verbul „dohodit“ („a merge până la, a ajunge la“).

Jenskie lagheria = lagăre de femei.

Zeka = întemniţat, deţinut – termen derivat din sigla „z/k“ („zakliucionnîi kanaloarmeieţ“ = „deţinut lucrător la canal“) folosit iniţial pentru a desemna deţinuţii care construiau Canalul Marea Albă – Marea Baltică; ulterior s-a generalizat.

ITL = siglă pentru „ispravitelno-trudovoi lagher“ („lagăr de reeducare prin muncă“).

Ksiva = termen derivat din cuvântul argotic al deţinuţilor germani „Kassieber“, însemnând fiţuică, bileţel, scrisoare ascunsă la control.

31. Iată un fragment care trimite la titlul cărţii şi la sursa lui heraclitiană.

32. Dulăi erau denumite în jargonul de lagăr lesbienele active.

33. În limbajul de lagăr erau denumite astfel lesbienele pasive.

34. Esenţă de ceai foarte concentrată.

35. BUR = barak usilennogo rejima = baracă de regim sever.

36. Formulare a sentinţei disimulând condamnarea la moarte.

37. Camion închis, amenajat special pentru transportul deţinuţilor.

38. Cuvânt din argoul de lagăr însemnând amantă de hoţi.

39. O categorie numeroasă a deţinutelor o constituiau „soţiile duşmanilor poporului“, anume pentru acest motiv deportate.

40. Raionnîi ispolnitelnîi komitet (Comitetul executiv raional).

41. Gosudarstvennoe politiceskoe upravlenie (Direcţia politică de stat) – înfiinţată printr-un decret al Comitetului Central Executiv din 6 februarie 1922.

42. „Speţpereselenţî“ – termen intrat în uz, desemnând această categorie de deportaţi.

43. Troica – un complet de judecată alcătuit din trei persoane, de unde îi vine şi denumirea; iniţial format din secretarul gubernial de partid, preşedintele comitetului executiv al sovietului gubernial şi reprezentantul Comisiei extraordinare (Ceka); ulterior, numai din reprezentanţii securităţii.

44. NKVD – Narodnîi Komissariat Vnutrennih Del (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne).

45. RSFSR – Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă.

46. Hohol – denumire dată ţăranilor ucraineni (pop.).

47. Meh = blană; poşiv = cusătură. Blănărie.

48. Închisoare amenajată în incinta sediilor organelor de securitate a statului, în care acuzaţii erau, de regulă, deţinuţi în timpul cercetărilor. Din celulele închisorii interioare, prin culoare sau treceri subterane, se ajungea direct la infirmerie, în curtea de plimbare, la baie, la carceră, la cabinetul anchetatorului, în unica sală de judecată şi în beciurile unde se efectuau execuţiile.

49. Denumire uzuală dată celei mai mari închisori din Moscova, amplasată în fostele cazărmi ale regimentului de husari Butîrski, din timpul Ecaterinei a II-a.

50. Joc de cuvinte, ce deriva „paraşutist“ de la „paraşa“, denumirea argotică dată hârdăului în care îşi făceau nevoile deţinuţii.

51. Mare închisoare din Moscova, aflată în subordinea organelor de securitate, amplasată în raionul Bauman, în fostul palat al lui F. Lefort.

52. Renumită staţiune balneară din nordul Caucazului.

53. Budionnovka – şapcă purtată de ostaşii roşii din armata de cavalerie a lui Budionnîi, comandant în războiul civil, ulterior mareşal.

54. Împuternicit operativ – denumit pe scurt *oper* –, agent special al organelor de securitate.

55. „Vsecelovecinost“, „vsecelovek“ – termeni folosiţi de Dostoievski în cuvântarea lui din 8 iunie 1880 în cinstea lui Puşkin. „Vse“ = „tot“, „celovecinost“ = „umanitatea“, „omenescul“. În viziunea lui Dostoievski este vorba despre „atotomenescul“ propriu lui Puşkin şi, prin el, devenit obligatoriu pentru întreaga cultură rusă.

56. Montaj de citate din amintita cuvântare dostoievskiană şi din romanul gogolian *Suflete moarte*. (Ultimul citat e un pasaj din finalul romanului. „Ptiţa troika“ = „pasărea troică“ – imagine celebră a lui Gogol.)

57. Raznocinţii: intelectualitate provenită din diferite pături sociale nenobiliare (cin = grad, rang; raznîi = diferit, felurit, variat).

58. Parafrază din amintitul pasaj final al romanului *Suflete moarte* de Gogol.

59. Aşa-numita „apă regală“, denumire dată unei soluţii având la bază acidul azotic.

60. „Iuriev den“, zi în care ţăranii aveau dreptul să treacă de la un moşier la altul, după terminarea muncilor agricole; acest drept a fost anulat la sfârşitul secolului al XVI-lea.

61. Denumire dată în secolele XIV-XVII ţăranilor ce depindeau nemijlocit de statul feudal şi nu de proprietarii individuali.

62. Denumire dată ţăranilor iobagi ai statului, proveniţi în secolul XVIII din urmaşii micilor slujbaşi, care aveau în ierarhia socială o poziţie intermediară între ţărănime şi mica nobilime locală.

63. Autorul are evident în vedere, în cazul acesta, naţional-socialismul.

64. Vsesoiuznaia cerezvîciainaia komissia – Comisia Extraordinară pe întreaga Rusie (de pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului) pentru lupta împotriva contrarevoluţiei şi a sabotajului, uzual Ceka, creată în decembrie 1917 şi transformată în februarie 1922 în GPU.

65. Autorul are în vedere o mai veche ediţie a seriei de opere, ediţiile ulterioare cuprinzând mult mai multe volume.

66. În traducere: „Merişorul“ şi „Puiul fript“, cântece larg răspândite în timpul revoluţiei.

67. Opricinină: sistemul de măsuri politice interne iniţiat de Ivan cel Groaznic în lupta sa împotriva opoziţiei boierilor.

68. Alineatul 10 al articolului 58 din Codul penal (vezi nota de la p. 84) prevedea privarea de libertate pe un termen nu mai mic de şase luni pentru diverse forme de propagandă sau agitaţie „antisovietică“, precum şi pentru difuzarea sau deţinerea de literatură cu o asemenea presupusă orientare.

69. Osoboe soveşcianie – în vorbirea curentă OSO, un soi de tribunal administrativ al organelor securităţii statului, învestit cu puterea de a pronunţa sentinţe, chiar şi condamnarea la moarte, în absenţa inculpatului.

70. Vezi nota de la p. 123.

71. Zek, variantă mai des folosită începând din anii patruzeci pentru zeka = întemniţat, deţinut (vezi şi nota de la p. 99).

Cuprins

Table of Contents